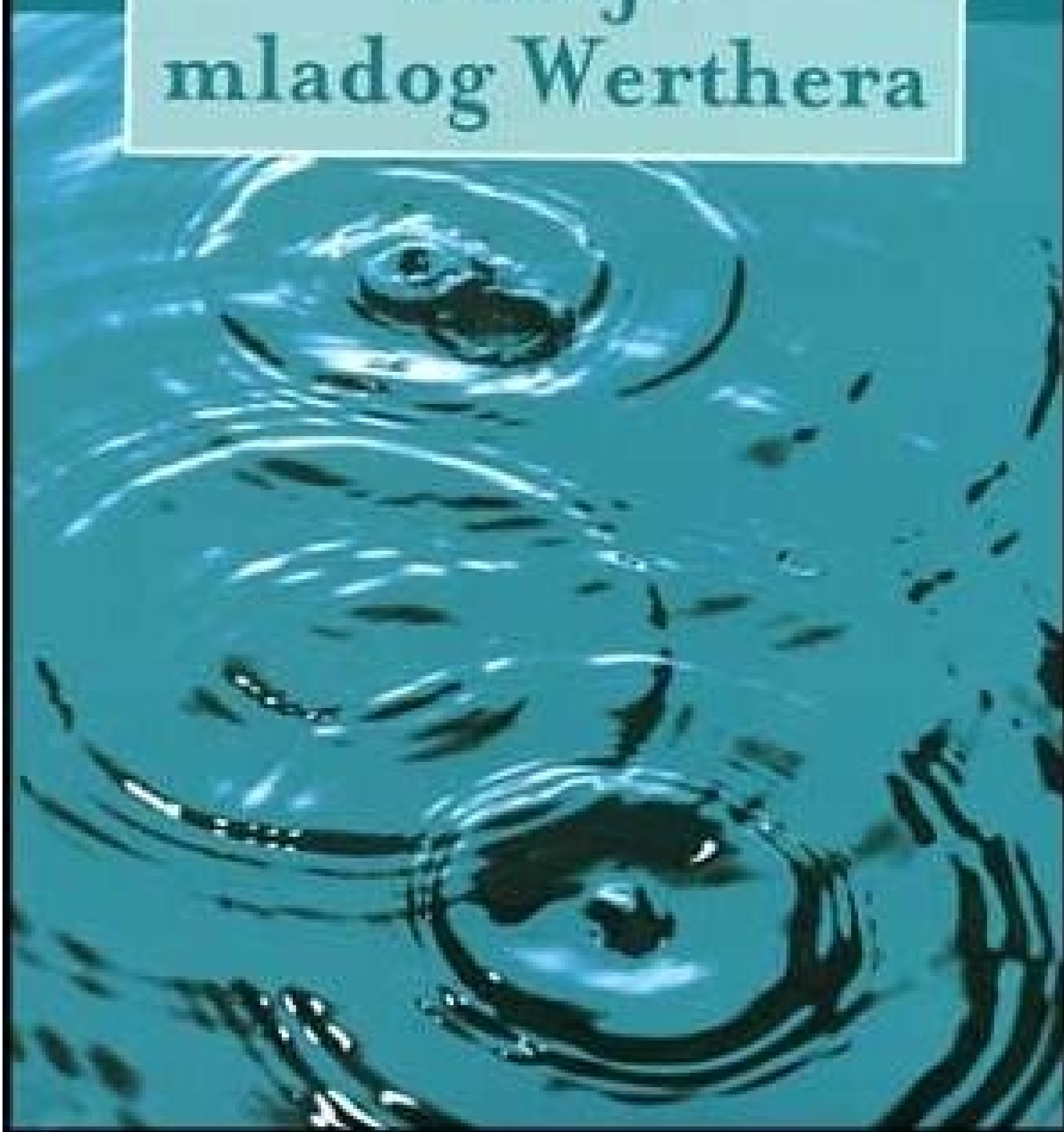
Večernjakova biblioteka

Johann Wolfgang Goethe

Patnje mladog Werthera

Patnje mladoga Werthera

Johann Wolfgang von Goethe

s njemačkog preveo
Milutin Cihlar Nehajev

prijevod redigirao
Zvonimir Bulaja

Sadržaj

Sve što sam mogao pronaći o povijesti bijednoga Werthera pokupio sam brižno i evo pred vas stavljam, i znam da ćete mi zahvaljivati. Njegovu duhu i njegovu značaju ne možete uskratiti svoga udivljenja i ljubavi, a njegovoj sudbini svojih suza.

A ti, dobra dušo, koja osjećaš jednaki nagon kao on, crpi iz njegovih patnja utjehu i daj da ti ova knjižica bude prijateljem, ako po kobi ili po vlastitoj krivnji ne možeš naći bližega.

* * *

PRVA KNJIGA

4. svibnja 1771.

Kako se radujem što sam otišao! Predobri prijatelju, eto što je srce čovjekovo! Ostavljam tebe, koga tako ljubim i od koga se nisam mogao odijeliti, a — radujem se! Znam da ćeš mi oprostiti. Zar sudbina nije brižno poiznalazila ostale moje veze, samo da tjeskobom ispuni srce kao što je moje? Jadna Leonora! A ipak — bio sam nedužan. Zar sam ja bio kriv što se u njenom bijednom srcu razvila strast, dok su meni ugodnu zabavu pribavljale svojeglave dražesti njene sestre? Pa ipak — zar sam sasvim nedužan? Nisam li davao hrane njenim osjećajima? Nisam li se i sam naslađivao onim sasvim istinskim izljevima prirode, koji su nas tako često nagonili na smijeh, iako nipošto nisu bili smiješni? Nisam li — o, što je čovjek da bi smio jadikovati nad samim sobom! Popravit ću se, dragi prijatelju, obećajem ti da ću se popraviti, pa neću preživakavati ono malo zla što ga udes stavlja pred nas, kao što sam uvijek činio; hoću uživati u ovom što je sada, a ono što je prošlo neka za mene bude prošlo. Zaista, ti imaš pravo, predobri moj, manje bi bilo boli među ljudima kad se ne bi — Bog zna čemu su tako udešeni — s tolikom revnošću mašte ljudi bavili time da u pamet dozivlju uspomene na prošle nevolje, mjesto da podnose ravnodušnu sadašnjost.

Budi tako dobar, pa reci mojoj majci da ću, kako budem bolje mogao, izvršiti njezin posao i u najskorije vrijeme dati joj glasa o tome. Govorio sam s tetkom, ali ni iz daleka nisam u njoj našao onu zlobnu ženu, koju su kod nas stvorili od nje. Bodra je to, nagla gospođa najboljega srca. Razjasnio sam joj pritužbe moje majke glede zadržanog dijela baštine; ona mi je rekla svoje razloge, uzroke i uvjete uz koje bi bila spremna povratiti sve, i još više nego što smo tražili. Ukratko, sad mi se ne da o tom ništa pisati; reci mojoj majci da će sve poći dobrim putem. Ja sam, naime, dragi moj, i kod ovoga maloga posla opet pronašao da u svijetu možda dovode do većih zabluda nesporazumci i tromost nego lukavština i zloba. Barem su ove posljednje svakako rjeđe.

Uostalom, meni je ovdje vrlo ugodno; samoća je dragocjeni melem mome srcu u ovom rajskom kraju, a ovo godišnje doba mladosti grije sa svom punoćom moje srce, koje često od strepnje zadršće. Svako stablo, svaka živica cvjetna je kita; htio

bih da sam hrušt u svibnju, pa da lepećem u tom moru mirisâ i da u njemu nalazim svu svoju hranu.

Sâm je grad neugodan, ali je naokolo svuda neizreciva ljepota prirode. To je ponukalo pokojnoga grofa M... da zasadi vrt na jednom od brežuljaka koji se križaju u najljepšoj razlikosti i tvore najubavije doline. Vrt je jednostavan, i odmah kod ulaza osjećaš da osnovu nije nacrtao znanstveni vrtlar, već srce puno osjećaja, koje je ovdje htjelo uživati sámo u sebi. Već sam mnogu suzu prolio za pokojnikom u ruševnoj sobici, koja je bila njegovo omiljelo mjestance, pa je i moje. Doskora ću biti ja gospodar vrta; vrtlar mi je sklon, već za ovo malo dana, pa ni njemu neće biti zlo pri tom.

*

10. svibnja.

Čudesna je vedrina obuzela svu moju dušu, kano i slatko proljetno jutro, pa ju punim srcem upijam. Sâm sam i radujem se svom životu u ovom kraju, koji je stvoren za takve duše kao što je moja. Tako sam sretan, mili moj, tako sasvim utonuo u čuvstvo mirnoga živovanja, da od toga strada moja umjetnost. Sada ne bih mogao risati, ni jednu crtu, a nikad nisam bio veći slikar nego u ovim časovima. Kad se umilna dolina oko mene dimi i kad visoko sunce počiva na površju neprodirne tame moje šume, te se tek pojedini traci kradu u nutrašnje svetište, ja ležim u visokoj travi kraj potočnog vodopada, a bliže do zemlje tisuću mi se različnih travki ukazuje; kad bliže kraj srca osjećam vrevu maloga svijeta između klasja, nebrojene, nepojmljive oblike crvića, mušica — kad osjećam nazočnost Svemožnoga, koji nas je stvorio sebi na priliku, i disaj Sveljubećeg, koji nas, u vječnoj prelesti lebdeći, nosi i podržava, prijatelju — kad se zatim zamrači oko mojih očiju, a svijet oko mene i nebo sasvim u mojoj duši počivaju kano lik ljubovce — onda često čeznem i mislim: ah, da možeš ovo izraziti, da možeš papiru udahnuti ovo što tako puno, tako toplo živi u tebi — te bi postalo zrcalom duše tvoje, kao što je tvoja duša zrcalom beskonačnog Boga! Druže moj — ali ja propadam od toga, svladava me snaga divote ovih pojava.

*

12. svibnja

Ne znam lebde li varavi dusi iznad ovoga kraja ili vrela nebeska mašta u mojem srcu čini tako rajskim sve ovdje naokolo. Tu je odmah pred gradom zdenac — zdenac uz koji su me čari prikovale kano Meluzinu i njene sestre.[1] Pođeš niz mali brežuljak i nađeš se pred svodom, gdje nekih dvadeset stepenica vodi dolje, a na dnu iz mramornih stijena izvire najbistrija voda. Mali zid koji iznad zdenca čini ogradu, visoka stabla što unaokolo pokrivaju prostor, hladnoća mjesta; sve to kao da nečim mami, nečim zastrašuje. Ne prođe dan da ne prosjedim ovdje jedan sat. Tada dolaze iz grada djevojke po vodu — posao najbezazleniji a najpotrebniji, što su ga nekad vršile same kraljevske kćeri. Dok tu sjedim, oko mene u svoj snazi oživi patrijarhalna ideja kako su svi naši pradjedovi kod zdenca činili poznanstva i snubili djevojke, i kako oko zdenca i izvora lebde dusi dobročinci. Tko to ne može osjetiti sa mnom, taj se nije nigda iza teškog putovanja u ljetni dan okrijepio kraj studenca hladnog.

*

13. svibnja

Pitaš bi li mi poslao moje knjige? — Mili moj, molim te Boga radi, skini mi ih s vrata. Neću da me više vode, bodre, rasplamsavaju, ta ovo srce dosta vrije i samo od sebe; meni treba pjesan uspavanka, a tu sam u svoj potpunosti našao u svom Homeru.[2] Prečesto uspavljujem svoju pobunjenu krv, jer još nisi vidio nešto tako nestalno i nejednako kao što je ovo srce. No, dragi, trebam li to i kazati tebi, koji si tako često morao gledati kako od pečali prelazim u razvrat i od slatke melankolije u razornu strast? Pa ja svoje srdašce i držim kao bolesno dijete; svaka mu je voljica dopuštena. Ne kazuj to nikomu; ima ljudi koji bi mi uzeli za zlo.

*

15. svibnja

Neznatni ljudi u gradu već me poznaju i vole me, osobito djeca. Kad sam im se u prvim danima znao pridružiti i prijazno ih pitati ovo ili ono, neki su od njih mislili da im se želim narugati i otpravljali su me upravo grubo. Ali se nisam ljutio; jedino sam vrlo živo osjetio ono što sam već često opazio: ljudi od višeg stališa držat će se uvijek u hladnoj udaljenosti od prostoga puka, kao da se boje štete od približenja; a onda ima i bjegunaca i zlobnih šaljivdžija, koji se naoko umiju poniziti samo zato da siromašan svijet još jače osjeti njihovu obijest.

Znam dobro da nismo svi jednaki, niti to možemo biti; ali se meni čini da onaj koji drži potrebnim udaljivati se od takozvanog prostog puka, da uzdrži respekt — taj nije manje vrijedan ukora od kukavca koji se sakriva od dušmana, jer se boji da bi podlegao.

Onomadne sam došao k zdencu i zatekao tamo mladu služavku, koja je svoj vrč bila stavila na posljednju stepenicu i ogledavala se neće li otkuda doći koja drugarica da joj pomogne dignuti joj ga na glavu. Sišao sam i zirnuo na nju. — »Treba li da vam pomognem, djevojko?«, rekoh. — Ona se zacrveni preko ušiju.

»Ne, ne, gospodine!«, reče mi.

»Pa nemojte se skanjivati!« — Nato je namjestila svoj svitak na glavu i ja sam joj pomogao. Zahvalila mi je i pošla uza stube.

*

17. svibnja

Sklopio sam svakakvih poznanstva, ali društva još nisam našao nikakvog. Ne znam što ljude privlači k meni; mnogi me zavole i priđu mi, a onda me boli ako nas put povede samo nekoliko koračaja zajedno. Ako me pitaš kakvi su ovdje ljudi, moram ti reći: kao svagdje! Jednolična ti je stvar taj ljudski rod. Najviše njih prorade najveći dio svoga vremena da mogu živjeti, a ono malo što im ostaje od slobode tako ih plaši, te traže sve načine kako da se toga riješe. O, kakvo je određenje čovjekovo!

Ali je puk upravo dobroga soja. Kad gdjekad zaboravim na se, pa koji put s njima uživam radosti koje su još ljudima dopuštene — da se kraj stola uljudnih ljudi sa svima šalim potpuno iskreno i srdačno, da u pravi čas udesim kakvu šetnju, ples ili nešto takvo — to mi vrlo godi; samo se ne smijem sjetiti da u meni počiva još mno-

go drugih sila, koje sve neiskorištene trunu i koje moram brižno kriti. Ah, to mi tako stješnjava cijelo srce. A što ću? Sudbina je ljudi naše vrsti da budu krivo shvaćeni.

Ah, zašto je nestalo družice mladosti moje! Ah, zašto sam je uopće upoznao! — Inače bih rekao: luđak si! Tražiš ono što se ne može naći na zemlji; no ja sam je imao, osjetio sam ono srce, onu veliku dušu, te mi se u njenoj nazočnosti činilo da sam nešto više nego što sam uistinu bio, jer sam bio sve što sam mogao biti. Dobri Bože, ta onda nije nikoja snaga moje duše ostala neiskorištena! Nisam li pred njom mogao razviti cijelo ono čudesno čuvstvo kojim moje srce obuhvaća prirodu? Nije li naše drugovanje bilo beskonačno tkivo najfinijeg osjećanja, najoštrije duhovitosti, kojoj su modifikacije — sve do neskladnosti — sve bile označene biljegom genija? A sad! — Vaj, one godine što ih je ona imala više od mene odvele su je prije u grob. Nikad je neću zaboraviti, nikad njezin čvrsti duh i njenu božansku blagost.

Prije nekoliko dana sretoh se s nekim mladim B...om, bistrim mladićem upravo sretna obličja. Došao je tek s Akademije, ne smatra se baš mudracem, ali ipak vjeruje da znade više od drugih. Osim toga, bio je marljiv, kako po koječemu opažam; ukratko — zna svašta i dosta. Pošto je čuo da ja mnogo rišem i da umijem grčki (u ovom kraju su to dva meteora), obratio se na mene i stao se razmetati mnogim znanjem, od Batteuxa do Wooda, od de Pilesa do Winckelmanna, i uvjeravati me da je do kraja pročitao Sulzerovu teoriju, prvi dio, i da ima u svom posjedu jedan rukopis Heyneov o izučavanju antike.[3] Pustio sam neka mu bude.

Upoznao sam se još s jednim vrijednim mužem — to je kneževski sudac, iskren i dobroćudan čovjek. Kažu da je prava radost duši vidjeti ga usred njegove djece, kojih ima devetero; naročito slave njegovu najstariju kćer. Pozvao me je k sebi, pa ću ga pohoditi što prije. Stanuje u kneževskom lovačkom dvorcu, podrug sata odavde; poslije smrti svoje žene dobio je dopuštenje da se preseli onamo, jer ga je odviše žalostio boravak ovdje u gradu i u sudskoj kući.

Inače je na moju stazu naletjelo nekoliko iskreveljenih originala, koji su nesnosni, a najnesnosniji su kad mi iskazuju svoje prijateljstvo.

Ostaj mi zbogom! Ovo pismo će ti ugoditi; sasvim je historijsko.[4]

*

22. svibnja

Već se je mnogima pričinilo da je ljudski život samo san, a i mene uvijek prati taj osjećaj. Kad promotrim usku granicu u koju su zatvorene djelotvorne i istraživalačke snage čovjekove, kad vidim kako sve naše djelovanje ima cilj da nam pribavi udovoljenje potreba, koje opet nemaju druge svrhe nego da produže našu bijednu egzistenciju, a onda — kako sve umirenje izvjesnim točkama saznanja nije ništa drugo nego sanljiva rezignacija, gdje zidove, među kojima sjediš zarobljen, sebi oslikavaš šarnim likovima i svijetlim vidicima — eh, Wilhelme, onda mi sve to oduzima riječ. Vraćam se u samog sebe i nalazim jedan svijet! I to opet više u naslućivanju i tamnoj žudnji, negoli u predodžbi i živoj snazi. I onda sve pliva ispred mojih sjetila, a ja se sanljivo dalje smješkam u svijet.

Svi se veleučeni školnici i učitelji slažu u tom da djeca ne znaju zašto nešto hoće; ali nitko neće vjerovati da i odrasli ljudi, isto kao djeca, glavinjaju po ovom tlu zemaljskom i kao djeca ne znaju otkud dolaze i kuda idu, pa ne streme prema istinskim ciljevima, nego se povode za biskvitom, kolačima i brezovom šibom. Meni se čini da je sve to tako jasno, kao da leži na dlanu.

Rado ti priznajem (jer znam što bi mi rekao na to) da su najsretniji oni koji, kao djeca, žive od dana u dan, vuku sa sobom svoje lutke, svlače ih i oblače i s velikim se respektom kradu oko ladice u koju je mamica zaključala slatkiš, a kad napokon ujagme ono što žele, gutaju punim ustima i viču: Još! — To su sretni stvorovi. A i onima je dobro koji svojem nitkovskom zanimanju ili pače svojim strastima nadjevaju prekrasne nazive i to nazivaju divovskim operacijama za spas i dobrobit ljudskoga roda. — Blago onome tko može biti takav! No tko u svojoj poniznosti spozna kuda sve to smjera, vidi kako skladno svaki građanin kome je dobro umije svoj vrtić obrezati i stvoriti od njega zemaljski raj, pa kako i najveći nesretnjak svojim bremenom probija sopćući sebi put, i kako svi podjednako čeznu da makar samo jednu minutu dulje gledaju svjetlo ovoga sunca — zaista, taj ne govori ništa, nego stvara svoj svijet iz sebe samog, pa je sretan što je uopće čovjek. A onda — bio makar kako stegnut — on u srcu ipak vazda nosi slatko čuvstvo slobode i uvjerenje da može ostaviti ovu tamnicu kad god hoće.

*

26. svibnja

Ti od davnine poznaješ moj način, kako se nastanjujem, kako na umilnom mjestancu podižem kolibicu u kojoj se onda stisnem i živim. I ovdje sam pronašao mjestance koje me je privuklo.

Otprilike sat daleko od grada leži mjesto koje zovu Wahlheim.[5] Položaj na brežuljku veoma je zanimljiv i kad po vrhu stazom ideš prema selu, možeš najedanput pregledati čitavu dolinu. Dobra krčmarica, koja je uslužna i vedra za svoje godine, toči vino, pivo, kavu; a, što vrijedi više od svega: dvije su lipe,[6] koje svojim raširenim granama zasjenjuju mali trg pred crkvom, što ga naokolo zatvaraju seljački domovi, suše i dvorišta. Nisam davno našao tako prijaznog i umilnog mjestašca, pa ovamo dajem iz gostionice donijeti svoj stolić i sjedalicu, ovdje pijem kavu i čitam Homera. Kad sam prvi put slučajno jednog lijepog popodneva došao pod te lipe, mali mi se trg učinio jako pust. Sve je bilo u polju, samo je neki dječak od jedno četiri godine sjedio na zemlji i držao objema rukama u prsa uprto drugo dijete od možda pola godine, koje je sjedilo među njegovim nogama tako da mu je služio kao neka vrst stolca i sjedilo sasvim mirno, uza svu živahnost kojom je svojim crnim očima gledalo uokrug. Zabavljao me taj prizor: sjeo sam na plug koji je stajao nasuprot i s mnogo zanosa nacrtao kako braća stoje. Dodao sam k tomu obližnju živicu, vrata suše i nekoliko prelomljenih kotača, sve kako je stajalo jedno za drugim, i kad je prošao jedan sat, pronađem da sam izradio veoma zanimljivu risariju, ne dodajući joj ništa svojega. To me je učvrstilo u mom načelu da se ubuduće držim jedino prirode. Ona je jedina beskonačno bogata. Ona jedina obrazuje velikog umjetnika. Mnogo šta se može reći u korist regula, otprilike ono što se može reći u pohvalu građanskom društvu. Čovjek koji se prema njima obrazuje neće nikad izvesti nešto neukusno ili loše kao onaj koji pušta da ga izmijese zakoni i povoljne prilike, nikad neće postati nepodnošljivi susjed ili čuveni zločinac; ali opet nasuprot tome, svaka će regula — reklo se što mu drago — razoriti pravi osjećaj prirode i istinski njezin izražaj! Reci samo da je ovo odviše strogo! Jer i priroda sama steže, obrezuje divlji trs itd.

Dragi prijatelju! Smijem li ti navesti jedno uspoređenje? U tome je kao i u ljubavi. Mlado se srce sasvim prikloni djevojci, provodi kod nje sve časove svoga dana, prosipa sve svoje sile, sav svoj imetak, tek da joj svaki čas može izjaviti da joj se sasvim predaje. I da sad dođe kakav filistar, čovjek koji je zaposlen u javnom uredu, pa da rekne: »Fini moj mladi gospodine! Ljubiti je ljudska stvar, samo treba da ljudski ljubite! Razdijelite svoje sate, jedne za posao, a druge, one za odmor, posvetite svojoj

djevojci. Prebrojte svoje imanje, pa, od onoga što vam preostaje preko vaše potrebe, ne branim vam da njoj poklonite kakav dar, samo ne prečesto, tako na primjer za njezin imendan ili rođendan«, itd. — Ako mladić posluša, eto od njega korisna mlada čovjeka, pa ću ja sâm svjetovati svakom vladaru da ga pošalje u kolegij; samo što je onda kraj njegovoj ljubavi, a ako je umjetnik, njegovoj umjetnosti. Oj druzi moji! Zašto tako rijetko provali bujica genija i tako rijetko dohuči k nama visokim valovima, da potrese vaše zadivljene duše? Mili prijatelji — u svijetu na obje strane obale stanuju spokojna stara gospoda, kojima bi pri tom propali njihovi mali zaseoci, lijehe s tulipanima i polja sa zeljem, pa zato oni za vremena nasipima i odvodima odvraćaju prijeteću opasnost.

*

27. svibnja.

Ja sam, kako vidim, zapao u ushićenje, u poređenja i deklamacije, pa sam ti pri tom zaboravio do kraja ispričati što je dalje bilo s onom djecom. Sjedio sam na plugu valjda dva sata, sasvim zadubljen u slikarsko osjećanje, što ti ga veoma rastrgano prikazuje moje jučerašnje pismo. Podvečer je k djeci, koja se međutim nisu ni makla, došla jedna mlada žena, s košaricom o ruci, i doviknula iz daleka: »Filipe, baš si dobar«. Pozdravila je mene, ja joj odvratio, ustao, pristupio bliže i zapitao je da li je mati one djece. Potvrdila mi je i, dajući starijemu polovicu žemičke, uzela manjega na ruke i poljubila ga sa svom materinskom ljubavi. — »Dala sam Filipu, reče mi, da čuva maloga, a s najstarijim sam pošla u grad donijeti bijelog kruha, šećera i jednu zemljanu tavicu za kašu. (Sve sam ove stvari vidio u košari, kojoj je pokrov bio otpao.) Hansu ću (tako se zvao najmlađi) za večeru skuhati jušicu; nestašni ptić, onaj veliki, razbio mi je jučer tavicu kad se je s Filipom svadio za ostrug kaše«. — Pitao sam gdje je najstariji, i tek što mi je rekla da se po livadi natjerava s par gusaka, eto ti njega skokom k nama, noseći u ruci ljeskov prut. Razgovarao sam se dalje sa ženom i doznao da je kći učiteljeva, a muž joj je pošao na put u Švicarsku, da digne baštinu nekoga bratučeda. »Htjeli su ga prevariti za baštinu«, reče mi ona, »pa mu nisu odgovarali na pisma; zato je sada sâm otišao onamo. Samo da ga nije stigla kakva nesreća! Nemam glasa od njega«. — Bilo mi je teško riješiti se te žene; dao sam svakom djetetu po novčić, a i za najmanje dao sam novčić, da mu donese žemič-

ku uz juhu kad pođe u grad, i tako smo se rastali.

Velim ti, dragi moj, kad moji živci više ne mogu izdržati, sva se njihova pobuna ublaži dok gledam ovakav stvor, koji u sretnom spokojstvu ide dalje uskim krugom svoga živovanja, proturava se od dana u dan, vidi gdje lišće pada i pri tom ne misli ništa drugo nego da dolazi zima.

Od toga sam vremena često vani. Djeca su se sasvim privikla na mene, dobivaju šećera kad pijem kavu, a večerom dijele sa mnom maslac na kruhu i kiselo mlijeko. Nedjeljom im nikada ne pofali novčić, a ako mene ne bude tamo poslije pobožnosti, krčmarici sam naložio da im ga ona isplati.

Djeca mi se povjeravaju i pripovijedaju koješta, a ja najviše uživam u njihovim strastima i prostodušnim nastupima pohlepe, kad se okupi više djece iz sela.

Stajalo me je mnogo truda dok sam majku riješio brige da djeca možda »ne dosađuju gospodinu«.

*

30. svibnja.

Ono što sam ti nedavno kazao o slikarstvu vrijedi sigurno i za pjesništvo; sve je u tom da spoznaš ono što je krasno i da to smiono izrekneš — u malo riječi ovim je, dakako, rečeno mnogo. Danas sam doživio jedan prizor koji bi, jednostavno prepisan, dao najljepšu idilu svijeta; ali našto pjesma, prizor i idila? Zar moramo vazda zanatlijski petljati, kad tražimo svoj dijelak u kakvoj pojavi prirode?

Opet ćeš se strašno prevariti ako iza ovog uvoda očekuješ mnogo šta visokoga i otmjenoga; ništa drugo nego da me je jedan seljački momčić zanio do tog živog učešća. Ja ću, kao obično, loše pričati, a ti ćeš, mislim, kao obično naći da sam pretjeran; opet je Wahlheim i uvijek Wahlheim ono što proiznosi ovakve rijetkosti.

Vani se pod lipama sabralo društvo da pije kavu. Pošto meni to društvo nije sasvim pristajalo, izostao sam pod nekom izlikom.

Iz susjedne kuće izađe jedan seljački momak i stade nešto popravljati na ovom plugu, koji sam ja onomadne prerisao. Pošto mi se svidjelo njegovo ponašanje, oslovim ga i zapitam za njegove prilike; za čas smo postali znanci i, kako meni obično biva s ljudima ove vrsti, gotovo i prijatelji. Pričao mi je da je u službi kod neke udovice,

koja dobro postupa s njim. Govorio je o njoj toliko i hvalio ju na takav način da sam odmah mogao opaziti kako joj je odan dušom i tijelom. Ona više nije mlada — reče mi — njen prvi muž postupao je s njom vrlo zlo, pa više neće da se udaje — a iz njegova pripovijedanja prosijevalo je jasno kako je ona za njega lijepa i dražesna i koliko želi da bi odabrala njega i tako izbrisala spomen na mane svoga prvoga muža; morao bih riječ po riječ ponoviti da ti zorno predočim čistu naklonost, ljubav i vjernost toga čovjeka. Da, morao bih imati dar najvećega pjesnika da ti u isti mah živo prikažem izraz njegovih kretnja, harmoniju njegova glasa, potajni oganj njegovih pogleda. Ne, nikakve riječi ne mogu izreći nježnost koja se očitovala u čitavom njegovom ponašanju i izražaju; sve što bih mogao ponoviti, sve bi bilo nezgrapno. Osobito me je dirnulo što se on bojao da bih ja mogao neispravno misliti o njegovu odnosu prema njoj i sumnjati o njenom dobrom vladanju. Dražesno je bilo kad je govorio o njenom obličju, o njenom tijelu, koje ga je — i bez čarâ mladosti — moćno k sebi privlačilo i prikrivalo — ja to mogu ponoviti tek u najdubljoj unutrašnjosti duše moje. Za cijelog svog života ja nisam vidio u takvoj čistoći nagonske požude i vrelog čeznutljivog željkovanja, da mogu pače reći: u toj čistoći nisam ni mislio ni sanjao o njem. Ne kori me ako ti kažem da mi duša u svojoj dubljini gori kad se sjetim one nevinosti i istine, i da me svakud progoni slika ove vjere i tankoćutnosti, pa kao da sam i sâm zapaljen time, i ja tako čeznem i ginem.

Tražit ću da i nju što prije vidim; ili ne, ako pravo promislim, uklanjat ću se tomu. Bolje je da ju gledam očima njenoga ljubavnika; u mojim vlastitim očima možda mi se neće prikazati takvom kakva sada stoji preda mnom — a čemu da sebi pokvarim lijepu sliku?

*

16. lipnja.

Zašto ti ne pišem? — Pitaš tako, a ipak si i ti jedan od mudraca. Mogao si pogoditi da mi je dobro. Da mnogo ne duljim, reći ću ti da sam sklopio poznanstvo koje se bliže dotiče moga srca. Ja sam — ne znam ni sâm...

Teško će mi poći za rukom da ti po redu ispripovjedim kako se dogodilo da sam se upoznao s jednim od najumilnijih božjih stvorenja. Veseo sam i sretan i prema tomu nipošto pogodan za opisivanje historijâ.

Anđeo!... Fuj, ta to svaki kaže o Svojoj, zar ne? A ipak nisam kadar da ti reknem kako je savršena i zašto je savršena; riječju: ona je zarobila cijeli moj duh.

Toliko prostodušnosti kraj tolikog razbora; toliko dobrote kraj tolike čvrstoće, i mir duše pored istinskog života i zaposlenosti!

Sve ovo što ti o njoj govorim ružno je blebetanje, kukavna apstrakcija, koja ne izražava ni jedne crte njene bîti. Drugi put — ne, neću drugi put, sad odmah hoću da ti pričam. Ako ne učinim sada, neće biti nigda. Jer — među nama rečeno — otkad sam počeo ovo pisati, već sam tri puta bio gotov da odložim pero, dam osedlati konja i izjašem. A ipak sam se jutros zakleo da neću izjahati — a svaki čas idem do prozora da vidim kako je još visoko sunce...

Nisam mogao odoljeti, morao sam napolje k njoj. Sad sam opet ovdje, hoću pojesti za večeru svoj kruh s maslacem i pisati tebi, Wilhelme. Ah, kolika je slast mojoj duši vidjeti nju u krugu drage, živahne djece, njene osmoro braće i sestara!

Ako ovako produžim, ti ćeš na svršetku znati toliko koliko i na početku. Čuj dakle, prisilit ću se da zađem u potankosti.

Pisao sam ti nedavno kako sam upoznao suca S...a, i kako me je zamolio da ga doskora pohodim u njegovom pustinjačkom domu ili, bolje rečeno: u njegovom malom kraljevstvu, Zanemario sam to i možda ne bih nikad pošao onamo, da mi nije slučaj otkrio blago koje je sakrito u tihom onom kraju.

Naši mladi ljudi bili su priredili ples na selu, na kojemu sam se i ja rado našao. Ponudio sam ruku jednoj ovdašnjoj djevojci, dobroj, lijepoj, uostalom neznatnoj, i mi ugovorismo da ću ja uzeti kočiju, izvesti se sa svojom plesačicom i njenom sestričnom i da ćemo usput povesti sa sobom Charlottu S... — »Upoznat ćete lijepu žensku«, reče moja družica dok smo se kroz široku, prosječenu šumu vozili prema lovačkoj kući. — »Pazite se«, doda sestrična, »da se ne zaljubite!« »Kako?«, zapitam ja. — »Ona je već obećana drugomu«, odgovori mi ona — »i to jednomu vrlo vrijednomu mužu, koji je otputovao urediti svoje stvari, jer mu je umro otac, i da se natječe za neku unosnu službu«. — Ta mi je vijest bila prilično ravnodušna.

Sunce je bilo još četvrt sata daleko od gore kad smo se dovezli pred vrata zaseoka. Bilo je vrlo sparno i gospođe su govorile zabrinuto o oluji, koja se je kanda skupljala na obzorju u bijelo-sivim, vlažnim oblačićima. Obmanuo sam njihov strah, kao da se tobože osobito razumijem u vrijeme, premda sam i sâm počeo slutiti da će naša veselica zlo proći.

Sišao sam, a služavka koja je došla na kapiju zamolila nas neka oprostimo časak, mamsele Lottchen će odmah doći. Pošao sam preko dvorišta do lijepo građene kuće i kad sam uzašao uz vanjske stepenice i stupio na vrata, u oči mi udari najdražesniji prizor što sam ga ikada vidio. U predvorju motalo se šestero djece, od jedanaest do dvije godine, oko djevojke lijepa lika, srednje veličine, koja je imala na sebi jednostavnu bijelu opravu, s blijedo-crvenim vrpcama na rukavima i prsima. Držala je u ruci crni hljeb i mališima oko sebe rezala svakomu po komad kruha, prema njihovoj dobi i apetitu, a davala ga svakomu vanredno prijazno i svako je dijete bez prenavljanja uzvikivalo svoje »Hvala!« pružajući sitne ručice visoko u vis, dok kruh još nije bio ni odrezan, a onda sa svojom večerom zadovoljno ili odskakutalo na stranu ili, prema svojoj tihoj ćudi, mirno otišlo prema kapiji pogledati strance i kočiju u kojoj se je imala izvesti njihova Lota. — »Molim, oprostite«, reče ona, »što ste se morali potruditi amo, pa gospođe radi mene moraju čekati. Oblačeći se i određujući štošta za kuću dok mene ne bude ovdje, zaboravila sam dati mojoj djeci kruh za večeru, a djeca neće da im itko drugi reže kruh osim mene«. — Izrekao sam joj kompliment bez značenja, dok je cijela moja duša počivala na njenom obličju, glasu i kretanju, i jedva sam imao kad oporaviti se od iznenađenja, kad je ona potrčala u sobu po rukavice i lepezu. Mališi su me iz daljine promatrali nekako sa strane, a ja pođoh prema najmlađem djetetu, koje je bilo osobito lijepih crta u licu. Dijete je uzmaklo baš kad je Lota izišla na vrata i rekla: »Louis, daj ruku gospodinu rođaku!« — Dječak učini to vrlo slobodno i ja se nisam mogao suspreći da ga srdačno ne poljubim, unatoč njegovog malog slinavog nosića. — »Ja rođak?«, rekoh pružajući joj ruku. »Zar držite da sam dostojan sreće da budem u rodu s vama?« — »O«, reče ona s nestašnim smiješkom, »naši su rođaci vrlo brojni, pa bi mi bilo žao da ste vi najgori među njima«. — Polazeći, naložila je Sofiji, najstarijoj sestri poslije sebe, djevojčici od neko jedanaest godina, neka dobro pazi na djecu, i da pozdravi oca kad se s jahanja vrati kući. Mališima je kazala neka slušaju sestru Sofiju kao da je ona sama, što su neki od njih i izrično obećali. Samo jedna mala prpošna plavojka, od šest godina po prilici, reče: »To ipak nisi ti, Lottchen, mi tebe ipak više volimo«. — Dva najstarija dječaka bila su se uspela otraga na kočiju i Lota im je, na moj zagovor, dopustila da se voze s nama do šume, ako obećaju da se neće keckati i da će se čvrsto držati.

Jedva smo se namjestili, a djevojke se pozdravile, izmijenile svoje primjedbe o opravama, naročito o šeširima, i pošteno prorešetale društvo koje su na veselici očekivale, kad Lota naloži kočijašu da stane, a braći da siđu; ovi su zatražili da joj još jednom poljube ruku, pa je najstariji to učinio sa svom nježnošću koju može iskazati

dječak od petnaest godina, a drugi s mnogo žestine i lakomislenosti. Po njima je još jednom dala pozdraviti mališe i mi se povezosmo dalje.

Sestrična zapita je li pročitala knjigu koju joj je ona nedavno poslala. — »Ne«, odgovori Lota, »ne sviđa mi se, možete je dobiti natrag. A ni pređašnja nije bila bolja«. — Začudio sam se kad sam zapitao kakve su to knjige, a ona mi odgovorila:[7] — — U svemu što je govorila našao sam mnogo značaja, sa svakom njenom riječju razabrao sam kako nove čari i novi traci duha probijaju iz crta njena lica, koje kao da su se sve više blaženo rascvjetavale, pošto je ona u meni osjećala da je razumijem.

»Dok sam bila mlađa«, reče, »nisam ništa toliko voljela kao romane. Sâm Bog zna kako mi je bilo prijatno kad sam nedjeljom mogla sjesti u kakav kutić i s čitavim srcem suučestvovati u sreći i zloj kobi kakve Miss Jenny.[8] Ne tajim da ta vrsta pripovijedaka još i danas ima za mene izvjesne čare; no pošto tako rijetko dolazim do knjige, ona mora biti sasvim po mom ukusu. A najdraži mi je onaj pisac u kojem nalazim svoj svijet i kod kojega se sve zbiva kao oko mene, a njegova mi pripovijest bude tako zanimljiva i srdačna kao i moj vlastiti domaći život, koji, dakako, nije nikakav raj na zemlji, ali je ipak, kakav bio da bio, izvor neiskazanog blaženstva«.

Trudio sam se sakriti svoje uzbuđenje radi tih riječi. No, dakako, nisam mogao to dugo skrivati, jer kad sam čuo gdje usput s toliko istine govori o »Seoskom župniku Wakefieldskom«,[9] [10] bio sam sasvim izvan sebe i rekao joj sve što sam znao, a tek sam, iza izvjesnoga vremena, kad je Lota svrnula razgovor na ostale, opazio da su druge dvije dame cijelo vrijeme uz nas razrogačenih očiju, kao da ondje nisu ni sjedile. Sestrična je više puta zirnula na mene, porugljivo prćeći nosić, ali meni nije bilo do toga nimalo stalo.

Razgovor dođe na ples. Lota reče: »Ako je ova strast grijeh, ja vam rado priznajem da za mene nema ništa ljepše od plesa. I kad mi nešto udari u glavu, pa na svom razgođenom klaviru zabubnjam kontratanac, opet se sve u meni uskladi i umiri«.

Kako sam se za ovog razgovora pasao na onim crnim očima! Kako su svu moju dušu privlačila ona živahna usta i svježi, vedri obrazi! Kako često — sasvim utonuo u divotni smisao njenog govora —nisam ni razabirao riječi kojima se je izražavala — to možeš zamisliti, jer me poznaješ! Jednom riječju: sišao sam s kola kao sanjalac, kad smo stali pred paviljonom, i tako sam bio obuzet sanjama posred sumračnoga svjetla naokolo, te nisam gotovo ni pazio na glazbu koja je ozvanjala do nas iz rasvijetljene dvorane.

Dva gospodina Audrana i neki N. N. (tko bi pamtio sva imena!), koji su bili plesači sestrične i Lote, dočekali nas kod pletenih vrata, prihvatili svoje gospođe, a ja poveo svoju.

Prepletali smo se u menuetima; molio sam za ples jednu gospođu za drugom, a upravo najružnije nisu dospijevale da čovjeku pruže ruku i završe plesanje. Lota i njen plesač započeli su engleski ples, pa možeš zamisliti kako mi je bilo ugodno kad je došao red da figuru zapleše i s nama. Treba nju vidjeti kad pleše! Da znaš: ona je s cijelim srcem i cijelom dušom pri tome; njeno je čitavo tijelo j e d n a harmonija; tako je bezbrižna, tako prostodušna, kao da joj je ples sve i kao da inače niti što misli, ni osjeća; a u tim časovima doista sve drugo iščezava pred njom.

Molio sam je za drugi kontratanac; obećala mi je treći, i s najljubaznijom iskrenošću uvjeravala me da od srca rado pleše na njemačku. — »Ovdje je moda«, nastavila je, »da svaki par koji spada skupa kod njemačkog plesa ostane zajedno, no moj Chapeau[11] valsuje zlo i zahvalit će mi ako ga riješim toga posla. Vaša dama također ga ne umije plesati i ne voli ga, a ja sam kod engleskog plesa vidjela da vi dobro valsujete; dakle ako za njemački hoćete biti moj, pođite i izmolite me od moga kavalira, a ja ću poći k vašoj dami«. — Dao sam joj ruku na to, i mi uglavismo da će njezin plesač dotle zabavljati moju plesačicu.

Tada smo započeli i zabavljati se jedan čas raznoličnim prepletanjem rukû. Kako se je dražesno, kako hitro kretala! A kad smo tek došli do valsovanja i koturali se jedni oko drugih kao kugle, išlo je ispočetka malo svakojako, jer to jedva tko umije. Mi smo bili razboriti i pustili smo neka se izbjesne, a kad su najnespretniji sišli s poprišta, udarismo mi i izdržasmo hrabro još s jednim jedinim parom, s Audranom i njegovom plesačicom. Nikad mi nije ples polazio tako lako za rukom! Nisam više bio čovjek. Imao sam u naručju najumilnije stvorenje božje; letio sam s njom naokolo kao vihor, tako da je svega oko nas nestajalo i — Wilhelme, da iskreno priznam: prisegao sam da mi djevojka koju ljubim i koju hoću imati za sebe nikad ne bi smjela valsovati s kim drugim osim mene, pa da moram i poginuti radi toga. Ti me razumiješ!

Prošetali smo nekoliko tura dvoranom, da odahnemo. Nato je ona sjela, pa su joj izvrsno prijale naranče koje sam za nju bio spravio i koje su još jedine bile preostale, samo što je meni srce probola svaka kriška koju je ona, pristojnosti radi, davala jednoj nečednoj susjedi.

Kod trećeg engleskog plesa bili smo nas dvoje drugi par. Dok smo proplesavali kroz

red i ja se bog zna s kolikom slašću pripio uz njenu ruku i njeno oko, koje bijaše puno najistinskijega i najiskrenijeg izražaja, najčišćeg užitka, došli smo tako do neke gospođe koju sam naročito opazio radi njenog ljubeznog pogleda na licu, ne više sasvim mladom. Ona je sa smiješkom zirnula na Lotu, podigla prijeteći prst i, prolijećući mimo nas, izrekla dva puta s mnogo značenja ime: Albert.

»Tko je taj Albert?«, zapitam Lotu, »ako nije drsko što pitam«. — Upravo mi je htjela odgovoriti, kad smo se morali odijeliti da napravimo veliku osmicu; kad smo se križali jedno pred drugim, meni se pričinilo da na njenom čelu opažam neku zamišljenost. Kad mi je pružila ruku za promenadu, rekla je: »Što da vam tajim? Albert je vrijedan muž s kojim sam, može se reći, zaručena!« Meni to, uostalom, nije bilo ništa novo (jer su mi djevojke to već na putu bile rekle), a opet mi je bilo sasvim novo, jer nisam o tom mislio u odnosu prema njoj, koja mi je u tako malo trenutaka postala tako dragom. Ukratko, ja sam se smeo, zaboravio i zapao među nepravi par, tako da se sve pomelo i ispremiješalo, pa je bila potrebna cijela Lotina prisvjesnost i trzanje i potezanje da sve opet brzo dovede u red.

Još se nije bio svršio ples, kad je bliskanje, koje smo već dugo zapažali na obzorju i koje sam ja neprestano prikazivao kao nedužno ljetno blisikanje, postalo jače i gromovi nadglasaše glazbu! Tri gospođe potrčaše iz reda, a za njima njihova gospoda; nered postade sveopći i glazba prestade. Kad nas usred zabave iznenadi kakva nesreća ili nešto strašno, prirodno je da nas se to doimlje jače nego inače, donekle zbog opreke koja se vrlo živahno osjeti, a donekle — i to još više — zbog toga što se naša sjetila tada rastvore osjetljivosti, pa s tim brže poprimaju utisak. Moram ovim razlozima pripisati čudnovate grimase, koje — kako sam vidio — izbiše na licima kod mnogih gospođa. Najpametnija je sjela u jedan kut, s leđima prema prozoru, i začepila uši. Druga je deklekla pred ovom i sakrila glavu u njeno krilo. Treća se proturala između ove dvije i obgrlila svoje sestrice sva u suzama. Neke su htjele kući; druge su još manje znale što rade, pa nisu imale snage da se osvijeste i suzbiju drzovitosti naših mladih nametnika, koji su se činili vrlo zaposleni da s usana preplašenih ljepotica pohvataju sve one tjeskobne molitve koje su bile određene nebu... Neki su od naše gospode sišli dolje da na miru popuše lulicu, a ostalo društvo nije odbilo kad je gazdarica došla na mudru misao da nam dade sobu koja je imala kapke i zastore. Jedva smo stigli onamo, već se Lota bila dala na postavljanje stolaca uokrug, i čim je društvo, na njenu molbu, sjelo, predložila neku društvenu igru.

Vidio sam mnogoga kako je naćubio gubičicu i protegao uda, nadajući se sočnom za-

logu. »Igrat ćemo se brojenja«, reče ona. »Sad pazite! Ja idem kolom naokolo od desna nalijevo, a isto tako i vi brojte naokolo, svaki onaj broj koji dođe na njega, i to mora ići kao oganj po suharju, a tko zapne ili se zabuni, dobiva zaušnicu, i tako sve do tisuću«. — To ti je bilo veselo promatrati. Išla je kolom naokolo ispružene ruke. »Jedan«, započne prvi, susjed će: »dva«, sljedeći: »tri« i tako sve dalje. Nato uze ona ići sve brže i brže; jedan se prevari i puf! evo zaušnice, a dok su se svi smijali, evo i sljedeći opet puf! I sve brže. Ja sam dobio dvije ćuške i nekako sam sa srdačnim zadovoljstvom opazio da su bile jače od onih što ih je obično primjerila ostalima. Opće smijanje i buka završiše igru, još prije nego što je bila izbrojena tisuća. Najpovjerljiviji povukoše se na stranu, oluja je bila prestala, a ja pođoh za Lotom u dvoranu. Putem mi je rekla: »Od silnih zaušnica zaboravili su i na vrijeme i na sve!« Ja joj nisam mogao ništa odgovoriti. — »Ja sam«, nastavi ona, »bila jedna od najplašljivijih, pa sam se ohrabrila, pričinjajući se srčanom da drugima ulijem hrabrosti«. — Stupismo k prozoru. Grmjelo je niza stranu i divna je kišica žamorila nad krajinom, a do nas se dizao u svoj punoći miomiris koji nas je sasvim osvježavao. Stajala je poduprta o lakte, pogled joj je prosijecao okolicu, zirkala je u nebo pa u me; vidio sam njeno oko puno suza. Položila je svoju ruku na moju i rekla: »Klopstock!«[12] — Odmah sam se sjetio divotne ode koja je njoj bila u mislima, pa utonem u bujicu osjećaja što ju je ona tom lozinkom izlila nada mnom. Nisam dulje mogao podnijeti, nego sam se nadnio nad njenu ruku i cjelivao je u najslasnijim suzama. Onda sam opet podigao pogled prama njenom oku... Plemeniti pjesniče! Da si ti mogao vidjeti kako te obožava onaj pogled, a ja ne bih nikad više htio da tko drugi zazivlje tvoje tako često obesvećeno ime.

*

19. lipnja.

Ne znam više gdje sam nedavno stao u svom pričanju! Znam da su bila dva sata u noći kad sam legao u postelju, i da bih te zabavio možda do jutra da sam ti mogao sve usmeno izbrbljati, umjesto da pismeno pričam.

Još nisam pripovijedao što se dogodilo na povratku s plesa, a ni danas nisam za pripovijedanje.

Bio je najdivniji izlaz sunca. S drveća u šumi padale su kapljice, a polja bila svuda

unaokolo osvježena. Naše su družice drijemale. Ona me je zapitala ne bih li i ja s njima, a neka se ne osvrćem na nju. — »Dok vidim otvorene ove oči, nema opasnosti«, rekoh i pogledah je čvrsto. I oboje smo izdržali sve do njene kapije, kad joj je služavka tiho otvorila i na njen upit potvrdila da su otac i djeca dobro i da svi još spavaju. Nato sam je ostavio, moleći da ju smijem vidjeti još isti dan; dopustila mi je i ja sam došao, pa od toga dana mogu sunce, mjesec i zvijezde mirno ići svojim putem, ja ne znam ni kad je dan, ni kada noć i sav svijet iščezava oko mene.

*

21. lipnja.

Proživljavam tako sretne dane, kako ih Bog pridržava samo za svoje svetitelje pa, makar se što sa mnom dogodilo, ne smijem kazati da se nisam nauživao radosti, i to najčišćih radosti života. — Poznaješ moj Wahlheim, gdje sam se sasvim udomio i odakle imam samo pola sata do Lote; tamo osjećam sebe samog i svu sreću koja je dana ljudima.

Gdje bih ikada pomislio da Wahlheim leži tako blizu neba, kad sam ga odabrao za cilj svojih šetnja! Koliko sam puta na svojim dalekim šetnjama, sad s brda sad iz doline, preko rijeke promatrao lovačku kuću, koja sada krije sve moje želje!

Dragi Wilhelme, razmišljao sam o svemu i svačemu, o čežnji u čovjeku da se proširi, da otkriva novo, da luta svijetom; i onda opet o unutrašnjem nagonu da se voljko poda stegi i da tako kreće naprijed putanjom navade, a da se ne obazire ni desno ni lijevo.

Čudno je: kako sam došao ovamo i s brežuljka gledao u lijepu dolinu, gdje me je sve unaokolo privlačilo. — Eno ona šumica! — »Ah, da se možeš zaplesti u njezine sjene!« — Ondje onaj vršak brijega! — »Ah, da možeš odande pregledati široku okolicu!« — Pa oni brežuljci, jedni o druge prikovani, i one prijazne doline! — »O, da se mogu izgubiti u njima!« — — Pohitao sam onamo i vratio se, a ne našao ono čemu sam se nadao. Da, daleke su strane isto kao i budućnost! Pred dušom našom razastire se neka silna sumračna cjelina, naš se osjećaj rasplinjava u njoj kao i naše oko, i mi čeznemo, ah! da predamo sve svoje biće, da pustimo neka nas sa svom nasladom ispuni jedno jedino veliko, divno čuvstvo... A, jao! Kad pohitimo bliže, kad »tamo« postane »ovdje«, sve je opet kao i prije i mi ostajemo u svom siromaštvu, u svojoj

ograničenosti, a duša naša hlepi za izmaknulom okrepom.

Tako i najnemirniji skitnica napokon opet čezne za svojim zavičajem, pa onu slast koju je uzalud tražio u širokom svijetu, nalazi u svojoj kolibi, na grudima svoje žene, u krugu svoje djece, u poslovanju za njihovu prehranu.

Kad se jutrom, u cik zore, išetam u svoj Wahlheim i ondje u vrtu gostioničarovu sâm berem slatki grašak, pa sjednem, runim ga i u isti mah čitkam svoga Homera; kad zatim u maloj kuhinji odaberem lonac, odrežem maslaca, stavim mahune na vatru i sjednem bliže da ih nekoliko puta protresem, tada osjećam sasvim živo kako obijesni prosci Penelopini kolju volove i svinje, sijeku ih i peku. Nema ništa što bi me ispunilo tako mirnim, istinskim čuvstvom kao običaji patrijarhalnog života što ih — budi Bogu hvala! — mogu bez afektacije utkati u svoj način života.

Tako mi je milo što moje srce može osjetiti prostu, bezazlenu nasladu čovjeka koji nosi na svoj stol glavicu zelja koju je sam uzgojio i pri tom u jednom trenutku ponovno uživa ne samo to zelje, nego i sve one dobre dane, ono lijepo jutro kad ga je zasadio, prijatne večeri kad ga je zalijevao i kad se je radovao neprestanom njegovom napredovanju!

*

29. lipnja.

Prekjučer je iz grada k sucu došao ovdašnji medikus i zatekao me na zemlji usred Lotine djece — jedni su puzali po meni, drugi me dražili, a ja sam ih golicao i s njima podigao strahovitu viku. Doktor je nekakva dogmatična lutka na žicu; dok govori, slaže svoje manšete u nabore i bez kraja čupka ogrlicu; njemu se moje zabavljanje s djecom činilo ispod dostojanstva razborita čovjeka. Vidio sam mu to na nosu, ali se nisam dao ni u čem smesti; pustio sam ga neka raspreda o svojim umnim stvarima, a ja sam iznova gradio djeci kućice od karata, koje su oni bili razrušili. Na to je on počeo obilaziti gradom i svagdje se tužio kako su sučeva djeca i od sebe dosta neotesana, a Werther ih sada kvari do kraja.

Jest, dragi Wilhelme, djeca su na svijetu najbliža mojemu srcu. Kad ih gledam i u takvom malom stvoru vidim sjeme svih vrlina, svih snaga koje će jednom toliko trebati; kad u dječjoj tvrdoglavosti uočim buduću postojanost i čvrstoću značaja, u

nestašnosti dobar humor i lakoću, kojom će se proturavati kroz opasnosti svijeta, sve tako nepokvareno, tako cjelovito! — onda uvijek, uvijek ponavljam zlatne riječi učitelja ljudstva: »Ako ne budete kao jedno od ovih!« A gle, najdraži moj, s njima koji su jednaki nama i koje bismo mi morali uzimati za uzore, s njima mi postupamo kano s podanicima. Ne smiju imati svoje volje! — A zar je mi nemamo? I u čemu je to naše jače pravo? Jer smo mi stariji i pametniji! — Dobri Bože, sa svoga neba ti vidiš staru djecu i mladu djecu i ništa više; a tvoj je sin već davno objavio s kojom djecom imaš više radosti. Ali oni vjeruju u nj i ne čuju ga (i to je stara stvar!) — i obrazuju svoju djecu prema sebi i — Adieu, Wilhelme! Neću da o tom dalje drobim.

*

1. srpnja.

Što Lota mora biti bolesniku, osjećam na svom rođenom bijednom srcu, kojemu je gore nego mnogomu što gine na nemoćničkom logu. Ona će nekoliko dana provesti u gradu uz jednu vrijednu gospođu, koja je prema izjavi liječnikâ blizu svršetka i hoće da u tim posljednjim trenucima ima kraj sebe Lotu. Prošli tjedan bio sam s njom u posjeti kod župnika u St.... Mjestašce leži jedan sat po strani, u gori. Stigli smo onamo oko četiri. Lota je povela sa sobom svoju drugu sestru. Kad smo stupili u župno dvorište, zasjenjeno od dva visoka oraha, dobri je starac sjedio na klupi pred kućnim vratima, a kad je ugledao Lotu, sav je oživio, zaboravio svoj kvrgasti štap i osmjelio se poći prama njoj. Ona je potrčala k njemu, prisilila ga da sjedne i sama sjela kraj njega, donijela mnogo pozdrava od svoga oca, pomilovala ružnog i zamusanog najmlađeg njegovog dječaka, kaštigu njegove starosti. Trebao si vidjeti kako je zabavila starca, kako je podigla glas da ju čuju njegove nagluhe uši, kako mu je pričala o krepkim mladićima koji su na dvoje na troje umirali, o vrsnoći Karlsbada,[13] hvaleći župnikovu odluku da idućega ljeta pođe onamo. Pronašla je da župnik mnogo bolje izgleda i da je mnogo bodriji nego kad ga je zadnji put vidjela. — Ja sam se međutim poklonio gospođi pastorki. Starac se je ojunačio sasvim, i pošto nisam mogao da ne pohvalim lijepe orahe koji su nas onako prijatno zakriljivali svojom sjenom, stao je da nam — doduše malo poteško — o tom priča čitavu historiju. — »Za stari orah«, reče — »ne znamo tko ga je zasadio; jedni vele ovaj, drugi onaj župnik. No onaj mlađi otraga ima toliko koliko moja gospođa: u listopadu će imati pedeset

godina. Njen ga je otac posadio onoga jutra kad se je ona pod večer rodila. On je bio moj predšasnik ovdje u službi, a ne može se iskazati kako mu je drago bilo to stablo, ali ni meni nije manje drago. Pod njim je sjedila i plela moja žena kad sam prije dvadeset i sedam godina prvi put kao siromašni đak došao u ovaj dvor«. — Lota zapita gdje mu je kći; odgovorio joj je da je pošla s gospodinom Schmidtom na livadu k radnicima, i starac nastavi svoje pričanje: kako ga je zavolio njegov predšasnik, a onda i njegova kći, i kako je postao najprije njegovim vikarom, a zatim nasljednikom. Pripovijest tek što je bila dovršena, kad kroz vrt stiže mlada pastorica s takozvanim gospodinom Schmidtom; sa srdačnom toplinom pozdravila je Lotu, a moram reći, meni se dosta svidjela: živahna, skladno raštena brineta, s kojom bi se čovjek mogao dobro zabaviti neko vrijeme na ladanju. Njen ljubeznik (gospodin nam se Schmidt sâm tako prikazao) fin je, no tih čovjek, koji se nije htio upletati u naše razgovore, premda ga je Lota neprestano pritezala. Najviše me je žalostilo što sam na crtama njegova lica opazio da ga više tvrdoglavost i zla volja nego ograničen razum sprečavaju da se povjeri kome. Kasnije se je to vidjelo, nažalost, i odviše jasno, kad je Frederika, idući na šetnji s Lotom, koji put pošla i sa mnom, gospodinovo lice, koje je i onako bilo smeđe boje, tako je na očigled potamnjelo, te je bilo krajnje vrijeme da me Lota čupne za rukav i upozori da sam bio odviše ljubezan s Frederikom. A mene ništa više ne mrzi nego kad ljudi muče jedan drugoga, a najviše kad mladi ljudi u cvatu života, baš kad bi mogli biti najpristupniji svima radostima, ovo nekoliko dana jedno drugomu kvare budalaštinama i tek prekasno uvide da se ne da naknaditi što je uludo potraćeno. Mene je to grizlo, te se nisam mogao oteti da pod večer, kad smo se vratili u župni dvor i pri stolu pili mlijeko, a razgovor se okrenuo na radost i tugu svijeta, uhvatim tu nit i od srca ne govorim proti zlovolji. — »Mi ljudi«, započeh — »jadamo se često što u životu ima tako malo dobrih dana, a tako mnogo rđavih; jadamo se, kako se meni čini, ponajviše s nepravom. Kad bismo uvijek imali otvoreno srce da uživamo ono dobro što nam ga Bog za svaki dan sprema, onda bismo imali i dosta snage da podnosimo zlo kad nadođe«. — »Ali«, doda pastorica, »naša ćudljivost nije u našoj moći; koliko samo ovisi o tijelu! Kad ti nije dobro, nigdje ti nije pravo«. — To sam joj priznao. — »Hajde dakle«, nastavim, »da to smatramo bolešću i zapitamo ima li tomu lijeka?« — »Ovo već radije čujem«, prihvati Lota, »ja bar mislim da mnogo ovisi o nama. Znam to po sebi. Kad me nešto draži i hoće mi pokvariti volju, skočim i zapjevam po koji kontratanac amo-tamo po vrtu, i odmah prođe!« — »To sam upravo i htio reći«, dodam ja; »rđava volja sasvim je kao lijenost, jer i jest zapravo neka vrst lijenosti. Naša je narav njoj vrlo sklona, a ipak,

čim imamo snage da se trgnemo i ojunačimo, ide posao brzo od ruke i mi nađemo u radu istinsku zabavu«. — Frederika me je vrlo pažljivo slušala, a mladić mi prigovori da nitko nije gospodar nad samim sobom, a da najmanje može vladati svojim osjećajima.— »Tu se radi o neprijatnom osjećaju«, odgovorim ja, »o osjećaju, kojega se svako rado oslobađa, a nitko ne zna dokle mu sežu sile prije nego što ih iskuša. Doista, onaj koji je bolestan zapitkivat će sve liječnike, pa neće odbiti ni najveće rezignacije, ni najgorče lijekove, samo da dođe do željenog zdravlja«. — Opazio sam da pošteni starac napinje sluh kako bi mogao sudjelovati u našoj raspravi, pa sam podigao glas, obrativši govor prema njemu. »Propovijeda se«, rekoh, »proti tolikim porocima, a još nikad nisam čuo da bi neko s propovjedaonice radio protiv rđave volje«.[14] »To trebaju raditi gradski župnici«, reče starac, »mi seljani nemamo zao humor; doduše, gdjekad također ne bi ni kod nas škodilo: bila bi to lekcija bar za njegovu ženu i za gospodina suca«. — Društvo se stade smijati, a i starac s nama od srca, dok ga nije spopao kašalj, koji je na čas prekinuo našu raspravu; na to je opet uzeo riječ mladić: »Nazvali ste zlu volju porokom, a meni se to čini pretjeranim«. — »Nipošto«, odgovorim ja, »ako ono čime nanosiš štetu sebi i svom bližnjemu zaslužuje to ime. Zar nije dosta što jedan drugoga ne možemo učiniti sretnim; treba li da si međusobno otimljemo još i veselje, koje svako srce može gdjekad sebi pribaviti? Pa imenujte mi čovjeka koji je rđave volje, a kraj toga tako pošten da ju prikriva, noseći je sâm, a ne kvareći veselja drugima oko sebe! Ili zar ona nije možda samo unutrašnja turobnost, kad se ne sviđamo sami sebi, što je uvijek u vezi sa zavišću koju je podstaknula budalasta taština? Gledamo sretne ljude, koje mi ne činimo sretnima, pa ih ne podnosimo«. — Lota mi se nasmiješi, videći s kolikom toplinom govorim, a suza u oku Frederike podbode me da nastavim. — »Jao onima«, rekoh, »koji se služe vlašću što ju imadu nad jednim srcem, otimljući mu priproste radosti koje kliju iz njega samog! Svi darovi, sve usluge svijeta ne naknađuju jednog časa kad se radujemo sami sebi, a ogorčava nam ga zavidna neprijaznost našeg tiranina«.

Cijelo je moje srce bilo puno u taj trenutak; moju je dušu saletjela uspomena na mnogošta što je prošlo i suze mi udare na oči.

»Kad bi samo«, kliknuh, »svaki čovjek dnevice rekao sebi: ti svojim prijateljima ne možeš drugo dati, nego da im ostaviš njihove radosti i povećaš njihovu sreću time, uživajući je — s njima zajedno! Ako je njihovu dušu izmučila tjeskobna strast, ako ju je razdro čemer — možeš li im dati kap olakšanja? A kad navali posljednja, najtjeskobnija bolest na to stvorenje koje si podrovao u danima njegova cvata, pa

ono logom leži u nevoljnoj iznemoglosti, oko mu bez osjećaja gleda naspram neba, smrtni mu se znoj javlja na blijedom čelu, a ti stojiš pred posteljom kao prokletnik, i osjećaš najusrdnije da ne možeš ništa s cijelim svojim mogućstvom, i strah ti grči dušu, te bi rado dao sve da možeš kap okrepe, iskru hrabrosti uliti stvorenju koje propada!«

Kod tih riječi navalila je na mene s cijelom snagom uspomena na jedan takav prizor kojemu sam sâm prisustvovao. Prekrio sam rupcem oči i ostavio društvo; doveo me je k sebi samo glas Lote, koja me je dozivala da krenemo kući. A kako me je putem korila radi toga što se odviše toplo zauzimljem za sve, pa da ću propasti radi toga! Neka se štedim! — Ah, anđele! Već zbog tebe moram živjeti!

*

6. srpnja.

Ona je vazda uza svoju umiruću prijateljicu i vazda je ista — vazda onaj pritomni, nježni stvor, koji ublažuje boli i stvara sretnike kud god pogleda. Jučer je navečer pošla u šetnju s Marijanom i malom Malčicom; ja sam to znao i sreo se s njom, pa smo pošli zajedno. Iza šetanja od podrug sata vraćali smo se prema gradu i stigli na zdenac, koji mi je bio tako drag, a sada mi je još tisuću puta draži. Lota je sjela na zidić, dok smo mi stajali pred njom. Pogledao sam naokolo, ah! I opet je preda mnom oživjelo ono vrijeme kad je moje srce bilo tako osamljeno. »Mili zdenče moj«, rekoh, »od onda nisam počivao u tvojoj hladovini, nisam gdjekad ni pogledao na tebe, žureći se ovuda«. Zirnuo sam u dubinu i vidio gdje Malčica vrlo zaposlena uzlazi s čašom vode. Pogledao sam u Lotu i osjetio sve što je ona meni. Međutim stiže Malčica s čašom. Marijana ju je htjela uzeti od nje. »Ne!«, poviče dijete s najslađim izražajem, »ne, Lotice, ti moraš piti najprije!« — Iskrenost i dobrota kojom je to kliknula tako me je zanijela, te nisam ničim mogao iskazati svoj osjećaj, nego sam digao dijete sa zemlje i poljubio ga tako živo da je u isti mah stalo i vikati i plakati. — »Zlo ste to učinili«, reče Lota. — Bio sam osupnut. — »Hodi, Malčice«, nastavi ona, uzevši je za ruku i povevši je niza stepenice, »brzo se operi vodom iz svježeg izvora, brzo, pa će sve proći«. — Stajao sam tako i promatrao kako je revno mala trla obraze mokrim ručicama, čvrsto vjerujući da čudesno vrelo mora otplaviti svaku nečistoću i osloboditi je sramote »da dobiješ ružnu bradu«, kako je Lota kazala:

»Dosta je«, a dijete se još dalje pralo, kao da mnogo čini bolje nego manje. Ja ti kažem, Wilhelme, nikad nisam s više poštovanja pribivao ikojem krštenju, i kad je Lota došla gore, rado bih se bio bacio na koljena pred nju kao pred proroka koji je svojom molitvom otplavio grijehe naroda!

Navečer se nisam mogao oteti da u radosti srca svoga ne ispričam taj događaj mužu, o kojem sam držao da ima ljudskog shvaćanja, jer ima razuma; a kako sam nasjeo! Rekao je da je Lota učinila veoma zlo; djeci, veli, ne treba bajati ništa; takve stvari, veli, daju povoda bezbrojnim zabludama i praznovjericama, a od toga treba djecu čuvati za rana. Taj čas mi je palo na um da je taj čovjek pred osam dana dao krstiti dijete, zato sam sve pustio s mirom, a u srcu svojem ostao sam vjeran istini: s djecom trebamo raditi kao što Bog radi s nama. On, koji nas čini najsretnijima kad pušta da glavinjamo svijetom u prijatnoj tlapnji.

*

8. srpnja.

Kakva smo mi djeca! Kako smo lakomi na jedan pogled! Kakva smo djeca! — Bili smo pošli u Wahlheim. Gospođe se izvezle i ja sam za te šetnje mislio da u Lotinim crnim očima — — Lud sam; oprosti mi! No trebao bi vidjeti te oči! — Da budem kratak (jer mi se oči zaklapaju od sna), dakle, gospođe su ušle u kočiju, a oko kočije stajasmo mladi W... Selstadt, Audran i ja. Tu ti se iz kočije brbljalo s onim vragolanima koji su, dakako, bili prilično vjetrenjasti i lakokrili. — Tražio sam Lotine oči; vaj, one su prelazile od jednoga k drugom. Ali na mene! Na mene, koji sam ondje stajao sasvim sâm, rezigniravši na njih — na mene nisu pale!... Moje joj je srce govorilo tisuću: Zbogom! A ona me nije pogledala! Kočija prođe ispred mene, a jedna suza mi zastane u oku. Gledao sam za njom i vidio kako Lotina vrpca na glavi izviruje kroz okno, i ona se je obrnula da pogleda, vaj! zar mene? — Dragi! Ja lebdim u toj neizvjesnosti; to mi je jedina utjeha: možda se je ogledala za mnom. Možda! — Laku noć! Ah, kakvo sam dijete!

*

10. srpnja.

Trebao bi vidjeti moju glupu figuru kad se u društvu govori o njoj! Pogotovo kad me još pitaju kako mi se sviđa? — Sviđa! Tu riječ mrzim do smrti. Kakav mora da je čovjek komu se Lota samo sviđa, a ne ispunjava mu sva sjetila, sva čuvstva? Sviđa! Nedavno me je neko pitao kako mi se sviđa Ossian![15]

*

11. srpnja.

Gospodi M... vrlo je zlo; molim se za njezin život, jer trpim skupa s Lotom. Vidim je vrlo rijetko kod moje prijateljice, a danas mi je pričala čudnovatu zgodu. — Stari je M... tvrdica, djetinjasti škrtac, koji je u životu mnogo namučio i škrtarenjem stezao svoju ženu; ali si je žena uvijek umjela pomoći. Kad je pred nekoliko dana liječnik kazao da se žena neće bolesti othrvati, dozvala je svoga muža (Lota je bila u sobi) i govorila mu ovako: »Moram ti priznati jednu stvar koja bi mogla poslije moje smrti napraviti smetnju i omrazu. Ja sam do sada vodila kućanstvo u redu i štedljivo, koliko se samo moglo; ali mi moraš oprostiti što sam te za ovo trideset godina varala. U početku našeg braka odredio si izvjesnu sitnicu za podmirivanje kuhinje i ostalih kućnih izdataka. Kad se je naše kućanstvo proširilo, a naš obrt povećao, nisam te mogla sklonuti da mi razmjerno povećaš sedmični novac; ukratko, ti znaš da si u doba kad je kućanstvo najviše trebalo zahtijevao da izađem sa sedam forinti na sedmicu. Ja sam taj novac primala bez prigovora, a ostalo svake nedjelje uzimala iz utrška, pošto nije nitko slutio da domaćica krade iz kase. Rasipala nisam ništa, pa bih — da i nisam priznala — mirno pošla prama vječnosti, ali neću moći, kad ona koja poslije mene ima voditi kućanstvo ne bi znala sebi pomoći i kad bi ti još ostajao pri tome da je tvoja prva žena izlazila s onim novcem koji si joj ti određivao«.

Razgovarao sam s Lotom o nevjerojatnoj zaslijepljenosti ljudskog duha, kad netko i ne sluti da se nešto skriva iza toga, kad nekome dostaje sedam forinti gdje je potrošak možda i dvostruko veći. Ali sam ja i sâm poznavao ljudî koji bi u svojoj kući bili bez čuđenja primili i onu vječnu uljanicu prorokovu!

*

13. srpnja.

Ne, ja ne obmanjujem sebe! Čitam u njenim crnim očima istinsko saučešće sa mnom i s mojom sudbinom. Štoviše, osjećam, i u tom smijem povjerovati svom srcu, da me Lota — ah, zar smijem, zar mogu u tim riječima izgovoriti nebo? — da me Lota ljubi!

Ljubi me! — I koliko vrijedim samom sebi, kako (tebi to smijem reći, jer ti imaš smisla za takvo što), kako li obožavam samoga sebe otkad me ona ljubi!

Je li to drskost ili je shvaćanje istinskog odnosa! — Ne poznajem čovjeka koga bih se bojao radi čega u Lotinom srcu. Pa ipak — kad ona govori o svom zaručniku s toliko topline, s toliko ljubavi — meni je onda kao čovjeku koga su svrgli sa svih časti i dostojanstva, i oduzimlju mu mač s boka.

*

16. srpnja.

Ah, kako mi prolijeće po svim žilama kad se moj prst nehotice dotakne njezinoga i kad se pod stolom dodirnu naša stopala! Povučem ih nazad kao od vatre, a neka tajna sila vuče me opet naprijed — nesvjestica me spopada u svim ćutilima. — Oh, njena nevinost, njena iskrena duša ne osjeća kako me muče ove povjerljive sitnice. A tek kad u razgovoru položi svoju ruku na moju i u interesu razgovora prikuči se bliže k meni tako da nebeski dah njenih usta može doprijeti do mojih usana — ja mislim da propadam u zemlju, kano udaren gromom. — I, Wilhelme! Ako se ikad usudim da to nebo, to povjerenje — — Ti me razumiješ. Ne, moje srce nije tako pokvareno! Slabo je! Dosta slabo! — A nije li u tom propast? —

Ona mi je sveta. Svaka pohota mûkom muči u njenoj nazočnosti. Ne znam kako mi je dok sam uza nju; tako kao da mi se duša sunovraćuje u svim živcima. — Ona ima jednu melodiju koju svira na klaviru sa snagom anđela, i tako prostodušno i tako duhovito! To joj je omiljena pjesmica, i ja se oslobađam od svake patnje, smetnje i hira, čim udari prvu njenu notu.

Dok me dira taj jednostavni pjev, nije mi nevjerojatna ni jedna riječ o čarobnoj snazi

glazbe. I kako ona umije zasvirati tu melodiju, često baš u času kad bih ja najradije tanetom prosvirao sebi glavu! Smućenost i pomrčina duše moje raspršava se i ja opet slobodnije dišem.

*

18. srpnja.

Wilhelme, što je našemu srcu svijet bez ljubavi? Što će čarobna laterna bez svjetla? Jedva si u nju stavio malenu luč, na bijeloj ti stijeni zasjaju najšarenije slike! Pa kad bi sve bilo samo to, samo ti prolazni fantomi, ipak to uvijek čini našu sreću, kad pred tim stojimo kao mladi dječaci i zanosimo se čarobnim prikazama. Danas nisam mogao k Loti, zadržalo me društvo kojemu se nisam mogao ukloniti. Što da radim? Poslao sam k njoj slugu, da bar imam kraj sebe jednog čovjeka koji je danas došao u njenu blizinu. Kako sam ga nestrpljivo očekivao i kako ga radosno opet ugledao! Da se nisam stidio, uhvatio bih ga za glavu i poljubio.

O bononskom kamenu[16] pričaju, kad ga metneš na sunce, da uvlači u sebe njegove zrake, pa noću još neko vrijeme sja. Tako je i meni bilo s tim momkom. Osjećaj da su njene oči počivale na njegovu licu, na obrazima, na pucetima kaputa i ovratniku surtouta, učinilo mi je sve to nekako svetim, nekako dragim! U taj tren ne bih bio dao toga momka ni za tisuću talira. U njegovoj nazočnosti bilo mi je tako voljko. — Ne daj Bože da se tomu smiješ. Wilhelme, zar su to fantomi, kad je čovjeku voljko?

*

19. srpnja.

»Vidjet ću je!«, kliknem jutrom kad se razbudim i u svoj vedrini pogledam spram divnog sunca; »vidjet ću je!« I onda nemam kroz čitav dan nikakve druge želje. Sve, sve se isprepleće u toj nadi.

*

20. srpnja.

Vaša ideja da imam poći s poslanikom u ... neće još da postane mojom. Ne volim mnogo subordinaciju, a svi znamo da je onaj čovjek povrh toga još i oduran. Veliš da bi moja majka voljela da uđem u aktivnu službu: to me je nagnalo na smijeh. Zar ja danas nisam aktivan? I zar nije svejedno prebrojavam li zrna graška ili leće? Svemu na svijetu svrha je nekakva lopovština, a uvijek je budala onaj koji se za novac ili za čast ili inače za što ubija poslom za volju drugima, ako to nije njegova vlastita strast, njegova vlastita potreba.

*

24. srpnja.

Pošto je tebi toliko stalo da ja ne zanemarim svoje risanje, volio bih preći preko cijele stvari nego da ti kažem da već odavna ne radim ništa.

Još nikad nisam bio sretniji, još nikad nije bilo punije i toplije moje osjećanje prirode, sve do kamečka i do travčice, pa ipak — ne znam kako da nađem riječ — moja snaga predočavanja nekako je slaba, sve pliva i koleba pred mojom dušom, te ne mogu uhvatiti ni obrisa; ali uobražavam sebi da bih mogao nešto dobro formirati, kad bih imao ilovače ili voska. Potraje li duže današnje moje raspoloženje, uzet ću doista ilovače i mijesiti, pa makar se od toga rodili kolači!

Lotin sam portret započeo triput i triput sam se osramotio; ovo me mrzi to više što sam pred neko vrijeme vrlo sretno pogađao lica. Kasnije sam napravio njenu silhuetu, pa to neka mi bude dosta.

*

25. srpnja.

Da, draga Lota, ja ću priskrbiti i posvršavati sve; poručujte mi samo što više stvari, samo što češće. Jedno Vas molim: ne posipajte pijeskom ceduljice koje mi pišete!

Danas sam je odmah prinesao k ustima i zubi su mi zaškripali.

*

26. srpnja.

Već sam mnogo puta preduzeo da je neću viđati tako često. Ali da, tko bi mogao to izdržati? Svaki dan me prevlada napast i ja sebi sveto obećam: sutra ćeš jedanput izostati, a kad svane jutro, nađem opet nekakav neodoljiv razlog i dok dlanom o dlan udariš već sam kod nje. Ili ona navečer kaže: »Sutra ćete doći, zar ne?« — Tko da onda ostane doma? Ili mi ona nešto naruči, a meni se učini pristojnim da joj sâm odnesem odgovor; ili dan zbilja svane odviše lijep, pa pođem u Wahlheim, a kad se već nađem tamo, do nje ima samo pola sata! Odviše sam blizu onoj atmosferi, pa — hup! već sam tamo. Moja je baba znala priču o brijegu Magnetovcu. Brodovima koji bi preblizu došli oteo bi za čas svu željezariju, čavli bi letjeli naprama brijegu i jadnici bi se nasukali, poklopljeni daskama koje su se rušile jedna na drugu.

*

30. srpnja.

Albert je prispio, pa ću ja otići; jer makar on bio najbolji i najplemenitiji muž, komu bih sa svom spremnošću priznao prvenstvo u svakom pogledu, ipak ne bih mogao podnijeti da ga pred svojim očima gledam u posjedu tolikih savršenstva. — Posjed! — Ukratko, Wilhelme, zaručnik je tu! Vrijedan, mio muž, kome ne možeš ne biti sklon. Na sreću, nisam bio pri dočeku! To bi mi bilo razdrlo srce. Uza to je on vrlo pošten čovjek, pa nije ni jedanput poljubio Lotu u mojoj nazočnosti. Bog mu platio! Moram ga voljeti radi poštovanja koje iskazuje djevojci. Sklon mi je, a slutim da je to više Lotino djelo nego njegov vlastiti osjećaj, jer su u tome žene fine i imadu pravo; uvijek je njihova korist ako mogu držati dva štovatelja u dobroj slozi, makar to i rijetko uspijevalo.

Međutim, ne mogu Albertu uskratiti svoga počitanja. Njegova spokojna vanjština živo odskače od nemirnosti moga značaja, koja se ne da sakriti. On ima mnogo

čuvstva i znade koliko mu vrijedi Lota. Čini se da nema puno zlovolje, a ti znaš da ja taj grijeh kod ljudi gore mrzim nego sve ostale.

Mene drži čovjekom dobre ćudi i moja privrženost Loti, moja topla radost radi svega što ona radi povećava njegov trijumf i on ju voli sve više. Neću pitati muči li je on gdjekada sitnom ljubomornošću — barem ja ne bih na njegovom mjestu ostao sasvim siguran od toga đavola.

Bilo kako mu drago, mojoj radosti da budem uz Lotu odzvonilo je! Imam li to nazvati ludošću ili zaslijepljenošću? — Što će tu imèna! Sama činjenica kazuje sve! — Ja sam znao sve što znam i sada prije nego što je došao Albert; znao sam da ne mogu prama njoj imati nikakvih pretenzija, pa nisam ni imao nikakvih — to jest, ukoliko je moguće ne poželjeti nekoga tko je tako dostojan ljubavi. — A sada je momčić razvalio oči zato što je onaj drugi uistinu došao i što mu otimlje djevojku.

Grizem si zube i rugam se svojoj nevolji, a dvaput i triput bih se narugao onima koji bi me svjetovali da rezigniram, jer drugačije ne može biti. — Skinite mi s vrata ta ptičja plašila! — Trčim po šumama i čim stignem k Loti, a Albert sjedi uz nju u vrtiću pod sjenicom, ja ne mogu dalje; onda sam tako razuzdano mahnit, pa stanem zbijati svakakve šale, svakakve gluposti. — Danas mi je rekla Lota: »Molim vas, za ime Božje, da samo ne izazivljete scene kao sinoć! Strahoviti ste, kad ste onako veseli«. — Među nama rečeno, ja uvijek pazim kad je on gdjegod zaposlen, pa bum! već sam vani i onda mi je uvijek voljko kad zateknem nju samu.

*

8. kolovoza.

Molim te, dragi Wilhelme, zaista nije o tebi govoreno kad sam kao nepodnošljive korio ljude koji od nas traže da se predamo udesu kojemu se ne da izbjeći. Zaista nisam mislio na to da bi ti mogao biti sličnoga mišljenja. A u stvari imaš i pravo. Samo jedno, najmiliji moj: u svijetu se vrlo rijetko svršava s »ili — ili«; osjećaji i djela tako su raznolično šatirani, kao stupnjevi između jastrebskog i tupog nosa.

Nećeš mi dakle uzeti za zlo ako ti priznam u cijelosti tvoj argument, pa ipak uznastojim da se prokradem kroz ono »ili — ili«.

Veliš mi: ili se nadaš pridobiti Lotu ili se ne nadaš. Dobro! U prvom slučaju nastoj da

tu nadu provedeš i izvojštiš ispunjenje svojih želja; u drugom slučaju skupi svu svoju snagu i gledaj da se riješiš nevoljnog čuvstva koje mora izjesti sve tvoje sile. — Dobri moj! To je lijepo rečeno i — lako rečeno.

A možeš li ti od nesretnika kojemu život bez obrane polagano obamire od potajne bolesti, možeš li od njega iziskivati da toj patnji najedanput učini kraj udarcem bodeža? Ta zar zlo koje mu izjeda sile ne izjeda ujedno i srčanost da se oslobodi toga zla?

Mogao bi mi, doduše, odgovoriti srodnom poredbom: Tko ne bi radije sebi dao odsjeći ruku, nego da svoj život stavi na kocku krzmajući i otežući? — Ja ne znam! — I nećemo se izgristi u poredbama. Ukratko: jest, Wilhelme, ja imam gdjekada po koji časak takve srčanosti, koja bi se trgla i otresla se svega, pa bih i otišao — kad bih samo znao, kuda?

*

Navečer.

Danas mi je opet došao do ruku moj dnevnik što sam ga zapustio od nekog vremena, pa sam zapanjen kako sam znalice, korak po korak, zašao u sve to! Uvijek sam tako jasno vidio kako mi je — a ipak sam radio poput djeteta, i sad još gledam tako jasno, a još uvijek nema ni spomena poboljšanju!

*

10. kolovoza.

Da nisam luđak, mogao bih živjeti najboljim, najsretnijim životom. Ne ujedinjuju se lako tako lijepe prilike da naslade dušu čovjeku, kao što su ove u kojima se sada nalazim. Ah, jasno je da jedino naše srce stvara svoju sreću. — Član sam umiljate porodice, u kojoj me starac ljubi kao sina, djeca kano oca, a Lota!... Zatim, onaj poštenjak Albert, koji ne narušava moje sreće nikakvom hirovitom neučtivošću; koji me obasiplje srdačnim prijateljstvom; kojemu sam iza Lote najmiliji na svijetu. — Wilhelme, pravo je veselje slušati nas dvojicu kad se šećemo i razgovaramo o Loti, svijetu nema ništa smješnije od toga odnošaja, a ipak meni radi toga često izbijaju

suze na oči.

On mi priča o valjanoj majci Lotinoj: kako je na smrtnoj postelji Loti predala kuću i djecu, a njemu odredila Lotu; kako je od toga časa neki sasvim drugi duh oživio Lotu; kako je ona u brizi za svoje gospodarstvo i uistinu postala pravom majkom; kako nijedan tren njenog vremena ne prolazi bez djelotvorne ljubavi, bez posla, a ipak je pri tom nije nikad ostavila njena živahnost i njeno lako shvaćanje. — Idem tako kraj njega i berem cvijeće uz put, slažem ga vrlo pomno u kitu i — bacam u bujicu koja onuda teče, i gledam za njom kako se tiho zatalasa u dubinu. — Ne znam jesam li ti pisao da će Albert ostati ovdje i dobiti službu s pristojnim dohotkom od dvora, gdje je vrlo omiljen. Malo sam vidio ljudi ravnih njemu u pogledu reda i marljivosti.

*

12. kolovoza.

Doista, Albert je najbolji čovjek pod božjim nebom. Jučer sam s njim imao vanrednu scenu. Došao sam k njemu da se oprostim; prohtjelo mi se da odjašem u goru, otkud ti ovo i pišem. Dok sam hodao amo-tamo po sobi, udare mi u oči njegovi pištolji. — »Posudi mi za put svoje pištolje«, rekoh mu. — »Kako te volja«, odgovori on, »ako se hoćeš potruditi da ih nabiješ; kod mene vise samo pro forma«. — Skinuo sam jedan sa zida, a on nastavi: »Neću više imati posla s tim stvarima, otkad me je grdno nasamarila moja opreznost«. — Bio sam znaličan doznati što je bilo. — »Ja sam«, poče on pričati, »neko četvrt godine boravio kod prijatelja na ladanju; imao sam par nenabijenih tercerola i spavao sam mirno. Jedanput, za jednog kišnog popodneva, dok sam sjedio bez posla, ne znam kako mi je palo na um da bi nas tkogod mogao napasti, pa bismo mogli trebati tercerole, da — ti već znaš kako je to. — Dao sam slugi neka ih očisti i nabije; taj se natezao sa sluškinjom, htio ju preplašiti i Bog bi znao kako, pištolj odape, jer je nabijač još bio unutri, i nabijač prsne djevojci u desnu ruku i razbije joj palac. Morao sam saslušati jauk, a povrh toga još i platiti liječenje, pa od tog dana ostavljam sve pištolje nenabijene. Drago moje, što će ti oprez: Nikad ne možeš znati gdje se krije opasnost! Doduše —«. Ti znaš, da vrlo volim toga čovjeka, sve dok ne počne sa svojim »doduše«; jer se napokon samo po sebi razumije da svaka opća rečenica ima iznimaka. No taj je čovjek silno pravičan: čim misli da

je rekao nešto što je prenagljeno, općenito, napola istinito, ne prestane ti limitirati, modificirati, dodavati i odbijati, dok od cijele stvari ne ostane ništa. A ovom prilikom baš se zaglibio u tekst: na kraju ga uopće nisam više ni slušao, napala me obijest, i naglim kretom pritisnuh pištolj povrh desnog oka na čelo. — »Fuj«! reče Albert, skidajući mi pištolj s čela, »čemu opet to?« — »Ta nije nabijen«, rekoh. — »Pa i ovako, čemu?«, doda nestrpljivo. »Ne mogu sebi predočiti kako čovjek može biti tako lud da se ustrijeli; i sama pomisao na to uzbuđuje mi zlovolju«.

»Eh, vi ljudi«, kliknuh, »čim o nečem počnete govoriti, odmah morate uzimati u usta riječi: ovo je ludo, ovo razborito, ovo dobro, ovo zlo! A što to sve vrijedi? Jeste li za to ispitali unutrašnje prilike čina? Znate li pouzdano rasplesti razloge zašto se što dogodilo i zašto se je moralo dogoditi? Da jeste, ne biste bili tako hitri u svojim sudovima«.

»Priznat ćeš mi«, reče Albert, »da izvjesni čini ostaju opasni, makar se radi čega izvršili«.

Slegao sam ramenima i popustio. — »Ali, mili moj« — nastavio sam — »i tu ima nekih iznimaka. Istina je, krađa je zlodjelo, no čovjek koji ide robiti samo da sebe i svoje spasi od sigurne smrti od glada — zaslužuje li on kaznu ili smilovanje? Tko će podići prvi kamen na muža koji u pravednom gnjevu žrtvuje svoju nevjernu ženu i njenog nevrijednog zavodnika? Ili na djevojku koja se u prelesnom trenutku izgubi u neodoljivim radostima ljubavi? I sami naši zakoni, ti hladnokrvni pedanti, dadu se ganuti i obustaviti svoju kaznu«.

»To je nešto sasvim drugo«, doda Albert, »jer čovjek koga zanesu strasti izgubi svu svjesnu snagu i smatra se kao pijan ili lud«.

»Ah, vi umni ljudi!«, poviknuh smiješeći se. »Strast! Pijanstvo! Ludilo! Vi ćudoredni ljudi tako ste spokojni, tako bez saučešća! Korite pijanca, gnušate se nad luđakom, i prolazite pokraj njih kao onaj biblijski svećenik, i zahvaljujete Bogu kao farizej što vas nije učinio takvima kao što je jedan od ovih. Bio sam više nego jedanput pijan, moje strasti nisu bile nikad daleko od ludila, a ne kajem se radi toga obojega, jer sam ja po svom načinu naučio shvaćati zašto su od iskona kao pijance i luđake izvikivali sve izvanredne ljude, koji su izveli nešto veliko, nešto što se činilo nemogućim. Ali i u svakidašnjem životu ne mogu podnijeti kad čujem gdje kod svakog napola slobodnog, plemenitog, neočekivanog, djela vičete: taj je čovjek pijan! Onaj je lud! Stid vas bilo, vi trezvenjaci! Sram vas bilo, vi mudraci!«

»To su opet neke tvoje mušice«, reče Albert, »ti prenapneš sve, a bar u ovom imaš

svakako krivo što s velikim činima uspoređuješ samoubojstvo, o kom je sada govor: jer se samoubojstvo ipak može nazvati samo slaboćom. Razumije se da je lakše umrijeti nego postojano podnositi život, pun patnje«.

Htio sam prekinuti ovaj razgovor, jer me nijedan argument ne razbješnjava tako kao kad mi neko dođe s kakvom sitničavom općenitom frazom, dok ja govorim iz svega srca. Ipak sam se umirio, jer sam već prečesto čuo i češće se naljutio radi toga, pa sam dodao nešto življe: »Ti to nazivlješ slaboćom? Molim te, ne daj da te zavede prividnost. Smiješ li slabim nazvati narod koji stenje pod nepodnošljivim jarmom tiranina, kad najzad uskipi i rastrgne svoje okove? Čovjek koji osjeća napetost svih svojih sila od straha što mu je oganj zahvatio kuću, pa s lakoćom odnosi terete koje bi u mirnom stanju jedva mogao maknuti s mjesta; čovjek koji se u bijesu uvrede uhvati u koštac sa šestoricom i savlada ih — možeš li i njih nazvati slabima? Dragi moj, ako je napregnutost snaga, zašto bi prenapetost trebala biti nešto oprečno?« — Albert me pogleda i reče: »Nemoj mi zamjeriti, ali primjeri koje navodiš čini se da nikako ne spadaju amo«. — »Može biti«, rekoh, »već su mi češće spočitnuli da moj način kombinacije graniči s trabunjanjem. Hajde da vidimo možemo li sebi predočiti drugi način: kako je pri duši čovjeku koji se odluči odbaciti inače ugodno breme života. Jer govoriti o nekoj stvari časno nam je samo utoliko ukoliko sučustvujemo«.

»Ljudska narav«, nastavih, »ima svojih granica: ona može podnositi radost, tugu, boli do nekog izvjesnog stepena, a propada čim se taj stepen prekorači. Ovdje dakle nije pitanje je li netko slab ili jak, nego može li izdržati mjeru svoje patnje — bilo to moralno ili tjelesno; a ja nalazim da je jednako čudnovato reći: kukavica je čovjek koji sebi oduzimlje život, kao što ne bi bilo na mjestu nazvati kukavicom nekoga tko umire od opake groznice«.

»To je paradoksno! Vrlo paradoksno!«, klikne Albert. — »Ne toliko koliko ti misliš«, odvratim ja. »Priznaj mi: smrtnom bolešću zovemo onu koja tako napadne narav, te joj izjede sile ili ih toliko oslabi da se ne mogu povratiti, pa narav ne može nikakvim sretnim prevratom opet ući u redovni tok života.

»A sada, dragi moj, hajde da to primijenimo duhu! Pogledaj čovjeka, kako je sa svih strana stegnut, kako djeluju na njega dojmovi, ustaljuju se ideje, dok mu napokon rastuća strast ne otme svu mirnu snagu duha i upropasti ga.

»Badava je, ako spokojan i razborit čovjek vidi kako je nesretniku; badava, ako ga govorom misli urazumiti! Upravo kao što zdrav čovjek ne može bolesniku, kraj čijeg kreveta sjedi, uliti ama ni najneznatniji dio svojih sila«.

Albertu je ovo bilo rečeno odviše općenito. Podsjetio sam ga na djevojku koju su prije kratkog vremena našli mrtvu u vodi, i ponovio mu njenu povijest. — »Bilo je to dobro, mlado stvorenje, koje je uzraslo u uskom krugu kućnih posala i sedmičnog određenog rada — djevojka koja se nije mogla nadati drugoj zabavi nego da se možda nedjeljom sa svojim vršnjakinjama prošeće oko grada, uresivši se onim što bi polako pribavila — ili da malo zapleše na svaki veliki blagdan, a inače da sa svom živahnošću brblja čitave sate s kojom susjedom prigodom kakve svađe ili kakvog ogovaranja. Njena vatrena narav osjetila je napokon i vrelije potrebe, koje su još uvećala laskanja momačka. Njene prijašnje radosti pomalo su joj dojadile, dok nije naišla na čovjeka prama kojemu ju je neodoljivo povuklo nepoznato čuvstvo, i ona je na njega upravila sve svoje nade, zaboravila svijet oko sebe, pa niti vidi, nit čuje, nit osjeća ništa osim njega, njega jedinoga, i čezne samo za njim, za njim jedinim. Pošto nije pokvarena praznim zabavama nestalne taštine, njena ju žudnja upravlja izravno prama cilju: ona hoće biti njegova, hoće da u vječnom spoju postigne svu onu sreću koja joj nedostaje, hoće da uživa ujedinjene sve one radosti za kojima je čeznula. Svu joj dušu obuzimlju ponovljena obećanja koja joj pečatom utvrđuju ispunjenje svih nada, i smiona draganja koja joj pojačavaju požudu. Ona lebdi u nekoj potmuloj svijesti, u nekom predosjećanju svih naslada, napeta je do krajnosti, i napokon pruža ruke da zagrli sva svoja željkovanja — i u tom času je ljubavnik ostavlja!... Ukočena, bez ćutilâ, stoji pred ponorom; sve je oko nje tišina, nikakove nade, nikakove utjehe, nikakove dobre slutnje, jer ju je ostavio o n a j u kom je jedino osjećala svoj bitak. Ne vidi ona širokoga svijeta koji leži pred njom, ne vidi mnogih koji bi joj mogli naknaditi gubitak; osjeća se osamljena, ostavljena od cijelog svijeta — i slijepa, pritiješnjena strahovitim jadom svoga srca, baca se u vodu da uguši svu svoju muku u smrti, koja ju krugom obuhvati. — Eto, Alberte, to je povijest mnogoga čovjeka, pa reci, nije li to slučaj bolesti? Narav ne nalazi izlaza iz labirinta zamršenih i oprečnih sila, i čovjek mora umrijeti.

»Jao onome koji bi mogao pogledati na ovu ženu i reći: luđakinja! Da je počekala i pustila neka radi vrijeme, sleglo bi se njeno očajanje i našao bi se netko drugi da ju tješi. — To je upravo tako kao da neko kaže: gle luđaka, umire od groznice! Da je čekao dok mu prizdrave sile, dok mu se poprave sokovi, dok mu se smiri pobuna krvi: sve bi dobro pošlo, i živio bi do dana današnjega!«

Albertu još nije bila dosta zorna ova poredba, pa je prigovorio štošta, između ostaloga i to da sam ja govorio samo o jednoj glupoj djevojci; no on ne može shvatiti čime

bi se ispričao čovjek od razuma, koji nije tako ograničen, pa bolje umije pregledati prilike. — »Dragi prijatelju«, kliknuh ja, »čovjek je čovjek, i ono malo razuma što ga tko ima dolazi malo ili ništa na vagu, ako strast bjesni i ako te pritiskuju granice čovještva. Štaviše — no o tome ćemo drugi put«, rekoh i pograbih šešir. Oh, srce mi je bilo tako puno... I rastadosmo se, ne razumijevši jedan drugoga. Kao što na svijetu uopće nitko ne shvaća lako drugoga.

*

15. srpnja.

Ipak je stalno da samo ljubav čini čovjeka potrebnim na svijetu. Osjećam kod Lote da bi me nerado izgubila, a djeca ne mogu ni shvatiti da ja ne bih došao svaki dan ujutro. Danas sam pošao onamo ugoditi Lotin klavir, ali nisam mogao dospjeti jer su me djeca napala da im pričam kakvu priču, a i sama je Lota rekla neka im učinim po volji. Ja sam im odrezao kruh za večeru, što ga djeca sada od mene primaju gotovo isto tako rado kao i od Lote, i pripovijedao im glavni odlomak o princezi koju poslužuju ruke. Uvjeravam te da i sâm pri tome mnogo naučim, a zapanjen sam koliko se to djece doima. Pošto gdjekad moram izmisliti koji komadić incidenta, što ga kod drugog pripovijedanja zaboravim, djeca odmah opaze da je prošli put bilo drugačije, tako da se sad vježbaju da kao na uzici izrecitiram priče pjevucajući slovku po slovku. Iz toga sam naučio koliko autor mora izgubiti drugim, promijenjenim izdanjem svoje pripovijesti, i da sigurno nanosi štetu svojoj knjizi, makar koliko ona bila s pjesničke strane bolja. Prvi dojam zatječe nas uvijek prihvatljive volje, jer je čovjek udešen tako da ga možeš uvjeriti o najvećoj pustolovini, i to ga se odmah tako primi da zlo prolazi onaj koji bi taj prvi dojam htio izgrepsti i zatrti!

*

18. srpnja.

Zar je moralo biti tako da opet postane izvorom bijede ono što čini čovjeka blaženim?

Pun, topal osjećaj moga srca za živu prirodu, koji me je prelijevao tolikom slašću i činio svijet oko mene rajem, sad mi je kao nepodnošljivi mučitelj, kao zloduh koji me progoni na svakom putu. Kad sam prije promatrao plodnu dolinu preko rijeke sve do onih brežuljaka, i vidio kako sve oko mene klije i buja; kad sam gledao od podnožja do vrhunca one bregove, zaodjevene visokim, gustim stabaljem, one doline s raznolikim zavojima, zasjenjene najumiljatijim šumama — a blaga rijeka odmicala izmed šaputavih trstika, odrazujući krasne oblake što ih je blagi večernji vjetrić na nebu njihao; kad sam zatim slušao kako ptice oko mene oživljavaju šumu i milijuni mušica u rojevima smjelo plešu u posljednjem rujnom sunčanom traku; pa kad bi posljednji trzavi pogled sunca oslobodio u travi zapletenog kukca, i žubor i tkanje svud uokrug upozorilo me na zemlju, i mahovina, što na silu otimlje hranu mojim tvrdim pećinama, i šikara, što raste niz suhu pjeskovitu uzvisinu — meni bi sve to otkrilo unutrašnji, sveti život prirode... Oj, kako sam to sve obuhvaćao u svoje vrelo srce, osjećao se kao da postajem Bogom u toj prebujnoj punoći, i divotne prikaze beskonačnog svijeta njihale se u mojoj duši, oživljujući sve! Golemi su me bregovi okružavali, ponori su zijevali preda mnom, bujice se rušale, rijeke bujale poda mnom, i šuma i gora zazvučale bi; i ja vidjeh kako u dubljini zemlje rade i prepleću se sve one nedosežne sile; a opet povrh zemlje i pod nebom vrve rodovi najrazličnijih stvorova! Sve, sve je napučeno tisućstrukim spodobama, a ljudi se utvrđuju u svojim kućicama i savijaju gnijezda i po svom shvaćanju vladaju nad širokim svijetom! Bijedni luđače koji sve to smatraš malenim, jer si sâm tako sitan! — Od nepristupnog gorja, preko pustoši, na koju nije stala ničija noga, pa do kraja nepoznatog oceana — sve provijava duh vječnog stvaraoca i veseli se svakom prašku koji ga razumije i živi. — Ah, kako sam često onda s krilima ždrala koji bi proletio iznad mene čeznuo za obalom neizmjerenog mora, da iz pjenušavog kaleža beskonačnosti pijem onu bujnu raskoš života i da u nestegnutoj snazi svojih grudi osjetim bar za trenutak kap blaženstva onoga bića koje sve stvara u sebi i po sebi!

Brate, već i sámo osjećanje na te časove okrepljuje me. Sâm napor da opet dozovem i izreknem one neizrečne osjećaje uzdiže dušu moju iznad nje same, te dvostruko osjećam tjeskobu prilikâ koje me danas okružuju.

Ispred moje duše kao da se je maknuo zastor i pozornica beskonačnog života pretvara se za me u ponor vječno otvorenog groba. Možeš li reći: O v o j e s t ! kad sve prolazi? Kad se sve kotura mimo nas brzinom oluje i tako rijetko istraje cijelu snagu svoga bivstvovanja, i vaj! bude otplavljeno bujicom, potopljeno i razbijeno o klisu-

re? Nema trenutka koji ne izjeda samoga tebe i tvoje oko tebe, nema časa kad nisi i ne moraš biti razornikom: najbezazlenija šetnja stoji života tisuću bijednih crvića, j e d a n korak razgradi teško sazdano zdanje mravi i u sramotni grob zgazi čitav jedan mali svijet. Ha! Mene ne mogu ganuti velike, rijetke nesreće svijeta: one poplave koje otplavljaju vaša sela, oni potresi koji gutaju vaše gradove; meni potkapa srce ona sila koja izjeda sve i leži sakrita u svekolikosti prirode; jer ona nije stvorila ništa što ne bi razorilo svoga susjeda i sebe samo. I tako glavinjam, pun tjeskobe! Nebo i zemlja i sve sile kojima oni tku oko mene! Ne vidim ništa osim nemani koja vječno proždire, vječno preživa.

*

21. kolovoza.

Uzalud pružam ruke prema njoj, jutrom, kad se rasanim od teških sanja; uzalud je noću tražim u svojoj postelji, kad me prevari sretan, bezazlen san, kao da sjedim kraj nje na livadi i držim njenu ruku i pokrivam je s tisuću cjelova. Ah, kad zatim još u bunovnosti sna tapam za njom, pa se time sasvim razbudim — potok suza navali iz mog stiješnjenog srca i ja plačem bez utjehe u mračnu budućnost.

*

22. kolovoza.

Nesreća je to, Wilhelme: radna moja snaga rasklimana je i uznemirena do mlitavosti, ne mogu ljenčariti, a ne mogu ni išta raditi. Nemam snage da sebi išta predočim, nemam osjećaja za prirodu, a knjige mi se upravo gade. Kad sami sebi falimo, fali nam uistinu sve. Kunem ti se, gdjekoji put zaželim biti nadničar, samo da jutrom na uranku mogu što očekivati od budućeg dana, da imam kakav nagon, kakvu nadu. Često zavidim Albertu kad ga vidim preko ušiju zakopanog u akte, i umišljam sebi da bi mi bilo dobro kad bih bio na njegovu mjestu! Već više puta sunulo mi je u glavu da pišem tebi i ministru i zamolim mjesto kod poslanstva, koje mi ne bi bilo uskraćeno, kako me ti uvjeravaš. I sam mislim tako. Ministar me odavna voli, dugo me je nagovarao da se dadem na bilo kakav posao; i jedan sat osjećam se sklonim to

učiniti. Kasnije, kad opet na to mislim, padne mi na um priča o konju kojemu je dojadila sloboda, pa je dao metnuti na sebe sedlo i ormu, pa su jahali na njemu, dok nije klonuo — i ne znam što bih. — A, dragi moj! Zar ova moja čežnja za promjenom prilika nije neka unutrašnja neprijatna nestrpljivost, koja će me progoniti svakuda?

*

28. kolovoza.

Istina je, kad bi se moja bolest dala izliječiti, učinili bi to ovi ljudi. Danas je moj rođendan i već rano zorom primam svežnjić od Alberta. Čim sam ga stao otvarati, udarila mi je u oči jedna blijedo-ružičasta vrpca, koju je Lota imala na grudima kad sam se upoznao s njom i ja sam ju od tada nekoliko puta molio od nje. Uz to su bile dvije knjižice u duodezu: najmanji Wettsteinski »Homer«, izdanje koje sam često želio, da ne moram na šetnji sa sobom vući Ernestinsko.[17] Eto, tako oni predu sreću moje želje, tako iznalaze sve one male usluge prijateljstva, koje su tisuću puta vrednije od onih blještavih darova kojima nas ponizuje taština darovateljeva. Cjelivam tisuću puta tu vrpcu, i sa svakim dahom upijam u sebe uspomenu na ono blaženstvo kojim me je prepunilo ono malo sretnih, nepovratnih dana. Wilhelme, tako jest i ja se ne bunim zbog toga: cvjetovi života samo su prividni! Mnogi prolaze ne ostavljajući traga za sobom, a malo ih rađa plodom, oh, kako malo tih plodova sazre! Pa ipak ih još ima dosta na svijetu, ipak — o, moj brate! — možemo li zanemariti sazrele plodove, prezreti ih i dati da istrunu neuživani?

Zbogom! Divno je ljeto, ja sjedim često na voćkama u Lotinu voćnjaku s dugim beračkim prutom i dohvaćam kruške s vrha. Ona stoji dolje i prima ih od mene, kad ih spustim.

*

30. kolovoza.

Nesretniče! Nisi li lud? Ne varaš li samoga sebe? Na što ti ova mahnita, beskrajna

strast? Ne molim se više nikomu osim njoj; mojoj se mašti ne javlja nikakav lik osim njenoga, i sve oko sebe promatram samo u poređenju s njom. A to mi baš stvara mnogi sat sretnim — dok se opet ne moram oteti od nje! Ah, Wilhelme! Na što me često nagoni moje srce! Kad sjedim uz nju dva, tri sata, i kad se napasem na njenom liku, na njenom vladanju, na nebeskom izrazu njenih riječi, napune mi se pomalo sva sjetila, zamrači mi se pred očima, jedva još čujem i nešto me spopadne za grlo poput ubojice iz potaje — srce traži da u divljim udarcima dade oduška pritiješnjenim sjetilima, a time samo povećava njihovu smućenost — Wilhelme, ja onda često i ne znam jesam li na svijetu. I — ako gdjekad ne prevagne sjeta, pa mi Lota dopusti bijednu utjehu da na njenoj ruci isplačem svoju pečal — ja moram od nje, moram van! I onda lutam daleko u polju; tada se rado uspinjem na kakav strmi brijeg, da probijam stazu kroz besputnu šumu, kroz šipražje koje me ranjava, kroz trnje koje me razdire! Tada mi bude nešto bolje! Nešto! A gdjekad moram negdje uz put leći od umora i žeđe, gdjekad u dubokoj noći, kad iznad mene stoji visoki, puni mjesec, ili sjednem u samotnoj šumi na kakvo kvrgasto drvo, da malo odmorim svoje izranjene tabane, i onda u praskozorju zadrijemam mirom koji umara! Oj Wilhelme! Osamljen život u kakvoj ćeliji, kostrijet i bodljikavi pâs bili bi okrepa za kojom mi gine duša. Adieu! Ne vidim drugog svršetka mojoj nevolji izvan groba.

*

3. rujna.

Moram odavde! Hvala ti, Wilhelme, što si utvrdio moju kolebljivu odluku. Već dva tjedna lunjam naokolo s mišlju da ih ostavim. Moram odavde. Ona je opet u gradu kod prijateljice. A Albert — moram odavde!

*

10. rujna.

To je bila noć, Wilhelme! Sad ću pretrpjeti sve. Neću je više vidjeti! O zašto ne mogu, najbolji moj, poletjeli u tvoje naručje i s tisuću suza i zanosa izreći tebi sve osjećaje koji mi navaljuju na srce! Ja sjedim ovdje i dahćem za zrakom, da se umi-

rim; čekam jutro i konji su naručeni u prozorje.

Ah, ona spava mirno i ne misli da me neće nikad više vidjeti. Oteo sam se, bio sam dosta jak da u dva sata razgovora ne odam svoje namjere. O Bože, kakav je to bio razgovor!

Albert mi je bio obećao da će odmah iza večere biti s Lotom u vrtu. Stajao sam na terasi pod visokim kestenima i gledao prama suncu, koje mi je posljednji put zapadalo iznad umiljate doline, iznad blage rijeke. Ovdje sam toliko puta stajao s njom i promatrao isti taj divni prizor, a sada!... Hodao sam alejom koja mi je bila tako draga; tajni simpatetički potez često me je ovdje zadržavao, još prije nego što sam upoznao Lotu, pa smo se vrlo radovali kad smo na početku našega poznanstva otkrili međusobnu sklonost za ovo mjestance, koje je uistinu jedno od romantičnijih što sam ih vidio da je proizvela i sama umjetnost.

Ponajprije imaš između kestenâ široki pogled... Ah, sjećam se: mislim da sam ti o tom već mnogo pisao kako čovjeka ovdje visoki zidovi bukava sasvim zatvaraju i aleja postane sve mračnija od šumice koja se nje dotiče, dok se na kraju sve ne završi zatvorenim mjestašcem, oko kojega lebde sve jeze samoće. Još i danas osjećam kako mi je pri srcu bilo tajnovito kad sam prvi put amo ušao za visokog podneva; sasvim sam istiha slutio kakvo će ovdje biti pozorište blaženstva i boli.

Možda sam se pola sata pasao čeznutljivim i slatkim mislima rastanka i ponovnog viđenja, kad sam začuo da ona uzlazi terasom. Potrčah pred nju, u groznici spopadoh njenu ruku i poljubih je. Baš smo bili došli gore, kad je mjesec izašao iza grmovitog brežuljka: govorili smo koješta i približili se neopazice mračnoj sjenici. Lota stupi unutra i sjedne, Albert kraj nje, ja također; ali nemir mi nije dao dugo sjediti; ustadoh, stupih pred nju, stadoh hodati amo-tamo, sjedoh opet: bilo mi je tjeskobno. Ona obrati našu pažnju na lijep dojam mjesečine, koja je na kraju gustih bukava pred nama obasjala čitavu terasu; bio je doista divan pogled, koji je frapirao tim više što nas je svuda naokolo okruživao dubok sumrak. Bili smo tihi, a ona malo kasnije započe: »Nikad ne idem šetati po mjesečini, nikad, a da me ne zaokupi misao na moje pokojnike i da me ne zahvati osjećaj smrti; budućnosti.« »Mi ćemo biti!«, kliknula je dalje glasom najdivnijeg čuvstva; »ali, Werther, hoćemo li se opet naći? Opet prepoznati? Što slutite? Što velite vi na to?«

»Lota«, rekoh, pruživši joj ruku, a oči mi se zaliju suzama, »svakako ćemo se opet vidjeti! Ovdje i ondje opet vidjeti!« — Nisam mogao dalje govoriti. — Wilhelme, zar me je ona morala pitati upravo to, i to u času kad sam u srcu nosio taj tjeskobni

rastanak!

Ona nastavi: »A zar dragi naši pokojnici znaju za nas, zar osjećaju kad nam je dobro i kako se s toplom ljubavlju spominjemo njih? Oh, oko mene uvijek lebdi lik majke moje, kad u tihu večer sjedim sred njene djece, sred moje djece, i kad su djeca sakupljena oko mene kao što su bila sakupljena oko nje. Onda sa suzom čežnje gledam prama nebu i želim da bi ona mogla pogledati na trenutak k nama, kako ja održavam riječ što sam je dala njoj u smrtnom času: da ću biti majka njenoj djeci. S kojim čuvstvom kličem: oprosti mi, najdraža, ako im nisam ono što si im bila ti. Ah, ja činim sve što mogu: ja ih oblačim, hranim, ah, i što je još više od svega: pazim ih i ljubim. Da ti, draga svetice, možeš vidjeti našu slogu, ti bi s najvrućom hvalom slavila Gospoda, kojem si se svojim posljednjim najgorčim suzama molila za dobrostanje svoje djece!«

To je rekla! Ah, Wilhelme, tko da ponavlja što je rekla! Kako može hladno, mrtvo slovo prikazati onaj nebeski cvijet duha! Albert joj blago upadne u riječ: »Vas to odviše dira, draga Lota! Znam, vaša je duša vrlo priklona tim mislima, ali vas molim...« — »O, Alberte«, reče ona, »znam, ti ne zaboravljaš onih večeri kad smo sjedili zajedno uz maleni, okrugli stolić, kad je tata otputovao, a mi poslali spavati mališe. Često si imao dobru knjigu, a tako si rijetko dospio što čitati. Zar nije društvo one divne duše bilo više od svega? Ona lijepa, blaga, vedra i navijek zaposlena žena! Bog znade moje suze, s kojima sam se često u svojoj postelji bacala pred njega: neka bi mene učinio jednakom njoj«.

»Lota!«, kliknuh ja, bacivši se pred nju na koljena, uzevši njenu ruku i poškropivši je s tisuću suza. »Lota! Blagoslov božji počiva na tebi, i duh majke tvoje!« — »Da ste je samo poznavali!«, reče ona, stisnuvši mi ruku; »bila je dostojna da ju upoznate vi!« — Mislio sam da ću se rastopiti. Nikad nije o meni izrečena veća, ponosnija riječ! I ona nastavi: »A ta je žena morala otići u cvijetu svojih ljeta, kad joj najmlađemu sinu nije bilo ni šest mjeseci! Njena bolest nije trajala dugo; bila je mirna i predana, samo ju je srce boljelo za djecom, osobito za najmanjim. Kad se približio konac, rekla mi je: 'Dovedi ih gore k meni!' — i ja sam ih uvela, one male, koji još nisu ništa znali, i najstarije, koji su bili izvan sebe; stajali su oko kreveta i ona je podigla ruke i molila se nad njima, i cjelivala ih sve po redu, a onda ih poslala napolje, a meni rekla: 'Budi im majka!' — Dala sam joj ruku da ću biti. 'Mnogo obećavaš, kćeri moja', rekla mi je; 'obećavaš srce majčino i oči majčine; često sam po tvojim zahvalnim suzama vidjela da osjećaš što je to. Zadrži to srce za svoju braću i sestre, a

za svoga oca zadrži vjernost i poslušnost žene. Ti ćeš ga tješiti.' — Pitala je gdje je: bio je izišao da od nas sakrije strašnu tugu koju je osjećao — bio je sasvim slomljen.

»Alberte, ti si bio u sobi. Mati je čula da netko hoda po sobi, pa je zapitala tko je, a onda zatražila da pristupiš k njoj; pogledala je tebe i mene utješenim pogledom, umirena da ćemo biti sretni, zajedno biti sretni!« — Albert padne o vrat Loti i poljubi je i klikne: »Pa mi i jesmo! Mi ćemo to biti!« Mirni Albert bio je sasvim izvan sebe, a ja nisam znao za se.

»Werther«, započne ona — »i ta je žena morala umrijeti«? Bože! Gdjekad mislim kako puštamo da nam odnesu najmilije u životu, i nitko osim djece ne osjeća to tako oštro, jer su se djeca još dugo jadala da su mamu odnijeli crni ljudi!«

Ustala je, a ja sam bio potresen, sjedeći dalje i držeći je za ruku. — »Hajdemo«, reče ona, »vrijeme je«. — Htjela je izmaknuti svoju ruku, a ja sam je samo još jače stisnuo. — »Opet ćemo se vidjeti«, kliknuh, »mi ćemo se već naći, i makar pod kakvim oblicima mi ćemo se prepoznati! Ja odlazim«, nastavih, »odlazim rado, a ipak ne bih izdržao kad bih trebao reći: zauvijek. Zbogom, Lota! Zbogom, Alberte! Opet ćemo se vidjeti!« — »Mislim sutra«, doda ona u šali. — Osjećao sam to »sutra«! Ah, kad je izmakla svoju ruku iz moje, onda nije znala. — Oni su izašli iz aleje, a ja sam stajao i gledao za njima u mjesečini i bacio se na zemlju i isplakao se, i skočio, i potrčao niz terasu, i još vidio tamo dolje, u sjeni visokih lipa, njenu bijelu haljinu, kako se ljeska prema vrtnim vratima — pružio sam ruke i ona je iščeznula.

DRUGA KNJIGA

20. listopada 1771.

Jučer smo stigli ovamo. Poslanik je malo boležljiv, pa će se stvar na nekoliko dana otegnuti. Sve bi bilo dobro, samo da nije tako neprijazan. Vidim... vidim, udes mi je namijenio teških iskušenja. No samo hrabro! Laka ćud podnosi sve! Laka ćud? Smijao bih se što mi ta riječ dolazi pod pero. O, malo lakša krv učinila bi me najsretnijim čovjekom pod suncem. Pa što! Zar da očajam o svojoj snazi, o svojoj darovitosti, dok drugi s mrvičak snage i talenta švadroniraju preda mnom u ugodnom samodopadanju? Dobri Bože, ti koji si me obdario svime, zašto nisi zadržao polovinu i dao mi pouzdanje u sebe i čednost!

Strpimo se! Strpimo se! Sve će se okrenuti na bolje. Jer ja velim da ti, dragi, imaš pravo. Mnogo bolje prolazim sa samim sobom otkad se svaki dan motam među pukom i gledam što rade i kako se provode. Doista, pošto smo već udešeni tako da sve uspoređujemo sa sobom, a sebe sa svakim, i zbog toga sreća i nevolja leži u stvarima kojih se držimo, pa zato i nije ništa opasnije od osamljenosti. Naša mašta, gonjena svojom prirodom da se uzdigne, hranjena fantastičkim slikama pjesništva, nabacuje na kup čitav niz savršenih bića, od kojih smo mi najniža, pa nam se sve izvan nas pričinja ljepšim, a drugi čovjek čini savršenijim. I to je sasvim prirodno. Često osjećamo da nam gdješto nedostaje, pa nam se čini da drugi ima baš ono što nama fali; mi mu čak pridajemo još i sve ono što *mi* imamo, i povrh toga još izvjesno idealno zadovoljstvo. I tako eto ti potpuno gotovog sretnika, kojega smo stvorili — mi sami.

Naprotiv, ako se jedva proturavamo radeći, uza svu svoju slaboću i muku, prečesto nalazimo da smo, šalabazajući i lavirajući, stigli dalje nego drugi jedreći i veslajući — i — to je ipak pravo osjećanje samoga sebe, kad si drugima jednak ili čak ispred njih.

*

26. studenoga.

Ovdje mi donekle počinje postajati sasvim voljko. Najbolje je što ima dosta posla, a onda pred mojom dušom čine šareni prizor raznovrsni ljudi i svakakva nova lica. Upoznao sam se s grofom C..., čovjekom koga moram svaki dan sve više poštivati. To je široka, velika glava, a nije hladan zbog toga što mnogo razaznaje; iz njegova općenja blista velik osjećaj za prijateljstvo i ljubav. Zanima se za mene otkad sam mu izručio neku poslovnu poruku i on kod prvih riječi opazio da se razumijemo i da može sa mnom govoriti kako ne može sa svakim. Nema na svijetu tako istinske, tople radosti, kao kad vidimo veliku dušu koja se otvara spram nas.

*

24. prosinca.

Predviđao sam: — poslanik mi mnogo dosađuje. To ti je najtočnija luda što samo može biti; sve korak po korak i okolišajući kano neva; čovjek koji nije nikad zadovoljan sa samim sobom, pa mu zato ni drugi ne može ugoditi. Ja radim rado onako od ruke, pa kako ispadne, ispadne, a on je onda kadar vratiti mi sastavak i reći: »Dobar je, ali ga još malo progledajte; — uvijek se nađe koja bolja riječ i koja čišća partikula«. — Tad bih otišao do đavola. Ne smije izostati nikakvo »i«, nikakav najsitniji veznik, a smrtni je neprijatelj svih inverzija, koje se meni gdjekad potkradu; ako mu njegove periode ne izorguljaš prema uobičajenoj melodiji, ne shvaća ništa u njoj. Muka je imati posla s takvim čovjekom.

Jedino još što mi je naplata, to je povjerenje grofa C. Zadnji put rekao mi je sasvim iskreno kako je nezadovoljan radi sporosti i oklijevanja moga poslanika. »Ljudi sve otežavaju sebi i drugima; ali«, veli, »treba na to rezignirati kao putnik koji mora preko brijega; dakako, kad brijega ne bi bilo, bio bi put mnogo udobniji i kraći; ali je eto tu, pa moraš preko njega!«

Moj je starac po svoj prilici nanjušio da grof više cijeni mene nego njega, i zato se srdi, pa hvata svaku priliku da mi zlo govori o grofu; ja sam, naravski, protivnoga mišljenja, pa time stvar postaje još gora. Jučer me je raspalio, jer je nišanio i na mene kad je govorio: »Grof je«, veli, »sasvim dobar za svjetske poslove i piše s mnogo lakoće, ali mu nedostaje temeljite učenosti kao svim beletristima«... Pri tome je udesio lice tako kao da je htio reći: »Osjećaš li ubod?« No na mene to nije djelovalo; prezi-

rem čovjeka koji je mogao tako misliti i tako se ponašati. Ispriječio sam se i borio s njim priličnom žestinom. Rekao sam da je grof muž kojega treba poštivati i radi njegova značaja i radi njegova znanja. »Nisam«, rekoh, »poznavao nikoga komu bi tako pošlo za rukom razviti svoj duh, proširiti ga na bezbroj predmeta, a da ipak zadrži ovoliku djelotvornost za običan život«. — Onomu mozgu bila su to španska sela, i ja sam se preporučio, da ne moram gutati još više žuči radi daljnjega deraisonnementa.

A ovome ste krivi vi svi koji ste me brbljanjem nagnali u jaram i pripijevali mi toliko o aktivnosti. Aktivnost! Ako onaj koji sadi krumpir i jaše u grad prodati svoje žito ne čini više od mene, spreman sam još deset godina rabotati na ovoj galiji o koju sam sada prikovan.

Pa ona sjajna bijeda, ona dosada među gadnim ljudima koji se tu vide jedan uz drugoga: njihova hlepnja za rangom — kako među sobom paze jedino na to kako bi jedan drugoga prestigao za mali korak; te najniže, najrđavije strasti ničim neprikrivane. Ovdje ima, na primjer, jedna žena koja sa svakim govori o svom plemstvu i svojoj zemlji, tako da svaki stranac mora misliti: luđakinja je koja sebi uobražava da bogzna što vrijedi ono malo njezinog plemstva i slava njezine domovine. Ali stvar je još mnogo gora: ta ista žena je kći nekog sudskog pisara ovdje iz susjedstva. — Vidiš, ja ne mogu razumjeti vrstu ljudi koji imadu tako malo smisla, te se ovako izravno prostituiraju.

Doduše, svaki dan opažam sve više, dragi prijatelju, kako je lud onaj tko druge mjeri prema sebi. No budući da ja imam toliko posla sa samim sobom, a srce mi je tako uzburkano — rado puštam neka drugi idu svojom stazom, samo kad bi oni mogli i mene ostaviti u miru!

Najviše me draže ove fatalne filistarske prilike. Ja doduše znam dobro, kao i svaki drugi, da je vrlo potrebna razlika staleža i da meni samom pribavlja mnogo koristi: samo mi ta razlika ne bi smjela biti na putu baš ondje gdje bih se mogao naužívati još malo radosti, sjenku sreće na zemlji. Nedavno sam se na šetnji upoznao s gospođicom pl. B., milim stvorenjem, koje je posred ovog ukočenog življenja sačuvalo mnogo prirodnosti. U našem razgovoru svidjeli smo se jedno drugomu, i kad smo se rastajali zamolio sam je za dopuštenje da ju smijem pohoditi. Dopustila mi je tako otvoreno da sam jedva mogao dočekati pogodan čas da pođem k njoj. Ona nije odavde, a stanuje u kući neke tetke. Fizionomija stare nije mi se svidjela. Iskazao sam joj mnogo pažnje, njoj sam ponajviše obraćao govor, i za manje vrijeme od pola sata riješio sam prilično, što mi je kasnije priznala i sama gospođica, da njena draga

teta u svojoj starosti nema upravo ništa: ni pristojnog imetka, ni duha, ni ikakva oslona osim povorke svojih pradjedova — nema drugog štita osim staleža, u kojem je sebi podigla palisadu, pa ne nalazi radosti ni u čem drugom nego da sa svoga čardaka prezirno gleda na građanske glave. U mladosti, vele, da je bila lijepa i sama je sebi opsjenila život; najprije je svojom tvrdoglavošću izmučila po kojeg bijednog mladića, a u zrelijim godinama zgurila se pod pokornost nekom starom oficiru, koji je za tu cijenu i za volju kukavne prehrane proživio s njom mesingano stoljeće, pa umro. Sad se u svom željeznom stoljeću gleda sama, a nju ne bi nitko gledao da nema tako mile sinovice.

*

8. siječnja 1772.

Kakvi su to ljudi kojima sva duša počiva na ceremonijalu, a godine i godine snuju i kuju ne bi li se za stolom protukli za jedan stolac više! A nije da ne bi inače imali čime se baviti: ne, dapače, poslovi se gomilaju upravo zato što ih male neprijatnosti unapređenja odbijaju od važnih stvari. Prošli tjedan došlo je kod sanjkanja do svađe, pa su nam pokvarili svu zabavu.

Ludi su koji ne vide da se zapravo i ne radi o mjestu, i da vrlo rijetko igra prvu ulogu onaj koji sjedi na prvom mjestu! Mnogim kraljem vlada ministar, a mnogim ministrom njegov tajnik! Tko je onda prvi? Ja držim: onaj koji progledava ostale i ima toliko snage ili lukavosti da upregne sve njihove sile i strasti za izvođenje svojih osnova.

*

20. siječnja.

Moram Vam pisati, draga Lota, ovdje u sobici male seljačke gostionice, u koju sam se sklonio pred teškom olujom. Dok se u žalosnom gnijezdu D. vučem među stranim, mome srcu sasvim tuđim svijetom, nisam imao ni časa kad bi me moje srce pozvalo da Vam pišem; a ovdje u ovoj potleušici, u ovoj osami, u ovom zatvoru, gdje

mi snijeg i led bijesno biju na okno od prozora — ovdje ste Vi bili moja prva misao. Čim sam ušao, prevladao me je Vaš lik, Vaša uspomena, o Lota! Tako sveto, tako toplo! Dobri Bože, eto mi opet prvog sretnog trenutka.

Da me vidite, najbolja moja, u ovoj buci razonođenja! Kako se suše moja sjetila! Nema ni jednog časa punoće srca, ni jedne blažene ure, ništa! Ništa! Kao da stojim pred ormarićem rariteta[18] i gledam kako se preda mnom vrte mužići i konjići, pa često pitam sâm sebe nije li to optička varka. Ja glumim s njima, zapravo me natežu poput marionete, te gdjekad uhvatim susjeda za drvenu ruku i od jeze uzmaknem. Navečer preduzmem sebi da ću ujutru uživati u ishodu sunca, a ne izlazim iz kreveta; danju se nadam da ću se radovati mjesečini, a ostanem u sobi. Ne znam pravo zašto ustajem i zašto lijegam.

Fali kvasac koji bi počeo gibati mojim životom; nema više draži koja me je u dubokim noćima održavala budnog; nema one koja me je jutrom budila iza sna.

Ovdje sam našao jedno jedino žensko stvorenje, neku gospođicu pl. B.; ona naliči Vama, draga Lota, ako se uopće može naličiti Vama. Gle, reći ćete, čovjek se dao u umiljate komplimente! Nemate sasvim krivo! Od nekoga sam vremena vrlo uljudan, jer napokon i ne mogu biti ništa drugo; vrlo sam domišljat, a ženski svijet kaže: nitko ne umije tako fino hvaliti kao ja (i lagati, dodajete Vi — jer bez toga se ne može, razumijete li?). Htjedoh govoriti o gđici B. U nje ima mnogo duše, koja prosijeva jasno iz njenih plavih očiju. Na teret joj je njezin stalež, koji ne udovoljava ni jednu želju njenog srca. Čezne da se ukloni bučnom životu, pa promaštamo mnogi čas u seoskim prizorima nepomućenog blaženstva! Ah, maštamo i o Vama! Često se ona mora pokloniti pred Vama; to jest ne mora, nego to dobrovoljno čini; sluša rado o Vama; ljubi Vas.

Oh, da mogu sjesti do Vaših nogu u dragoj, intimnoj sobici — naši bi se dragi mališi valjali oko mene, i kad bi Vama postali previše bučni, ja bi ih oko sebe okupio i umirio kojom groznom bajkom.

Sunce divno zapada iznad snježno-sjajne krajine; oluja nas je obišla, a ja — ja se moram opet zatvoriti u svoj kavez... Adieu! Je li Albert kod Vas? I kako —? Bog neka mi oprosti što pitam!

*

8. veljače.

Osam dana imamo već najružnije vrijeme, a meni to prija. Jer otkad sam ovdje, nije mi se na nebu pokazao lijep dan kojega mi ne bi tkogod pokvario i ojadio. Pa kad ovako pada kiša, vijavica vije, hladnoća i bljuzgavica — »ha«! mislim, »ni kod kuće ne može biti gore nego vani«, ili obratno — i tako je dobro. Izađe li jutrom sunce i navijesti fini dan, ne sustežem se nikad kliknuti: »Eto opet za njih nebeskoga dara, što će ga jedno drugome pokvariti«. Nema ništa što ne bi pokvarili jedno drugome! Zdravlje, dobar glas, veselu volju, odmor! A najviše radi gluposti, neshvaćanja i skučenosti, a kadi ih slušaš — sve u najboljoj namjeri. Gdjekad mi je da ih na koljenima zamolim neka ne kopkaju tako bijesno po svojoj vlastitoj utrobi.

*

17. veljače.

Bojim se da moj poslanik i ja nećemo dugo izdržati zajedno. Taj je čovjek do kraja nepodnošljiv. Njegov način kako radi i svršava poslove tako je smiješan da se ne mogu suzdržati da mu se ne ispriječim, pa često napravim koju stvar po svojoj glavi i na svoj način, a to njemu, dakako, nigda nije pravo. Radi toga me je nedavno tužio dvoru i ministar me još ukorio, doduše blago, ali ipak ukorio, te sam gotovo htio zatražiti otpust, kadno dobih od njega privatno pismo,[19] pred koje sam kleknuo u obožavanju toga visokog, plemenitog i umnog duha. Kako je ukorio moju previše veliku osjetljivost, kako moje prenapete ideje o djelovanju, utjecaju na ostale, pronicanju posala, donekle štuje kano mladenačku dobru volju, pa ne misli da ih iskorijeni, gdje je za njih pravo mjesto i gdje mogu djelovati najsnažnije. Doista sam sada za osam dana okrijepljen i uravnotežen sa samim sobom. Divna je stvar mir duše i radost nad samim sobom. Dragi prijatelju, samo kad ova dragocjenost ne bi bila tako krhka, kako je lijepa i skupa!

*

20. veljače.

Blagoslovio vas Bog, mili moji, i dao vam sve one dobre dane što ih uskraćuje meni!

Hvala ti, Alberte, što si me prevario; čekao sam vijest kad će biti vaš vjenčani dan, i bio sam si preduzeo da ću na taj dan najsvečanije sa zida skinuti silhuetu Lotinu i pokopati ju među ostalim papirima. Sad ste muž i žena, a njena slika još visi ovdje! No, pa neka i ostane! A zašto ne bi? Znam, ja sam također kraj vas, bez štete za tebe ostao sam u Lotinom srcu; moje je drugo mjesto u njemu, a to hoću i moram zadržati. O, pobjesnio bih kad bi mogla zaboraviti... Alberte, u toj misli leži pakao. Alberte, zbogom! Zbogom, ti anđele nebeski! Zbogom, Lota!

*

15. ožujka.

Imao sam nepriliku, koja će me otjerati odavde. Sve škrgućem zubima! Đavola! Ovo se ne da popraviti, a ipak ste tomu krivi svi vi koji ste me podbadali i gonili i mučili da primim mjesto koje nije bilo prema mojoj ćudi. Eto vam sada! Eto vam! I da mi ne rekneš opet da sve pokvare moje prenapete ideje, evo ti cijele pripovijesti, dragi gospodine, točno i iskreno, kao što bi zabilježio kakav pisac kronike.

Grof C. voli me, odlikuje me, to znaš, jer sam ti rekao već sto puta. Jučer sam dakle bio kod njega u gostima na isti dan kad se kod njega večerom okuplja odlično društvo gospode i gospođa; na tu večeru nisam nikad mislio, pa mi nikad nije palo na um da mi subalterni ne spadamo onamo. Dobro. Večeram kod grofa, a poslije jela lunjamo po velikoj dvorani; govorim s njim i s pukovnikom B., koji se priključuje, i tako dođe ura za društvo! Nisam, sâm Bog to znade, mislio ni na što. Tada uđe premilostiva dama pl. S. sa svojim gospodinom suprugom i dobro izleženom guščicom kćerkom s plosnatim prsima i dražesnim steznikom i en passant stanu pradjedovski plemenitim očima gledati i njuškati; a pošto je meni ta nacija mrska u dnu srca, htio sam baš da se preporučim, čekajući samo čas dok se grof oslobodi ogavnog brbljanja. — U taj čas uđe moja gospođica B. Pošto mi se srce uvijek malo raznježi kad nju vidim, ostanem, stanem iza njenog stolca i opazim tek iza nekoga vremena da ona ne govori sa mnom onako otvoreno kao obično i da je nekako u neprilici. To mi je udarilo u oči. Mislio sam: zar je i ona kao sav ovaj svijet, pa sam bio već malo srdit i htio sam otići, no ipak sam ostao, jer bih je rado bio pred sobom ispričao; nisam naime vjerovao svojim očima, nego se nadao još kojoj dobroj riječi od nje i —

tako dalje. Međutim je društvo naraslo. Barun F. s čitavom garderobom od vremena krunidbe Franje Prvoga[20] do danas, dvorski savjetnik R., ali ovdje in qualitate »gospodin pl. R.« sa svojom gluhom gospođom itd., da ne zaboravim loše furniranog J., koji zakrpama nove mode krpi rupe svoje starofranačke garderobe — došla ih gomila, i ja razgovarao s nekoliko svojih znanaca, koji su svi bili vrlo lakonični. Razmišljao sam — i pazio samo na svoju B. Nisam opazio da je ženskadija na dnu dvorane stala nešto šaputati u uho, da je počelo kružiti među muškarcima, da gospođa pl. S. govori s grofom (sve mi je to kasnije pripovijedala gospođica B.), dok nije napokon grof prišao pravo k meni i poveo me do prozora. — »Vi znate«, reče, »naše čudnovate prilike; kako opažam, društvo je nezadovoljno što ovdje vidi vas. Ne bih ni za što...« — »Vaša ekselencijo«, upadnem ja, »molim tisuću puta za oproštenje; ja sam prije trebao misliti na to i znam da ćete mi vi oprostiti ovu inkonsekvenciju; već sam se prije htio preporučiti, a zadržao me samo neki zli genije«, dodao sam sa smiješkom i naklonio se. — Grof mi stisne ruke s osjećajem koji je kazao sve. Odšuljao sam se nečujno iz otmjenog društva, izašao, sjeo u kabriolet i odvezao se u M., da ondje s brežuljka gledam kako zapada sunce, i pri tom čitam u svom Homeru divno pjevanje, kako vrijedni svinjar gosti Uliksa. Sve je bilo dobro.

Navečer se vratim k svome stolu; u gostinjskoj sobi bilo je još malo ljudi koji su se kockali u uglu i bili zavrnuli stolnjak. Uto uđe pošteni Adelin, odloži šešir, pogleda me, pristupi i reče tiho: »Zar ne, dogodila ti se neprilika?« — »Meni?«, zapitam. — »Grof te je otpravio iz društva«. — »Neka ih đavo nosi!«, rekoh. »Bilo mi je drago da izađem na zrak«. — »Dobro je«, doda on, »što to uzimlješ na laku ruku; mene samo ljuti što se o tome govori već svuda«. — Tek sada me je stala ta stvar gristi. Mislio sam: zato me i gledaju svi koji su došli k stolu. To mi je uskomešalo krv u žilama.

A danas me već žale, kud god uđem; čujem da moji zavidnici sada slave slavlje i vele: eto kako svršavaju obijesni ljudi, koji dignu nos radi nešto malo svoje pameti i misle da se mogu uzdići iznad svega, i kako već laju ta pasja blebetanja. Dođe mi da si zarijem nož u srce; jer govorili mi ma što o samostalnosti, ja bih htio vidjeti toga koji može trpjeti da ništarije govore o njemu kad su u nekoj prednosti; eh, lako ih je pustiti kad brbljaju bez razloga!

*

16. ožujka.

Svi me podbadaju. Danas sam susreo u aleji gospođicu B.; nisam se mogao oteti da s njom zapredem razgovor i da joj, čim malo odmaknemo od društva, pokažem svoju osjetljivost radi njenog nedavnog ponašanja. — »O, Werther«, reče mi ona usrdnim glasom, »pošto poznajete moje srce, kako ste mogli tako shvatiti moju smetenost? Koliko sam prepatila radi vas, čim sam stupila u dvoranu! Vidjela sam sve unaprijed; stoput mi je bilo na jeziku da vam kažem. Znala sam da će one pl. S... i T... sa svojim muževima prije otići negoli ostati u vašem društvu; znala sam da im se grof ne smije zamjeriti — a sad ta krika!« — »Kako to, gospođice?«, rekoh i sakrih svoj strah; jer sve što mi je Adelin prekjučer rekao proteklo mi je u taj par žilama kao kipuća voda. — »Što me je to stajalo dosad!«, reče umiljato stvorenje i suze joj ss zastakliše u očima. — Nisam više bio gospodar sebe; htio sam joj se baciti pred noge. »Objasnite!«, kliknuh. — Njoj poteku suze niz one mile obraze. Bio sam van sebe. Ona ih otare, ne misleći ih sakriti. — »Poznajete moju tetku«, započne; »ona je bila nazočna i sve je gledala, ah, s kakvim očima. Werther, noćas i danas morala sam otrpjeti prodiku o mom općenju s vama, i slušati kako vas sramote i ponizuju, a nisam mogla ni smjela vas bar napola braniti«.

Svaka riječ koju je govorila prošla mi je kano mač kroz srce. Ona nije osjećala kakvo bi milosrdno djelo bilo da mi je sve to prešutjela — a onda dodala što će se još dalje blebetati o tom i kakva će vrsta ljudi slaviti slavlje radi toga. Kako će se svi radovati što je kažnjena moja oholost i moje omalovažavanje ostalih, koje mi već dugo spočitavaju. Sve to, Wilhelme, od nje slušati, gdje je govorila glasom najistinskijeg saučešća. — Bio sam obezumljen, a i sad sam još bijesan u sebi. Želio bih da mi se tko usudi u lice spočitnuti to, da mu mogu zarinuti mač u grudi; da vidim krv, bilo bi mi bolje. Ah, sto puta sam pograbio nož, da dadem oduška svom prignječenom srcu. Priča se da imade plemenita vrsta konja — kad su strahovito ugrijani i razigrani od trčanja, oni po nagonu sami sebi zubima otvore žilu, da dobiju daha. Meni je često tako: dođe mi da sebi otvorim jednu žilu, koja bi mi pribavila vječnu slobodu.

*

24. ožujka.

Zatražio sam od dvora otpust i nadam se da ću ga dobiti, a vi ćete mi oprostiti što ni-

sam najprije od vas zatražio dopuštenje za to. Morao sam odavde — a znam sve što ste mi imali reći da me nagovorite neka ostanem, pa dakle... Saopći to mojoj majci blagim načinom; ja sâm sebi ne mogu pomoći, pa neka se pomiri s činjenicom da ne mogu pomoći ni njoj. Razumije se da će joj to zadati duboku bol. Sin joj je tako lijepo potrčao do samog tajnog savjetnika i poslanika, a sad najednom »stoj«, pa natrag u staju s životinjicom! Napravite od toga što vas je volja, izmišljajte sve moguće slučajeve u kojima bih mogao i trebao ostati; svejedno mi je, ja odlazim. A da znate kuda ću: ovdje je knez * *, kojemu se mnogo sviđa moje društvo; taj me je zamolio, kad je čuo za moju namjeru, da s njim pođem na njegova dobra i da tamo provedem ovo lijepo proljeće. Obećao mi je da ću biti sasvim slobodan, a pošto smo se sporazumjeli u svemu osim u jednoj točki, ja ću se na sreću osmjeliti i poći s njim.

*

OBAVIJESTI

19. travnja.

Hvala ti za oba pisma. Nisam ti odgovorio, jer sam ovaj list zadržao dok stigne moj otpust od dvora; bojao sam se da će se moja mati obratiti na ministra i otešćati moju nakanu. No sada je gotovo; moj je otpust ovdje. Neću vam govoriti kako su mi ga nerado dali i što mi je pisao ministar — udarili biste u nove lamentacije. Princ nasljednik poslao mi je za otpust dvadeset i pet dukata s par riječi koje su me ganule do suza; dakle ne trebam od majke one novce po koje sam nedavno pisao.

*

5. svibnja.

Sutra odlazim odavde, a pošto moje rodno mjesto leži samo šest milja od ceste, hoću da se i onamo navratim i da se sjetim starih, sretno prosanjanih dana. Ući ću na ista

vrata kroz koja se je izvezla moja mati sa mnom, kad je iza smrti moga oca ostavila milo, intimno mjestance, da se zatvori u svoj nesnosni grad. Adieu, Wilhelme, čut ćeš o mom putovanju.

*

9. svibnja.

Dovršio sam hodočašće u svoju domaju sa svom pobožnošću hadžije i zaokupila su me mnoga neočekivana čuvstva. Ustavio sam kola kraj velike lipe, koja stoji četvrt sata pred gradom prema S..., sišao i rekao postiljonu neka vozi dalje, da pješačeći osjetim svaku uspomenu sasvim iznova, živo, iz punoga srca. Stajao sam dakle pod lipom koja mi je nekada, kao dječaku, bila cilj i granica mojih šetnja. Sve je drugačije! Onda sam u sretnom neznanju čeznuo da pođem u nepoznati svijet, gdje sam se nadao naći toliko hrane, toliko užitka svome srcu da bi to ispunilo i zadovoljilo moje pregnutljive, hlepljive grudi. Sad se vraćam iz širokog svijeta — o dragi prijatelju, s koliko promašenih nada, s koliko razorenih osnova!... Vidio sam pred sobom goru koja je tisuću puta bila ciljem mojih želja. Sate i sate znao sam ovdje prosjediti i čeznuti onamo preko, gubiti se s toplom dušom u šumama, u dolinama, koje su se mome oku kazivale tako prijazne u sutonu; i kad sam u određeno vrijeme morao opet kući, kako sam nerado ostavljao drago mjesto!... Prišao sam bliže gradu, pozdravljao sve stare poznate ljetnikovce — novi su mi bili mrski, a tako i sve promjene koje su poduzete. Ušao sam na vrata i snašao se odmah i sasvim. Dragi, neću ulaziti u potankosti; koliko je sve to meni bilo krasno, toliko bi bilo jednolično da pripovijedam. Bio sam odlučio da ću stanovati na trgu, odmah do naše stare kuće. Polazeći onamo, opazio sam da je u sitničariju pretvorena školska soba u koju je vrijedna stara žena nekad bila potrpala nas djecu. Sjetio sam se nemira, suzâ, muklog osjećaja, tjeskobe srca, što sam sve podnio u toj rupi... Svaki je moj korak bio naročit. Hodočasnik u svetoj zemlji ne nailazi na toliko mjesta religioznih uspomena, a njegova je duša jedva tako puna svetog ganuća... — Još jednu namjesto tisuće. Pošao sam niz rijeku, sve do jednog dvorca, kojim sam putem također nekada išao; tu su bila neka mjesta na kojima smo se kao dječaci vježbali komu će najviše puta poskočiti na vodi plosnati kamen. Živo se spomenuh kako bih gdjekad stajao i promatrao vodu, slijedeći ju s čudesnim slutnjama kuda li otječe i kako bih brzo našao granicu moje

uobrazilje; a ipak je moralo tako dalje ići, sve dalje, dok se ne bih sasvim izgubio u zrenju neke nevidljive daljine... Eto, dragi prijatelju, tako su ograničeni i tako sretni bili divni naši pradjedovi! Tako djetinjasto njihovo osjećanje, njihovo pjesništvo! Tako je istinski, ljudski, usrdno, usko i otajno kad Uliks govori o neizmjernom moru i o beskrajnoj zemlji; koja mi pomoć od toga što sada mogu kao svako đače pogovarati da je okrugla? Čovjeku treba tek koja gruda zemlje da na njoj uživa, a još manje da pod njom počiva.

Sad sam, evo, ovdje u kneževskom lovačkom dvorcu. Za sada se dade dobro živjeti s vlasnikom: iskren je i jednostavan, Oko njega ima čudnovatih ljudi, kojih nipošto ne shvaćam. Čini se da nisu nevaljalci, a opet nemaju izgled poštenih ljudi. Gdjekad mi se pričine poštenima, a ipak im ne mogu vjerovati. Nemilo mi je još i to što knez često govori o stvarima koje je samo čuo i čitao, a i to s istog stajališta kako mu je htio neko drugi prikazati stvar.

On cijeni moj razum i moj talenat više nego srce, koje je ipak jedini moj ponos i koje je sasvim za se izvor svega, sve moje snage, svega blaženstva i sve moje nevolje. Ah, ono što ja znam, može znati i svaki drugi — ali svoje srce imam ja jedini.

*

25. svibnja.

Bilo mi je nešto na pameti o čemu vam nisam htio ništa govoriti dok ne bude izvršeno; a sad, pošto od svega neće biti ništa, svejedno je dobro. Htio sam u rat; to mi je dugo bilo na srcu. Naročito sam radi toga i pošao amo za knezom, koji je general u **skoj službi. Jednom sam mu na šetnji otkrio svoju nakanu; odgovarao me je od toga, a kod mene bi to bila više strast nego hir, kad ne bih bio poslušao njegove razloge.

*

11. lipnja.

Reci što hoćeš, ali ja ne mogu duže ovdje izdržati. Što ću ovdje? Postaje mi dugo vri-

jeme. Knez me dobro pazi, da ne može bolje, ali ovo ipak nije pravo mjesto za mene. Pravo uzeto, nas dvojica nemamo ništa zajedničko. On je čovjek od razuma, ali sasvim običnoga razuma; općiti s njime ne zabavlja me više nego što me zabavlja dobro napisana knjiga. Ostat ću još osam dana, a onda odoh opet na lutanje. Najbolje što sam ovdje radio bilo je moje slikanje. Knez ima osjećaja za umjetnost, a imao bi još i više da ga ne skučuje odurno znanstvenjačenje i obična terminologija. Škrgućem gdjekad zubima kad ga vodam okolo s toplom imaginacijom za prirodu i umjetnost, a on najedanput misli da će sve dobro ispraviti ako mi upadne u riječ s kakvom prebiljegovanom vještačkom riječju.

*

16. lipnja.

Jest, ja sam zbilja samo putnik i lutalac na zemlji! A zar ste vi nešto više?

*

18. lipnja.

Kuda ću? Hajde da ti to povjerljivo otkrijem! Još četrnaest dana moram ostati ovdje, a zatim sam sebi utuvio u glavu da želim posjetiti sve **ske rudnike. Zapravo nije ništa u stvari, jer hoću samo opet doći bliže k Loti; to je sve. Smijem se svom vlastitom srcu — i činim mu po volji.

*

29. srpnja.

Ne, dobro je! Sve je dobro!... Ja — njezin muž! O Bože, koji si me stvorio, čitav bi moj život bio neprekidna molitva, da si mi dao to blaženstvo. Neću da se oprem, i oprosti mi sve suze, oprosti moje uzaludne želje!... Ona moja žena! Da sam u svoje naručje obujmio to najmilije stvorenje pod suncem... Wilhelme, jeza me podilazi po

svemu tijelu kad ju Albert obujmi oko vitkog pasa.

I, smijem li reći? Zašto ne, Wilhelme? Ona bi bila sa mnom sretnija nego s njim! Ah, on nije čovjek koji bi do kraja ispunio sve želje onoga srca. Nedostaje mu neke osjećajnosti, nedostaje — uzmi kako hoćeš; ipak njegovo srce ne može zakucati simpatetički kod — oh! — kod onakvog mjesta kakve drage knjige gdje se moje i Lotino srce nađu zajedno; ni u sto drugih prigoda kad se naši osjećaji očituju o onom što netko drugi čini. Dragi Wilhelme!... Doduše, on je ljubi od svega srca, a što takva ljuba ne bi bila vrijedna!

Prekinuo me je jedan nesnosni čovjek. Moje su suze osušene. Nisam sabran. Adieu, dragi!

*

4. kolovoza.

Nije samo meni tako. Svi se ljudi razočaraju u svojim nadama, prevare se u svojim očekivanjima. Posjetio sam onu dobru ženu pod lipom. Najstariji dječak potrčao je preda me, njegova vesela cika domamila je majku, koja mi se pričinila veoma potištena. Prva joj je riječ bila: »Dobri gospodine, ah, moj Hans je umro!« — Bio je to najmlađi njezin sin. Nisam ni riječi odgovorio. — »A moj muž«, reče, »vratio se iz Švicarske, a nije donio sa sobom ništa; bez dobrih ljudi morao bi prosjačiti za hranu; putem ga je napala groznica«. — Nisam mogao ništa reći, nego samo darovati nešto dječaku; ona me je zamolila da uzmem nekoliko jabuka, što sam i učinio i pošao s mjesta tužne uspomene.

*

21. kolovoza.

Što bi dlanom o dlan udario, meni postane drugačije. Gdjekad, doista, hoće da mi svane veseliji izgled života, vaj! samo za trenutak!... Kad se ovako gubim u sanjama, ne mogu se oteti misli: a što bi bilo da Albert umre? Onda bih je, da, onda bih — i ja trčim za tom tlapnjom, dok me ne dovede do ponorâ od kojih zastrepim.

Kad izađem na kapiju onim istim putem kojim sam se vozio prvi put kad sam Lotu vodio na ples — ah, kako je onda bilo sve drugačije! Sve, sve je prošlo! Ni da bi okom maknuo prijašnji svijet, ni da bi zakucalo bilo moga ondašnjeg čuvstva. Meni je kao što mora da je duhu koji se vrati u izgorjeli, razoreni dvor što ga je nekoć sagradio kao knez u naponu snage i opremio ga svima darovima krasote, pa umirući ostavio, pun nade, svom ljubljenom sinu.

*

3. rujna.

Katkad ne shvaćam, kako m o ž e i kako s m i j e netko drugi ljubiti nju, kad ju ja ljubim tako jedinu, tako usrdno, tako potpuno, niti što drugo poznajem, niti znam, nit imam osim nje!

*

4. rujna.

Jest, tako je. Kako se narav priklanja jeseni, tako se javlja jesen u meni i oko mene. Moje lišće žuti, i već je opalo lišće sa susjednih stabala. Nisam li ti jedanput pisao o nekom seljačkom momku, odmah čim sam došao amo? Sad sam se opet raspitao za nj u Wahlheimu; rekoše mi da je istjeran iz službe i nitko neće da zna za njega. Jučer ga sretnem slučajno na putu u jedno drugo selo; zapredem s njim razgovor i on mi ispriča svoju povijest, koja me je jako i prejako dirnula, kako ćeš lako shvatiti čim ti je ispripovjedim. No čemu sve to? I zašto ne zadržim za sebe ono što me plaši i boli? Zašto ražalošćujem još i tebe? Čemu ti vazda dajem prilike da me žališ i koriš? Bilo kako mu drago, i to valjda spada k mojoj sudbini!

Onaj mi je čovjek isprva odgovarao s tihom tugom, u kojoj sam razabirao nešto plahosti; no kao da je najednom prepoznao i mene i sebe, pa priznao svoje pogreške, jadajući se na svoju nesreću. Eh, da mogu, prijatelju moj, tebi pred sud staviti svaku njegovu riječ! Priznao je, štaviše, govorio je s nekim užitkom i srećom spominjanja, da je strast spram njegove gospodarice postajala u njega svaki dan sve veća, te na

koncu nije znao što čini, ni »kud bi s glavom«, kako je sâm rekao. Nije mogao ni jesti, ni piti, ni spavati; u grlu bi mu zapinjalo — radio je što nije smio, zaboravljao što su mu naložili, kao da ga progoni zao duh, dok nije jedan dan — znajući da je ona u gornjoj komori, pošao za njom, zapravo ga je nešto povuklo za njom; pošto nije uslišala njegove molbe, htio ju je svladati silom; ne zna, veli, kako mu se to dogodilo, pa zaziva Boga za svjedoka da su njegove namjere spram nje vazda bile poštene i da nije ništa usrdnije želio nego da ga ona primi za muža i da proživi s njim svoj život. Pošto je tako govorio neko vrijeme, stade mucati, kao čovjek koji ima još nešto kazati, a ne usuđuje se izreći; napokon mi plaho prizna da mu je dopuštala neke sitne intimnosti i koliko mu je dopuštala da joj priđe. Dva-tri puta se prekidao i stao ponavljati najživlje prosvjede, da on to ne govori za to da bi nju »prikazao zlo« (to su njegove riječi), nego da ju ljubi i štuje kao i prije, da nešto takvo nije prešlo preko njegovih usta i da to meni govori samo zato kako bi me uvjerio da nije sasvim poremećen i smušen čovjek... I tu, najdraži moj, ja počinjem svoju staru pjesmu, koju ću vječito pripijevati: da samo mogu tebi predočiti toga čovjeka, kako je stajao preda mnom i kako još sad stoji! Eh, da ti mogu sve pravo izreći, da osjetiš kako žalim i kako moram žaliti njegov udes! Ali dosta o tom; pošto poznaješ i moju sudbinu, pa i mene, znaš vrlo dobro što mene privlači svima nesretnicima, a naročito ovom bijedniku.

Čitajući ponovo list, vidim da sam zaboravio ispričati konac pripovijesti, no taj se dade lako zamisliti. Ona mu se otimala; pridošao je njezin brat, koji ga je mrzio već dugo i htio ga maknuti iz kuće jer se bojao da bi s novom sestrinom udajom njegovoj djeci izmaknula baština koja im sada, dok je ona bez djece, daje lijepih nada; taj ga je brat odmah izgurao iz kuće i podigao o toj stvari toliku kriku da ga gospodarica, sve da je i htjela, ne bi mogla opet primiti u službu. Sada je, veli, uzela opet drugog slugu, i kako se govori, radi ovoga se također zavadila s bratom; ljudi tvrde kao pouzdano da će ona poći za ovoga, no on je čvrsto odlučio da to neće doživjeti.

Sve što ti pričam nije pretjerano, nije nimalo raznježeno, pače smijem reći: slabo, slabo sam ispričao, i grublje, pošto sam sve razložio našim uobičajenim pristojnim riječima.

Ta ljubav, ta vjernost, ta strast nisu dakle nikakav pjesnički izum. Ona živi, ona je u svojoj najvećoj čistoći među onom klasom ljudi koju mi nazivamo neobrazovanom, nazivamo surovom. Mi, obrazovani, koji smo u zlo preobraženi! Čitaj pobožno ovu pripovijest, molim te. Danas sam miran, dok ovo pišem; vidiš po mojoj ruci da ne

brčkam i packam kao inače. Čitaj, ljubljeni moj, i misli pri tom da je sve ovo ujedno i povijest tvoga prijatelja. Jest, tako je bilo i sa mnom, tako će i biti meni, a ja nisam ni napola tako vrijedan, ni napola tako odlučan kao onaj bijedni nesretnik, s kojim se gotovo ne usuđujem uspoređivati.

*

5. rujna.

Bila je napisala ceduljicu svome mužu na ladanje, gdje se on zadržao radi posla. Prve su riječi bile: »Dobri, dragi, dođi čim uzmogneš; čekam te s tisuću radosti«. — Prijatelj koji je stigao amo donio je vijest da se on neće radi izvjesnih prilika vratiti tako skoro. Billet je ostao neodaslan i pao mi navečer u ruke. Čitao sam ga i nasmiješio se; zapitala me je zašto? — »Ah, kako je božanski dar mašta!«, kliknuo sam. »Jedan časak mogao sam sebi uobražavati kao da je ovo pisano meni«. — Presjekla mi je riječ; činilo se da su je moje riječi pozlijedile i ja sam zašutio.

*

6. rujna.

Teško mi je bilo kad sam se odlučio odložiti svoj jednostavni modri frak u kojem sam prvi put plesao s Lotom; ali je napokon postao sasvim neugledan. Dao sam napraviti novi, isti kao prijašnji, s ovratnikom i ogrlicom, i opet isto onakav žuti prsluk i hlače.

Ipak neće biti isti kao prije. Ne znam... Ali mislim da će mi s vremenom i ovaj više omiliti.

*

12. rujna.

Bila je otputovala na nekoliko dana po Alberta. Danas sam ušao u njenu sobu; došla

je preda me i ja sam joj poljubio ruku s tisuću radosti.

Kanarinac doleti sa zrcala njoj na rame — »Imamo novog prijatelja!«, reče, mameći ga na ruku. »Namijenjen je mojim malima. Baš je umiljat! Pogledajte ga! Kad mu dajem kruha, lepršа krilima i tako pristojno kljucka! I cjeliva me, pogledajte!«

Ona podmetne ptičici usne, a ona se tako milo pritisne o slatka usta, kao da može osjećati blaženstvo koje uživa. »Neka i vas poljubi!«, reče ona i pruži pticu k meni. Kljunić načini put od njenih usana do mojih i kljuckanje me dodirne kao dašak, kao slutnja predragog užitka.

»Njegov cjelov«, rekoh, »nije sasvim bez požude; on traži hrane i vraća se neudovoljen praznim draganjem«.

»I jede mi iz usta«, reče ona i pruži mu nekoliko mrvica svojim usnama, s kojih su se smješkale radosti bezazlene sućutne ljubavi u svoj raskoši.

Okrenuo sam lice. Ne bi smjela to raditi: ne bi smjela dražiti moju maštu ovim slikama nebeske nedužnosti i blaženstva, i buditi moje srce iza sna, u koji ga katkada uljuljava ravnodušje života. — A zašto ne? — Tako se pouzdaje u mene! Zna koliko je ljubim!

*

15. rujna.

Meni je da pobjesnim, Wilhelme, kad vidim da može biti ljudi bez smisla i osjećaja za ono malo što na svijetu još nešto vrijedi. Poznaješ one orahe pod kojima sam sjedio s Lotom kod časnog župnika u St... — one divne orahe koji su mi, Bog znade, uvijek ispunjavali dušu najvećim užitkom! Kako je župni dvor bio po njima prijatan, kako hladan! I kako je divno bilo granje! Pa uspomena sve do onih vrijednih svećenika koji su ih zasadili prije mnogo godina! Učitelj nam je često kazivao jedno ime, što ga je bio čuo od svoga djeda; kažu da je bio vrijedan čovjek i njegova mi je uspomena bila vazda sveta podno onih stabala. Velim ti, učitelju su bile suze u očima kad smo jučer govorili o tom kako su ih posjekli... Posjekli! Meni je da pobjesnim, pa bih mogao ubiti ono pseto koje je zasjeklo prvi udarac. I to moram gledati ja, ja koji bih obukao crninu da u mom dvoru stoji par takovih drveta, pa da jedno umre od starosti! Drago moje, ima nešto u tome! Čuvstvo ljudsko! Čitavo selo mrmlja, pa se na-

dam da će gospođa pastorica po maslacu, jajima i ostalim darovima osjetiti kakvu je ranu zadala čitavom mjestu. Jer to je o n a , gospođa novoga župnika (naš stari je također umro), mršavo, boležljivo stvorenje, koje ima puno razloga da ne voli svijet, jer nju nitko ne voli. Ta luđakinja diže nos da je učena, miješa se u kanonska istraživanja, radi tobože mnogo oko novomodne moralno-kritičke reformacije kršćanstva, i sliježe ramenima na Lavaterove[21] sanjarije, a zdravlje joj je sasvim poremećeno i zato nema radosti na božjoj zemljici. Jedino je takva kreatura mogla posjeći moje orahe. Vidiš, ne mogu doći k sebi! Pomisli, lišće što opada, blati joj i vlaži dvorište, drveće joj oduzimlje danje svjetlo, a kad su orasi zreli dječaci se na njih nabacuju kamenjem, i to joj vrijeđa živce, to je smeta u njenim dubokim mislima, kad hoće odvagnuti Kennikota, Semlera i Michaelisa.[22] Kad sam vidio da su u selu ljudi tako nezadovoljni, osobito starci, rekoh im: »Zašto ste to dopustili?« — »Kad načelnik tako hoće«, rekoše, »što da radimo?« — No jedno se desilo pravo. Htjeli su među se dijeliti načelnik i župnik, koji je također htio nešto imati od tih mušica svoje žene, jer mu od njih ionako nikakve koristi; no za to je saznala komora i rekla: »Amo k meni!«, jer je komora imala još starih pretenzija na dio dvora gdje su stajala stabla, i prodala ih onomu koji je najviše ponudio. I tako danas leže! O, da sam vladar, ja bih pastoricu, načelnika i komoru... Vladar!... No kad bih doista bio vladar, što bi me bilo briga za stabla u mojoj zemlji?

*

10. listopada.

Dobro mi je, čim ugledam njene crne oči! Gle, i ovo me srdi: Albert se ne čini da je tako usrećen, kao što se je — nadao — kao što sam ja — držao da bih bio — kad — — Ne stavljam rado crtica namjesto misli, ali ovdje se ne mogu drugačije izraziti — i čini mi se, jasno je dosta.

*

12. listopada.

Ossian je iz moga srca istisnuo Homera. Kakav je svijet u koji me vodi taj divni pjesnik! Lutam pustopoljinom, oko mene huči olujni vihor, koji u dimu maglâ dovodi duhove otaca u osvitak svjetla mjesečeva. S gora dosluškujem, u rici šumske bujice, napola zatomljeno jecanje duhova u njihovim špiljama, i jadikovku djevojke koja do smrti tuži iznad četiri mahovinom pokrita, travom obrasla kamena paloga plemića, svoga ljubavnika... I onda naiđem na njega, onoga sijedoga barda lutaoca, koji na širokoj pustolini traži stope otaca svojih i avaj! njihove stećke nalazi i zatim jaučući gleda spram drage zvijezde večernje, što se sakriva u talasavo more; i vremena prošlosti ožive u duši junakovoj, kad je još prijazna zraka svijetlila pogiblima hrabrih, i mjesec objasavao njihov brod, ovjenčan na povratku iza pobjede. I čitam na njegovu čelu duboku pečal i vidim gdje posljednji osamljeni div, sav sustao, kleca spram groba i upija neprestano nove bolno-žarke radosti u bespomoćnoj pritomnosti sjena pokojnika svojih, i pod nogama promatra hladnu zemlju, visoku lelujavu travu i kliče: »Doći će, doći, putnik, koji me je znao u mojoj ljepoti, i pitat će: 'Gdje je pjevač, vrli Fingalov sin?'[23] Njegov krok ide preko moga groba i on uzalud pita gdje sam na zemlji«. — O prijatelju! Htio bih poput plemenitog ratnika pograbiti mač i osloboditi svoga kneza u tren trzave muke polaganog umiranja, i svoju dušu poslati za oslobođenim polubogom.

*

19. listopada.

Jao, ova praznina! Ova strašna praznina, koju osjećam u grudima! — Često mislim: da možeš samo j e d a n p u t nju pritisnuti na ovo srce, sva bi praznina bila ispunjena.

*

26. listopada.

Jest, jasno je za me, dragi! Jasno i sve jasnije da je malo stalo do života jednoga stvora, sasvim malo. K Loti je došla prijateljica i ja pošao u pokrajnu sobu uzeti knji-

gu, ali nisam mogao čitati, te uzeh pero da pišem. Čuo sam kako tiho govore; pričale su si neznatne stvari, gradske novosti: ova se udaje, ona je bolesna, veoma bolesna. »Ona tako suho kašlje, kosti joj izbijaju na licu, nesvjestice ju hvataju; ne dam ni novčića za njezin život«, reče jedna. — »N. N...u je također vrlo zlo«, veli Lota. »Već otječe«, doda druga... I moja živahna uobrazilja prenese me do kreveta tih bijednika; vidjeh s kakovom nevoljkošću okreću leđa životu, kako... Wilhelme! A moje ženske govore, kako se već govori — da umire neko tuđi. — A ja se ogledavam i razmatram sobu, i oko sebe Lotina odijela i Albertove skripture i ovo pokućstvo s kojim sam tako sprijateljen, pače i ovu tintarnicu, pa mislim: gle, što si ti sad ovoj kući! Sve u svemu, tvoji prijatelji štuju te! Često ih veseliš i tvom srcu se čini kao da ne bi mogli biti bez tebe, pa ipak — da sad odeš, da se rastaneš s ovim krugom, da li bi i kako bi dugo osjećali prazninu što ju je tvoj odlazak usjekao u njihovu kob? Kako dugo?... Oh, tako je prolazan čovjek, te i ondje gdje ima pravu sigurnost svoga bitka, ondje gdje čini jedini istinski dojam svoje sadašnjosti, u spomenu, u duši svojih milih — i ondje mora ugasnuti, iščeznuti, i to tako skoro!

*

27. listopada.

Često mi je da si razderem grudi i stučem mozak radi toga kako malo možemo biti jedno drugomu. Ah, ljubav, veselje, toplinu i nasladu koje sâm ne pridonesem neće mi dati onaj drugi i s cijelim srcem, punim blaženstva neću usrećiti onoga drugoga koji preda mnom stoji hladan i bez ikakove snage.

*

Navečer 27. listopada.

Mnogo imam, a osjećanje guta sve; mnogo imam, a bez nje sve mi postaje ništa.

*

30. listopada.

Ako nisam već stoput bio blizu da joj panem o vrat! Veliki Bog zna kako ti je kad vidiš da pred tobom kruži toliko ljubeznosti, a ne smiješ zahvatiti; pa ipak je najnaravniji nagon ljudski — zahvatiti. Zar djeca ne zahvaćaju sve što im padne na um? — A ja?

*

3. studenoga.

Bog znade kako često lijegam u krevet sa željom, pače katkad i s nadom, da se više neću probuditi: a jutrom otvorim oči i opet vidim sunce, i nevoljan sam. O, da mogu biti hirovit, da mogu okriviti vrijeme, nekoga trećega, kakvo promašeno poduzeće — ipak bi tek napola počivalo na meni ovo nepodnošljivo breme zlovolje. Vaj meni! I odviše jasno osjećam da je na meni jedinom sva krivnja — ne krivnja! Dosta to da je u meni sakriven izvor sve nevolje, kao negda izvor svega blaženstva. Jesam li još onaj isti koji sam negda lebdio u svoj punoći osjećajâ, a za svakim mi je korakom slijedio raj i imao sam srce da ljubeći obujmim čitav svijet. A sada je ovo srce mrtvo; iz njega ne teku više nikakvi zanosi, moje su oči suhe, a moji oćuti, kojih više ne osvježuju okrepne suze, tjeskobno nabiru moje čelo. Patim mnogo, jer sam izgubio ono što je bilo jedina raskoš života moga, onu svetu, oživljujuću snagu kojom sam stvarao svjetove oko sebe; nje nema više!... Promatram sa svoga prozora daleki brežuljak, kako jutarnje sunce preko njega amo probija maglu i obasjava mirnu plohu livadâ, a blaga se rijeka vijuga k meni između svojih vrba s opalim lišćem — o! Tada čitava ova prekrasna priroda stoji preda mnom ukrućena, kano lakirana sličica, i sva ta raskoš ne može iz moga srca pricrpsti mozgu ni kapi blaženstva, i cijeli taj djetić — ja — stoji ispred Božjeg lica kano presahli studenac, kano rasušena vedrica. Bacio sam se na tlo i molio Boga da mi da suzâ, kao što orač moli kišu kad je nebo nad njim bakreno, a zemlja oko njega skapava od žeđe.

Ali jao! Osjećam, Bog ne daje kiše ni sunca našim neobuzdanim prošnjama; pa zašto su onda bila sretna ona vremena kojih se patnički sjećam? Samo zato jer sam strpljivo iščekivao njegov duh, i sa svim srcem, usrdno i zahvalno primao raskoš koju bi on izlio nada mnom.

*

8. studenoga.

Spočitnula mi je moje ekscese! Ah, i to tako ljubezno! Moje ekscese, što se katkad dadem zavesti od čaše vina, te ispijem bocu. — »Nemojte!«, rekla mi je, »misliti na Lotu!« — »Da mislim?«, rekoh, »treba li da mi vi to kažete? Ja mislim! — ah, ne mislim! Vi ste vazda pred mojom dušom. Danas sam sjedio na mjestu gdje ste vi nedavno sišli s kočije«... Počela je govoriti nešto drugo, samo da ne zabrazdim dublje. Najbolji moj, mene nema više; ona može sa mnom raditi što hoće.

*

15. studenoga.

Hvala ti, Wilhelme, za tvoje srdačno učešće, za tvoj dobro mišljeni savjet, i molim te, budi miran. Pusti me da ispatim; u mene ima uza svu moju sumornost još dosta snage da se probijem. Ti znaš, ja štujem religiju; osjećam da je ona mnogim umornima štap i okrepa mnogima koji ginu od žeđi. Samo — mora li ona, može li ona to biti svakome? Kad pogledaš veliki svijet, vidiš tisuće kojima to nije bila, tisuće kojima neće biti, propovijedana ili nepropovijedana — a mora li biti meni? Zar ne kaže sâm sin Božji da će oko njega biti oni koje mu je dao Otac? A što onda ako mu ja nisam dan? Ako mene Otac želi zadržati za sebe, kao što mi kaže moje srce?... Molim te, ne objašnjavaj to sebi krivo; nemoj u ovim nedužnim riječima vidjeti možda porugu; cijelu svoju dušu mećem preda te; inače bi mi bilo milije da sam šutio, jer ja ne gubim rado riječi ni o svemu onomu o čem svatko tako malo znade kao ja. Ta što je drugo nego udes ljudski ispatiti svoju mjeru, ispiti svoj kalež?... I kad je Bogu s neba bio pregorak kalež na njegovim čovječjim usnama, čemu da ja dižem nos i da se gradim, kao da je meni taj kalež sladak? I zašto da se stidim u strašnom času, kad sve moje biće division between biti i ne biti, kad prošlost bljeska poput strijele nad mračnim ponorom budućnosti, a sve oko mene tone i svijet propada sa mnom?... Nije li tada glas stvora, koji je sasvim u sebi stiješnjen, sam sebe nema i neosporno se ruši u ponor, nije li glas njegov da škrguće iz nutarnjih dubina svojih uzalud napregnutih sila: Bože moj, Bože, zašto si me ostavio? Pa zar da se ja stidim toga poklika, da strepim

pred tim časom, kad mu se nije mogao ukloniti ni onaj koji nebesa savija poput krpe?

*

21. studenoga.

Ona ne vidi, ne osjeća da sprema otrov koji će i mene i nju survati u propast; a ja pun pohote ispijam vrč što mi ga ona pruža na moju propast. U što mi dobrostivi pogled kojim često — često? — ne, ne često, ali ipak katkad zirne na mene, u što usrdnost kojom prima po koji nehotični izražaj moga čuvstva, u što samilost s mojim trpljenjem koja se ocrtava na njenom čelu?

Kad sam jučer odlazio, pružila mi je ruku i rekla: »Adieu, dragi Werther!« — Dragi Werther! Bilo je to prvi put što me je nazvala dragim, i to mi je prošlo kroz srž i kosti. Sto sam puta to sebi ponovio i jučer u noći, kad sam htio poći spavati i sâm svašta brbljao sa sobom, najedanput sam rekao: »Laku noć, dragi Werther!«, pa sam se morao smijati sam sebi.

*

22. studenoga.

Ne mogu moliti Boga: »Prepusti je meni!«, a ipak mi se često pričini kao da je moja. Ne mogu moliti Boga: »Daj mi je!«, jer ona pripada drugomu. Pravim eto šale sa svojim vlastitim bolima; da se ne svladam, nastala bi čitava litanija antiteza.

*

24. studenoga.

Ona osjeća što ja patim. Danas mi je njezin pogled prodro kroz srce. Zatekoh je samu: ne rekoh ništa, a ona me pogleda. I već nisam vidio u nje ni umiljatu ljepotu, ni sijevanje vrloga duha; sve je to bilo iščezlo ispred mojih očiju. Djelovao je na me mnogo divniji pogled, pun izraza najduševnijeg učešća, najslađe samilosti. Zašto se

nisam smio baciti njoj pred noge? Zašto nisam smio njenom vratu odgovoriti s tisuću cjelova? Utekla se klaviru i slatkim glasom, tihim kao dašak, pripijevala harmonične glasove uza svoju svirku. Nikad ne vidjeh tako dražesna njena usta; bilo je kao da se žeđajući otvaraju da posrču one slatke tonove što su ključali iz instrumenta, i kao da se s čiste usne oziva tek tajnovita jeka... Da, kad bih ti to mogao reći!... Nisam se više mogao opirati, pa se nagnuh i prisegoh: — Nikad se neću usuditi da na vas pritisnem cjelov, oj usne! nad kojima lebde dusi neba! A ipak — hoću! Ha, vidi, to stoji pred mojom dušom poput zaslona — to božanstvo — i da onda propanem, ispaštajući taj grijeh! — Grijeh?

*

26. studenoga.

Gdjekad reknem sebi: tvoja je kob jedinstvena, smatraj sretnima druge — ovako još nitko nije patio. Onda čitam kojeg pradavnog pjesnika i bude mi kao da gledam u svoje vlastito srce. Toliko moram prepatiti! Oh, zar su ljudi prije mene već bili tako nevoljni?

*

30. studenoga.

Ne daju mi, ne daju da dođem k sebi! Kamo god stupim, susretne me pojava koja me sasvim smete. Danas! O sudbino, o ljudi!

Išao sam kraj rijeke o podne, nije mi se jelo. Sve je bilo pusto, s brijega je duvao mokar vjetar, a sivi oblaci magle spuštali se u dolinu. S daleka opazim čovjeka u lošem zelenom kaputu, koji je čeprkao između stijenja kao da je tražio ljekovito bilje. Priđem mu bliže, a on se okrene na šum što sam ga ja bio podigao; vidim zanimljivu fizionomiju, kojoj je glavno obilježje bilo tuga, ali inače nije izražavala ništa osim iskrene, dobre ćudi; crna mu je kosa bila iglama pritegnuta u dva klupka, a ostala spletena u jak perčin, koji mu je padao niz leđa. Pošto mi se činilo da njegovo odijelo kazuje čovjeka niskoga stališa, držao sam da neće uzeti za zlo ako obratim pažnju na

njegov posao, i zato ga zapitah što to traži. — »Tražim cvijeće«, odgovori mi uzdahnuvši duboko, »a ne nalazim nikakvog«. — »Pa sada nije ni godišnje doba za to«, rekoh smiješeći se. — On priđe niže k meni i reče: »Ima mnogo cvijeća. U mom vrtu su ruže i orlovi nokti, dvije vrste; jednu mi je dao moj otac, a ta raste kao korov; već ju dva dana tražim i ne mogu je naći. Ovdje ima uvijek cvijeća, žutog i modrog i crvenog, a kičica ima lijep cvjetić. Ni jedan ne mogu naći!« — Opazio sam da se tu krije nešto strašno, pa zato zapitah zaobilazeći: »A što će ti cvijeće?« Čudnovat, trzav smiješak iskrivi nježno lice. — »Nemoj me odati«, reče pritisnuvši prst na usta — »svojoj sam dragoj obećao stručak«. — »Pa to je lijepo od tebe«, rekoh ja. — »O«, produži on, »u nje ima mnogo drugih stvari, ona je bogata«. — »A ipak voli tvoj stručak«, dodam ja. — »O«, nastavi on, »ona ima dragulja i kruna«. — »A kako se zove?« — »Kad bi me Generalna skupština[24] htjela platiti«, odvrati on, »ja bih bio drugi čovjek! Da, bilo je vrijeme kad mi je bilo jako dobro! Sad je sa mnom kraj. Ja sam sad —«. Vlažan pogled spram neba izrazio je sve. — »Bio si dakle nesretan?«, zapitam ga. — »Ah, htio bih da mi je opet onako!«, rekne. »Bilo mi je tada tako voljko, tako veselo, tako lako kao ribi u vodi!« — »Heinrich!«, poviče stara neka žena koja je dolazila putem, »Heinrich, kud si se djeo? Svagdje smo te tražili, hodi jesti!« — Priđem k njoj i zapitam je: »Je li to vaš sin?« — »Jest, moj bijedni sin!«, odvrati ona. »Bog je navalio težak križ na moja leđa«. — »A kako dugo je takav?«, upitam. — »Ovako je miran«, reče, »sada ljeto dana. Hvala Bogu da je sad i ovako; prije toga bio je cijelu godinu bijesan i ležao je svezan lancima u ludnici. Sad neće nikomu ništa, samo se vazda bavi kraljevima i carevima. Bio je dobar i miran čovjek, pomagao me hraniti, pisao lijepom rukom, i najedanput postao duboko zamišljen, uhvatila ga žestoka groznica, pa bjesnilo, a sada je kako ga vidite. Da bih vam pričala, gospodine —«. Prekinuo sam bujicu njenih riječi pitanjem: »A kakvo je to bilo vrijeme kojim se on hvali da je bio onda vrlo sretan i zadovoljan?« — »Lud čovjek!«, klikne ona sa samilosnim smiješkom — »to on misli vrijeme kad je bio izvan sebe; tim se vazda hvali; to je ono vrijeme kad je bio u ludnici i nije ništa znao za se!« Ovo me je pogodilo kao grom; utisnuo sam joj u ruku komad novca i žurno otišao od nje.

Onda si bio sretan! Klicao sam sâm za sebe jureći prema gradu — onda ti je bilo prijatno kao ribi u vodi! — Bože na nebu! Zar si to učinio sudbom ljudskom, te nisu sretni dok ne dođu do razuma, a zatim, kad ga opet izgube! — Bijedniče! Kako zavidam tvojoj duševnoj sjeti i smućenosti tvojih ćutila, u kojoj gineš od čežnje! Ti odla-

ziš od kuće, pun nade, ubrati cvijeće svojoj kraljici — usred zime — i tuguješ jer ga ne nalaziš, i ne shvaćaš zašto ga ne možeš naći. A ja — ja odlazim od kuće bez nade, bez svrhe, i vraćam se kako sam i došao. — Spominješ kakav bi bio čovjek da te plaća Generalna skupština. Blaženi stvore, ti koji možeš zemaljskoj zapreki pripisati svoju nesreću. Ne osjećaš, ti ne osjećaš da u tvom razorenom srcu, u tvom razgrađenom mozgu leži tvoja nevolja, od koje te ne mogu izliječiti svi kraljevi svijeta.

Neka bez utjehe propadne onaj koji se ruga bolesniku, ako ovaj putuje do najdaljeg izvora koji će povećati njegovu bolest i još bolnijim učiniti njegovo umiranje; koji se diže nad pritiješnjeno srce, što ide hodočastiti na Sveti Grob da se oslobodi grižnje savjesti i otrese patnje svoje duše. Svaki je korak što ga njegova stopa učini na neutrtom putu okrepa zaplašenoj duši; iza svakog dnevnog putovanja srce lijega na počinak, olakšano za mnogu nevolju. — I zar smijete to nazivati ludilom, vi kramari riječi na vašim jastucima? — Ludilo! — O Bože, ti vidiš moje suze! Zar si ti, koji si dosta siromašnim stvorio čovjeka, morao njemu dati i braću, koja mu otimlju još i onu mrvicu siromaštva, mrvicu pouzdanja koje ima u tebe, u tebe, Sveljubeći! Jer uzdati se u ljekovit korijen, u suze vinske loze, što je drugo nego pouzdanje u tebe, da bi u sve što nas okružuje postavio silu spasenja i olakšanja, koju svakog časa toliko trebamo? Oče, koga ne poznajem! Oče, koji si inače ispunjavao svu moju dušu, a sada odvratio svoje lice od mene! Zovni me k sebi! Ne šuti više! Tvoja šutnja neće zadržati dušu koja žeđa. — Ta zar bi se čovjek, zar bi se otac mogao srditi kad mu o vrat padne sin, vrativši se iznenada, i klikne: opet sam tu, oče moj! Ne srdi se što prekidam potucanje, koje bih po tvojoj volji morao izdržati dulje. Svijet je svagdje jednak; iza muke i rada: naplata, veselje; no na što mi to? Meni je dobro samo ondje gdje si ti, i pred tvojim licem hoću živjeti i uživati. — A ti, dragi nebeski oče, zar ćeš me odgurnuti od sebe?"

*

1. prosinca.

Wilhelme! Onaj čovjek o kojem sam ti pisao, onaj sretni nesretnik, bio je pisar kod Lotinog oca i pomahnitao je od strasti za njom, od strasti koju je gajio, krio, otkrio i radi nje bio otpušten iz službe. Osjeti i ti kod ovih suhih riječi kako me je besmisleno ganula ova povijest, kad mi ju je Albert pričao isto tako spokojno kao što ju ti možda

čitaš.

*

4. prosinca.

Molim te... Evo, sa mnom je kraj; ne mogu dulje podnositi! Danas sam sjedio kod nje — sjedio, a ona je svirala na svom klaviru različne melodije, i sav onaj izražaj! sav! — sav! — Što hoćeš? — Njena je mala sestrica kitila svoju lutku na mom koljenu. Suze mi dođoše na oči. Nagnuh se i pogled mi pade na njezin vjenčani prsten... Moje su suze tekle. I najednom ona udari onu staru, nebeski slatku melodiju, i dušom mi prođe neko čuvstvo utjehe, i uspomena na prošlost, na doba kad sam čuo pjesmu, pa na mračna vremena mrskosti i promašenih nada iza toga, i onda... Išao sam amo-tamo sobom, srce mi se gušilo od pritiska. — »Ako Boga znate«, rekoh planuvši na nju, »ako Boga znate, prestanite!«... Ona zastane i pogleda me ukočenim očima. — »Werther!«, reče sa smiješkom, koji mi je prošao kroz dušu, »Werther, vi ste teško bolesni; vaša najmilija jela grste vam se. Idite! Molim vas, umirite se«. — Oteo sam se od nje i — Bože, ti vidiš moju nevolju, i ti ćeš je dokončati.

*

6. prosinca.

Kako me progoni taj lik! U snu i na javi ispunjava svu moju dušu! Ovdje... kad sklopim oči, ovdje u mom čelu, gdje se sjedinjuje unutrašnja moć vida, tu stoje njene crne oči. Ovdje! — ja ti to ne mogu iskazati. Ako zatvorim oči, one su tu; kao more, kao ponor miruju preda mnom... u meni, ispunjavaju oćute moga čela.

Što ti je čovjek, taj slavljeni polubog! Ta zar mu ne ponestane baš onda snage kad ju najviše treba? I kad se u radosti stane kriliti u vis, ili u bolima potone, zar ga u obojemu ne zadržava nešto baš u času, zar ga ne vraća tupoj, hladnoj svijesti baš u času kad je čeznuo da se izgubi u punoći onoga što je neizmjerno?

* * *

IZDAVAČ ČITATELJU

Kako bih želio da je o posljednjim znamenitim danima našega prijatelja ostalo toliko svjedočanstva od vlastite njegove ruke, te ne bih trebao pričanjem prekidati slijed pisama koja su ostala iza njega!

Nastojao sam sabrati točne vijesti iz usta onih koji bi mogli biti dobro obaviješteni o njegovoj povijesti; ona je jednostavna i sva se pričanja, do nekoliko sitnica, slažu među sobom; samo su različna mišljenja, podijeljeni sudovi o značajevima licâ radnje.

Ne preostaje nam drugo nego da po savjesti ispripovijedamo ono što smo mogli doznati ponovljenim trudom, da uvrstimo pisma koja je pokojnik ostavio, i da ne prezremo ni najmanjeg pronađenog listića; pogotovo kad je tako teško otkriti najosobnije, istinske povode ma i samog pojedinog čina, ako se događa među ljudima koji nisu obične vrsti.

Nezadovoljstvo i mrzost puštale su sve dublje korijenje u Wertherovoj duši, prepletale se sve čvršće i malo-pomalo obuzele čitavo njegovo biće. Harmonija njegova duha bila je sasvim razorena, neki unutrašnji oganj i žestina, koja je uzmutila svu snagu njegove naravi, proizvodili bi najsuprotnije učinke i na kraju mu ostavili neku sumornost, iz koje se je htio izdići s većom tjeskobom nego što se je do tada borio sa svim zlima. Tjeskoba srca izjela mu je ostale sile njegova duha, njegovu živahnost i njegovo oštroumlje; u društvu je postao tužan član, sve nesretniji i sve nesavjesniji, kako je bivao nesretniji. Bar tako kažu Albertovi prijatelji; tvrde da Werther nije mogao prosuditi mirnoga muža, koji je nedavno postigao dugo žuđenu sreću, kao ni njegovo nastojanje da i za budućnost sačuva tu sreću za sebe — on, Werther, koji je, regbi svakim danom trošio svoje cijelo imanje da navečer pati i oskudijeva. Albert se, vele oni, nije promijenio u tako kratko vrijeme, nego je još uvijek bio onaj koga je Werther od početka znao, toliko cijenio i poštivao. Albert je ljubio Lotu vrhu svega, ponosio se njome i želio da ju svatko prizna za najdivnije stvorenje. Zar mu se je dakle moglo zamjeriti ako je želio odstraniti svaku sjenku sumnje, ako u taj čas nije

bio voljan da i s kim dijeli svoj dragocjeni posjed, pa i na najbezazleniji način? Oni priznaju da je Albert često ostavljao sobu svoje gospođe kad je Werther bio kod nje, ali ne od mržnje ili nesklonosti prema svom prijatelju, nego samo zato jer je osjećao da prijatelja tišti njegova nazočnost.

Lotinoga je oca bila spopala neka boljetica, koja ga je zadržavala u sobi, pa joj je poslao svoja kola i ona se izvezla napolje. Bio je krasan zimski dan; prvi je snijeg bio jako zapao i prekrio čitavu okolicu.

Werther je sutradan pošao za njom, da ju doprati kući ako Albert ne dođe po nju.

Vedro je vrijeme malo moglo utjecati na njegovu sumornu volju; mukli mu je pritisak ležao na duši, žalosne se slike ustalile u njem i ćut mu nije poznavala drugog pokreta osim jedne bolne misli do druge.

Kako je sam sa sobom živio u vječitoj svađi, činilo mu se da su i prilike drugih ljudi nesigurnije i smućenije; držao je da je pomutio lijepi odnošaj između Alberta i njegove žene, pa je sâm sebe zbog toga korio, ali se u to miješala i potajna zlovolja protiv muža.

Putem su mu se misli zadržale na tom. »Da, da«, govorio je sam sebi škripeći zubima, »to ti je intimno, prijateljsko, nježno, u svemu saučesno općenje, to mirna, trajna vjernost! Sitost je i ravnodušnost! Zar njega svaki jadni posao privlači više od drage, divne žene? Zar on umije cijeniti svoju sreću? Umije li poštivati nju kako ona zavređuje? On ju ima, pa dobro — ima ju. Ja to znam, kao što znam i što drugo; čini mi se da sam se privikao toj mašti — no on će me još — natjerati u ludilo, on će me ubiti. — Ta zar je njegovo prijateljstvo prema meni bilo jednako mome prijateljstvu prema njemu? Ne vidi li on u mojoj privrženosti prema Loti već neko narušavanje svojih prava, a u mojoj pažnji spram nje neki tihi prikor? Ja dobro znam, ja osjećam, on me gleda prijekim okom, želi da me odstrani, moja mu je nazočnost neprijatna«.

Često bi ustavio brzi korak, često bi stao mirno, i kao da je htio okrenuti natrag, ali je ipak iznova udario naprijed i tako je napokon kao protiv svoje volje stigao do lovačkog dvorca, sve u tim mislima i razgovorima sa samim sobom.

Stupio je na vrata i zapitao gdje je starac i Lota; našao kuću u nekom uzbuđenju. Najstariji mu dječak reče da se preko u Wahlheimu dogodila nesreća: ubili su nekog seljaka!... To se Werthera nije mnogo dojmilo. — Ušao je u sobu i zatekao Lotu u poslu, gdje nagovara starca, koji je unatoč svoje bolesti htio preko, na licu mjesta istražiti stvar. Zločinac je još bio nepoznat; umorenoga su našli ujutro pred kućnim

vratima; nagađalo se koješta: ubijeni je bio sluga neke udovice, koja je prije imala u službi drugoga, koji je bio iz kuće otišao u svađi.

Čim je Werther to čuo, skočio je. »Je li moguće!«, poviče, »moram onamo; ne mogu ni časa mirovati!« — I pohitao je u Wahlheim; svaka mu je uspomena oživjela i ni trena nije sumnjao da je zločinstvo počinio onaj čovjek s kojim se katkad razgovarao i koji mu je bio toliko drag.

Pošto je morao proći ispod lipa da dođe u krčmu, gdje su bili položili mrtvo tijelo, uhvatila ga je groza na mjestu koje je inače toliko volio. Onaj prag na kojem su se tako često igrala susjedna djeca bio je okaljan krvlju. Ljubav i vjernost, najljepši osjećaji ljudski, bili su se pretvorili u nasilje i umorstvo. Jaka stabla bila su bez krošnje i u mrazu; bez lišća su bile lijepe živice što su presvodile niski zid groblja, a grobno kamenje, snijegom pokrito, virilo je kroz rupe.

Kad se je približio krčmi, pred kojom je bilo sakupljeno čitavo selo, digla se najednom krika. Izdaleka ugledaše četu oružanih ljudi i svi povikaše da vode zločinca. Werther pogleda onamo i nije više sumnjao. Jest! Bio je sluga, koji je toliko ljubio onu udovicu, a kojega je on nedavno sreo gdje vrluda u tihom bijesu i dubokom očajanju.

»Što si počinio, nesretniče!«, poviče Werther, pošavši prema uhapšeniku. Ovaj ga je mirno pogledao, šutio i napokon odvratio sasvim spokojno: »Neće je nitko imati; nitko je neće imati«. — Uhapšenika odvedu u krčmu, a Werther odmagli.

Strahovit i silan ovaj prizor potresao je stubokom sve što je ležalo u Wertherovu biću. Na jedan tren nešto ga je istrglo iz tuge, zlovolje i ravnodušne klonulosti; neodoljivo ga zaokupilo saučešće i obuzela ga neiskazana žudnja da čovjeka spasi. Smatrao ga je tako nesretnim, držao ga kano zločinca potpuno nekrivim, prenio se tako duboko u njegov položaj, da je vjerovao da će i druge uvjeriti o tome. I odmah je želio govoriti za nj, odmah mu se najživlji govor nametao na usta: pohitao je u lovački dvorac i nije se mogao suzdržati da već sada poluglasno ne izgovori sve ono što je htio prikazati sucu.

Kad je stupio u sobu, zatekao je ondje Alberta i to ga je načas ozlovoljilo; ipak se je domala sabrao i vatreno iskazao sucu svoje mišljenje. Sudac je nekoliko puta potresao glavom, i premda je Werther s najvećom živahnošću, strašću i iskrenošću iznio sve što može čovjek reći na obranu čovjeka, ipak to suca, kako se moglo lako domisliti, nije ganulo. Štaviše, nije pustio ni da naš prijatelj dovrši govor, nego mu se žestoko opro i ukorio ga što uzimlje u zaštitu ubojicu iz potaje! Dokazao mu je da se

na taj način ukida svaki zakon, upropašćuje svaka sigurnost države, dodavši još da on u takvoj stvari ne može učiniti ništa, a da sebi ne naprti najveću odgovornost; sve mora, veli, ići po redu, propisanim putem.

Werther se još nije predao, nego je samo molio neka sudac gleda kroz prste, ako bi tko pokušao čovjeku pomoći da pobjegne! Sudac je i to odbio. Na kraju se umiješao u razgovor Albert i stao na stranu starca: Werthera nadglasaše i on u strašnom bolu pođe, pošto mu je sudac nekoliko puta rekao: »Ne, njemu nema spasa!«

Koliko su ga se dojmile ove riječi, vidimo iz ceduljice, koja se našla među njegovim papirima i koja je zacijelo bila napisana još istoga dana.

»Tebi nema spasa, nesretniče! Doista vidim, da nama nema spasa«.

Wertheru se strašno gadilo ono što je Albert na kraju govorio o uhapšenikovoj stvari u nazočnosti sučevoj: mislio je da je u tom opazio neku ćudljivost spram sebe, i premda u dužem razmišljanju nije umaknulo njegovu oštroumlju da bi oba muža mogla imati pravo, ipak mu je bilo kao da se mora odreći svoje najdublje unutrašnjosti kad bi to priznao i dopustio.

Među njegovim papirima nalazimo listić koji se odnosi na to i možda izražava čitav njegov odnos prema Albertu.

»Što mi pomaže ako sebe neprestano uvjeravam: on je vrijedan i dobar, ali to razdire utrobu u meni; ne mogu biti pravedan«.

*

Lota se s Albertom vraćala pješke, jer je večer bila blaga i vrijeme se stalo spremati da kopni. Putem se ogledavala amo-tamo, kao da opaža da ju Werther ne prati. Albert je počeo govoriti o njemu i koriti ga, sudeći ga pravedno. Dotakao se njegove nesretne strasti i zaželio da bi ga se riješili. — »Ja to želim«, rekao je, »i zbog samih nas, pa te molim, gledaj da dadeš drugi smjer njegovu ponašanju spram tebe i da smanjiš njegove česte posjete. Ljudi to opažaju, pa znam da se o tome i govorkalo ovdje-ondje«. — Lota je šutjela, a Albert, čini se, osjećao njenu šutnju, bar joj od

toga vremena nije spominjao Werthera, a kad bi ga spomenula ona, prekinuo bi razgovor ili ga svrnuo na što drugo.

Uzaludan pokušaj što ga je Werther načinio da spasi onoga nesretnika bijaše posljednji proplamsaj plamena jednoga svjetla koje se gasi; sada je još dublje utonuo u bol i nerad; osobito se razbjesnio kad je čuo da bi ga možda mogli pozvati za svjedoka protiv čovjeka koji je počeo sve poricati.

Po njegovoj se duši vrzlo sve što mu se neugodno ikad dogodilo u njegovom djelatnom životu: nedaća kod poslanstva i sve što mu inače nije pošlo za rukom i što ga je ikad povrijedilo. Držao je da mu sve to daje pravo na nerad. Našao se odsječen od svake nade, nesposoban da se lati bilo kakvog sredstva kojim se prihvaćaju poslovi običnog života, i tako je napokon sve bliže prilazio tužnom svršetku, predajući se sav svojem čudesnom osjećanju, mišljenju i beskonačnoj strasti, sred vječite jednoličnosti žalosnog drugovanja s milim i ljubljenim stvorenjem, kojemu je narušio mir, prebujan u svojoj snazi, trošeći je bez svrhe i nade.

Nekolika ostavljena pisma koja želimo ovamo uvrstiti najjača su svjedočanstva njegove poremećenosti, strasti, njegova kovanja i snovanja i njegovog životnog umora.

*

12. prosinca.

»Dragi Wilhelme, meni je tako kao što je moralo biti onim nesretnicima o kojima se vjerovalo da ih progoni zao duh. Katkad me spopadne nešto; nije ni tjeskoba ni pohota — nekakvo nepoznato unutrašnje bješnjenje, koje prijeti da će mi razdrijeti grudi, stišćući me za gušu. Vajme! vajme! I onda se potucam naokolo u strahovitim noćnim prizorima ove, čovjeku neprijateljske godišnje dobe.

»Jučer sam navečer morao van. Naglo je stalo kopniti; bio sam čuo da se je rijeka prelila, da su svi potoci nabujali i da je od Wahlheima niže poplavljena moja draga dolina! Pohitao sam van noću iza jedanaest. Strašno je bilo pogledati s pećine kako u mjesečini virovima kruže buntovni valovi, preko oranica, livada, živica i svega, i čitavu dolinu od vrha do dna kano j e d n o olujno jezero u huci vjetra! I kad se je pokazao mjesec i počinuo iznad crna oblaka, i preda mnom se valjao potop u strahotno divnom odsjevu: onda me je spopala groza, ali ujedno i čeznuće! Ah, zastao sam

raskriljenih ruku pred ponorom i disao — dolje! dolje! i gubio se u raskoši da ću onamo survati svoje muke, svoje patnje i prohujati poput valova! O! — a nisam mogao stopalo maknuti sa zemlje i završiti sve muke!... Osjećam, moj sat još nije istekao! O, Wilhelme; kako bih rado bio dao svoj čovječji bitak za to da s onim vihorom razdirem oblake, dohvatim talase! Ha, a zar neće možda tamničar jednom postati dionikom te slasti?

»I dok sam turobno gledao u dubinu na mjestance gdje sam s Lotom počivao pod vrbom na jednoj vrućoj šetnji — i to je već bilo poplavljeno, te sam jedva prepoznao onu vrbu, Wilhelme! A njene livade, pomislih, a okolina oko njena lovačkog dvorca! Kako mora da je strašna bujica rastrgala našu sjenicu! I sunčani trak prošlosti zasja meni, kao zarobljeniku san o ognjištima, livadama i časnim službama! Još sam stajao!... Ne korim sebe, jer imam hrabrosti da umrem... Ja bih — Sad sjedim ovdje kao stara baba, koja pod plotovima pabirči drvo i po vratima kruh, da još jedan časak produži i olakša svoj zamirući neveseli život«.

*

14. prosinca.

»Što je ovo, dragi? Ja se bojim samog sebe! Nije li moja ljubav prama njoj najsvetija, najčišća, najbratskija? Jesam li ikad u svojoj duši osjetio kakvu kažnjivu želju?... Neću se kleti i preklinjati. — A sad, ovi sni! O, kako istinito osjećaju ljudi koji ovako suprotne učinke pripisuju stranim moćima! Noćas! — dršćem da izreknem — držao sam je u svom naručju, čvrsto pritisnuo o svoju grud, i posuo njene usne, koje su šaputale o ljubavi, beskonačnim poljupcima; moje je oko plivalo u pjanosti njezinoga oka! Bože, zar me treba pedepsati za to što još i sada osjećam blaženstvo i sa svom usrdnošću dozivljem u pamet onu užarenu radost? Lota! Lota!... a meni je kraj! Moja se ćutila smućuju; već osam dana nemam nikakve prisvjesne snage, moje su oči pune suza. Nigdje mi nije pravo i nigdje mi nije dobro. Ne želim ništa, ne tražim ništa. Bilo bi mi bolje da odem«.

*

U to vrijeme i u takvim prilikama u Wertherovoj je duši sve više jačala odluka da ostavi svijet. Otkad se vratio k Loti, to je uvijek bilo njegovo posljednje očekivanje i nada; ipak je sebi govorio da to ne smije biti prenagljen, brz čin; htio je učiniti taj korak po najboljem osvjedočenju, sa što mirnijom odlučnosti.

Njegove sumnje i njegova borba sa samim sobom proviru iz ceduliice koja je vjerojatno neko započeto pismo Wilhelmu, a našlo se među njegovim spisima bez datuma.

*

»Njena sadašnjost, njen udes, njen udio u mojoj kobi izažimlju još posljednje suze iz mog sagorenog mozga.

»Dignuti zavjesu i stupiti onkraj: u tome je sve! Pa na što oklijevati i krzmati? Zar zato što ne znamo kako je tamo na drugoj strani? I jer se odande ne vraćamo? Takav je već naš duh, da smućenost i tminu naslućujemo u onom o čemu ne znamo ništa pouzdano«.

*

Napokon se je sve više sljubljivao i sprijateljivao s ovom tužnom mišlju, i njegova nakana postala je čvrsta i neopoziva; o tom svjedoči sljedeće dvoznačno pismo koje je pisao svome prijatelju:

*

20. prosinca.

»Zahvaljujem tvojoj ljubavi, Wilhelme, što si tako shvatio onu riječ. Da, imaš pravo: bilo bi mi bolje da odem. Ne sviđa mi se sasvim tvoj prijedlog da se povratim k vama; volio bih barem da još malo zaobiđem, osobito zato što se možemo nadati stalnom mrazu i dobrim putovima. Vrlo mi je drago i to što hoćeš doći po mene; samo počekaj s tim još četrnaest dana i sačekaj još jedno pismo od mene s daljnjim vijestima. Ništa ne treba brati dok ne sazrije. A četrnaest dana više ili manje ne čine

mnogo. Mojoj majci kaži: neka moli za svoga sina, i da ju prosim neka mi oprosti sve čime sam je ogorčio. Eto, bilo mi je suđeno da žalostim one kojima dugujem radost. Zbogom, najdraži moj! Neka se svi blagoslovi nad tobom razliju! Zbogom!«

*

Jedva se usuđujemo riječima izreći što se je za to vrijeme odigravalo u Lotinoj duši: kakvo je bilo njeno mišljenje i osjećanje spram muža, spram nesretnog prijatelja, premda, poznajući njezin značaj, možemo zamisliti, a lijepa ženska duša može sebe prenijeti u njezinu dušu i osjećati s njom.

Pouzdano je ovo: ona je u sebi bila čvrsto odlučila učiniti sve kako bi odstranila Werthera, a što je oklijevala bilo je zbog srdačnog, prijateljskog obzira, jer je znala kako će to njemu biti teško, pače gotovo nemoguće. Ipak je u to vrijeme bila jače prinukana postupiti ozbiljno; njezin muž nije ništa govorio o tom odnošaju, kao što je i ona o tom uvijek šutjela, a s tim više bilo joj je stalo da mu djelom dokaže kako je njeno mišljenje vrijedno njegovoga.

Istoga dana kad je Werther pisao svom prijatelju zadnje uklopljeno pismo (bila je nedjelja pred Božić) došao je navečer k Loti i zatekao ju samu. Bila je zabavljena spremanjem nekih igračaka, što ih je bila pripravila za božićnji dar svojoj maloj braći. Werther je govorio o radosti koju će imati djeca, i o času kad se neočekivano otvaraju vrata i ukaže se nakićeno božićno drvce sa svjećicama, slatkišem i jabukama, što nas je sve ispunjavalo rajskim zanosom. — Lota sakrije svoju zabunu pod mili smiješak i reče: »Ako budete vrlo pristojni, i vi ćete dobiti dar; štapić voska i još nešto«. — »A što vi zovete biti pristojan?«, klikne on; »kako trebam biti? Kako mogu biti, predobra Lota?« — »U četvrtak je«, reče ona, »badnja večer; doći će djeca i moj otac, i svako će dobiti svoje; dođite onda i vi — ali ne prije«. Werther se zbuni. »Molim vas«, nastavi ona, »tako mora biti; molim vas radi moga mira... ne može, ne smije ostati ovako«. — On odvrati oči od nje, prođe sobom amo-tamo i promrsi kroz zube: »Ne može ostati ovako!« Lota je osjećala kako je njemu strašno radi tih njenih riječi, pa se trudila da svakakvim pitanjima svrati na drugo njegove misli, ali uzalud. — »Ne, Lota«, klikne on, »ja vas više neću pohađati!« — »A zašto?«, zapita ona, »Werther, vi nas možete, vi nas upravo morate pohađati, samo budite u tome umjereni. O, zašto ste se morali roditi s ovolikom žestinom, s tom strašću, koja se neodoljivo drži svega čega se jednom uhvatite? Molim vas«, nastavila je primivši ga za ruku,

»obuzdajte se! Vaš duh, vaše znanje, vaš talent — sve vam to pruža toliko različitih naslada! Budite muškarac, pa odvratite tu žalosnu privrženost sa stvora koji ne može ništa učiniti nego da vas žali«. — Zaškripao je zubima i pogledao ju mrko. Ona ga je držala za ruku i rekla: »Samo trenutak mislite mirno, Werther! Zar ne osjećate da sami sebe varate, sami sebe hotice upropašćujete? Zašto hoćete mene, Werther, upravo mene, koja pripadam drugomu? Zašto baš to? Strah me je, strah; vas draži ta žudnja samo zato jer je nemoguće da budem vaša«. — On izvuče svoju ruku iz njezine pogledavši je ukočenim, ljutitim pogledom. — »Mudro!«, klikne, »veoma mudro! Nije li možda Albert učinio tu napomenu? Političnó! Vrlo političnó!« — »Pa svatko ju može učiniti«, odvrati ona. »Zar da u čitavom svijetu nema djevojke koja bi ispunila želje vašega srca? Savladajte se, tražite i kunem vam se, naći ćete ju; jer mene već dugo, radi vas i nas, nagoni u strah osamljenost u koju ste sada sami sebe prognali. Savladajte se! Putovanje će vas rastresti, mora vas rastresti! Tražite, nađite vrijedan predmet svoje ljubavi, i onda se povratite, pa da svi zajedno uživamo blaženstvo istinskoga prijateljstva«!

»Ovo bi se«, reče on s hladnim posmijehom, »moglo naštampati i preporučiti svim odgojiteljima. Draga Lota! Ostavite me još samo malo na miru, sve će biti!« — »Samo, Werther, da ne dođete prije badnje večeri!« — Htio je odgovoriti, ali u sobu uđe Albert. Zaželjeli su jedan drugom ledeno dobru večer i počeli zbunjeno šetati po sobi amo-tamo. Werther započne neki neznatni diskurs, koji se brzo svrši, Albert isto tako; nato zapita Albert svoju gospođu o nekim narudžbama, i kad je čuo da nisu izvršene, rekne joj nekoliko riječi koje su se Wertheru pričinile hladne, pače krute. Htio je otići, a nije mogao i skanjivao se sve do osme, pošto se je sve više povećavala njegova rđava volja i srditost, dok nije bio prostrt stol i on uzeo šešir i štap. Albert ga je zadržavao da ostane, no njemu se činilo da sluša samo kompliment bez značenja, pa je hladno zahvalio i otišao.

Došao je kući, uzeo svijeću iz ruke momku koji mu je htio posvijetliti i pošao sam u svoju sobu. Plakao na glas, govorio uzrujano sâm sa sobom, hodao žestoko po sobi i na koncu se u odijelu bacio na krevet, gdje ga je našao sluga, koji se je oko jedanaeste usudio ući pitati ne bi li gospodinu svukao čizme? Werther mu je to dozvolio i zabranio mu da drugi dan ulazi u sobu dok ga ne pozove.

U ponedjeljak ujutro, dne dvadesetiprvog prosinca, napisao je Loti sljedeće pismo, koje se je poslije njegove smrti našlo zapečaćeno na njegovom pisaćem stolu i predalo njoj; ja ću ga ovdje uvrstiti po odlomcima, onako kako se po sadržaju vidi da ga

je pisao.

»Odlučeno je, Lota: ja hoću umrijeti, a ovo ti pišem bez ikakve romantičke prenapetosti, spokojno, ujutro onoga dana kad te imam posljednji put vidjeti. Kad uščitaš ovo, predobra moja, već će hladan grob pokrivati ukočene ostatke nemirnjaka, nesretnika, koji u posljednji trenutak svoga života ne zna veće slatkosti nego da govori s tobom. Proveo sam strašnu noć, i — ah! — noć dobrotvornu. Ona je utvrdila, odredila moju odluku: hoću umrijeti. Kad sam se jučer otrgnuo od tebe u strahovitoj pobuni svojih ćutila, kad se je sve ovo natiskivalo prama mome srcu i kad me je moje beznadno, bezradosno bivstvovanje pokraj tebe pograbilo jezovitom studeni — jedva sam stigao u svoju sobu, bacio se izvan sebe na koljena, i, o Bože, ti si mi dopustio posljednju okrepu pregorkih suza! Tisuću je rđavih namjera, tisuću nada bjesnilo mojom dušom, i napokon se ustalila, čvrsto, sasvim, posljednja, jedina misao: hoću umrijeti! — Legao sam i jutros, u spokojnosti probuđenja, ona stoji još uvijek čvrsta, još sasvim jaka u mom srcu: hoću umrijeti! — Ovo nije očajanje — sigurnost je da sam podnio do kraja i da se žrtvujem za tebe. Da, Lota! Zašto da prešutim? Jedno od nas troje mora sa svijeta, a to hoću biti ja! O, predobra moja! Po ovom razdrtom srcu šuljalo se nešto bijesno, često: — da umorim tvoga muža! — tebe! — sebe! — Neka dakle bude! Kad se za lijepe ljetne večeri uspneš na brijeg, onda se sjeti mene, kako sam često prilazio dolinom, i tada pogledaj preko na groblje na onaj grob, gdje se visoka trava leluja u sjaju sunca sa zapada... Bio sam miran kad sam počeo, a sad, sad plačem poput djeteta, jer sve postaje tako živo oko mene«.

*

Oko deset sati Werther pozva svoga slugu i, oblačeći se, reče mu da će za koji dan otputovati, pa zato neka isprąši sva odijela i spremi sve za pakovanje. Ujedno mu je naložio da svagdje zaište račun, da pođe po neke posuđene knjige i da na dva mjeseca unaprijed isplati određeni iznos nekim siromasima, kojima je običavao davati svaki tjedan po nešto.

Jelo je dao donijeti sebi u sobu i poslije objeda izjahao je van k sucu, kojega nije zatekao kod kuće. Hodao je duboko zamišljen vrtom i kao da je još u posljednji čas htio nagomilati na se svu sjetu uspomene.

Mališi mu dugo nisu dali mira; išli su za njim, skakali na njega i pričali mu da će biti sutra i opet sutra i još jedan dan i onda će svi poći k Loti po božićne darove, i ispripovijedali mu čudesa kojima se nadala njihova mašta. — »Sutra!«, kliknuo je on, »i opet sutra! I još jedan dan!« — i izljubio ih sve srdačno, i htio ih ostaviti, kadno mu jedan mali dječak htjede još nešto reći u uho. Odao mu je da su velika braća napisala lijepe čestitke za Novu Godinu, t a k o velike! I to jednu za tatu, jednu za Alberta i Lotu i jednu za gospodina Werthera. Sve će to predati ujutro na Novu Godinu... To je mladića sasvim savladalo, darovao je svakomu ponešto, sjeo na konja, dao pozdraviti staroga i odjahao sa suzama u očima.

Oko pete došao je kući, naložio sluškinji neka pripazi na vatru u peći i loži do noći. Slugi je rekao neka dolje sprema u kovčeg knjige i rublje i ušije odijela. Iza toga je vjerojatno napisao sljedeći odlomak svoga posljednjega pisma Loti.

»Ti me ne čekaš; držiš da ću te poslušati... pohoditi te tek na badnju večer. O, Lota! Danas ili nikada više. Na badnju večer ti ćeš držati u svojoj ruci ovaj papir, drhtat ćeš i rositi ga svojim dragim suzama. Ja hoću, ja moram! O, kako mi je voljko što sam tako odlučan«.

*

Međutim je Lota zapala u neko čudno stanje. Iza posljednjeg razgovora s Wertherom osjetila je kako će joj biti teško rastati se s njim, i što će on trpjeti kad se bude morao odaljiti od nje.

U Albertovoj nazočnosti bilo je kao mimogred rečeno da Werther neće dolaziti prije badnje večeri, a Albert je odjahao k nekom činovniku u susjedstvu, s kojim je imao posvršavati svoje poslove, i tamo je morao ostati preko noći.

Tako je dakle sjedila sama; oko nje nije bilo nikoga od braće i sestara, pa se je prepustila svojim mislima, koje su se tiho kretale oko njenih prilika. Vidjela je da je sad za vječna vremena vezana s mužem; poznavala je njegovu ljubav i vjernost, bila mu od srca sklona; njegov mir, njegova pouzdanost bili su kao od neba određeni za to da na tom osnuje sreću svoga života jedna valjana žena; osjećala je što će on do smrti biti njoj i njenoj djeci. Na drugoj strani opet tako je zavoljela Werthera; skladnost njihovih ćudi pokazala se tako lijepo odmah od prvog časa njihova poznanstva, u

njeno srce utisnuli se neizbrisivo dugotrajno općenje s njim i mnoge proživljene sitnarije. Bila se navikla dijeliti s njim sve što bi zanimljivo osjećala i mislila, i bojala se, kad on ode, da će se u cijelo njeno biće usjeći pukotina koja se neće više moći ispuniti. O, da ga je u tom trenutku mogla preobratiti u svoga brata! Kako bi bila sretna! Da ga je smjela oženiti kojom od svojih prijateljica, da se je mogla ponadati da će opet sasvim upraviti njegov odnos prema Albertu!

U mislima je prešla po redu sve svoje prijateljice, i kod svake je našla nešto za prigovoriti, i nije našla ni jednu kojoj bi ga priuštila.

Iza svih tih razmatranja samo je još dublje osjetila, ne objašnjujući to sebi potanje, da od srca potajno željkuje da ga zadrži za sebe, a pri tom je ipak govorila sebi da ga ne može, da ga ne smije zadržati; njena čista i lijepa ćud, koja je inače bila laka i lako se znala u svemu snaći, osjećala je pritisak neke sjete, komu je zatvoren vidik sreće. Srce joj se stislo, a mračan oblak se nadvio nad njene oči.

Tako je došlo pola sedam, kadno je čula gdje Werther uzlazi uza stepenice, i odmah prepoznala njegov korak i njegov glas, koji je pitao za nju. Srce joj je silovito udaralo, a smijemo gotovo reći: po prvi put pri njegovu dolasku. Rado bi se bila pritajila pred njim, no kad je ušao, doviknula mu je s nekom vrsti strasne smetnje: »Niste održali riječ!« — »Pa nisam ništa ni obećao«, bio je njegov odgovor. — »Onda ste barem mogli uslišati moju molbu«, odvrati ona, »ja sam vas zamolila radi mira nas oboje«.

Nije pravo znala što govori, a još manje što radi, kad je poslala po nekoliko prijateljica, da ne bude sama s Wertherom. On metne na stranu nekoliko knjiga što ih je bio donio, i upita gdje su ostali; a ona poželi — na čas — da skoro dođu njene prijateljice, a — na čas — da ne bi došle. Sluškinja se vrati i donese vijest da obje mole za oproštenje, ali ne mogu doći.

Htjela je djevojci reći neka ona sjedne sa svojim poslom u pokrajnju sobu, ali se opet predomislila. Werther je hodao po sobi amo-tamo, ona prišla klaviru i započela neki menuet, no taj nije htio zastrujati. Sabrala se i mirno sjela do Werthera, koji je bio zauzeo svoje obično mjesto na divanu.

»Nemate li ništa za čitati?«, zapita ona. Nije imao. — »Ovdje u mojoj ladici«, nastavi ona, »leži vaš prijevod nekolikih pjevanja Ossiana; još ga nisam čitala, jer sam se uvijek nadala da ću ga čuti od vas, ali se odonda nije našla prigoda, nije se moglo«. — On se nasmiješi, izvadi pjesme, groza ga prožme kad ih je uzeo u ruke, i oči mu se zaliju suzama kad je zavirio u njih. Sjeo je i počeo čitati.

*

»Zvijezdo noći u sumračju, lijepo bliještiš na zapadu, dižeš svoju sjajnu glavu iz oblaka i ponosno šetaš prema obronku svojem. Što hoćeš ugledati na poljani pustoj? Smirili se hučni vihori; iz daleka dopire žuborenje slapa; uz klisure u daljini igraju se šumni vali; zujanje večernjih muha bruji grmljem. Za čim zirkaš, lijepo svjetlo? No ti se smješkaš i odlaziš; veselo te okružuju vali i kupaju tvoje milene kose. Zbogom, mirna trako. Ukaži se, ti, divno svjetlo duše Ossianove!

»I ono se ukaza u svojoj sili. Vidim svoje upokojene drugare, skupljaju se na Lori, kano u danima koji su prošli. — Fingal dolazi kao mokri stup magle; oko njega su njegovi junaci i, gle! bardi pjesme: Sijedi Ullin! Kršni Ryno! Alpin, umilni pjevač! I ti, Minono, što blago tužiš! — Kako ste se promijenili, prijatelji moji, od blagdanskih dana na Selmi, kadno smo se nadmetali za čast pjesme, kao što proljetni zračci niz obronak naizmjence prigiblju slabo žuboreću travu.

»Tada istupi Minona u svojoj krasoti, oborena pogleda i suzna oka; teško joj je tekla kosa u nestalnom vjetru koji je udarao s brežuljka. — Zamrači se u duši junaka, kad je podigla mili glas; jer često bijahu vidjeli grob Salgarov, često mračan stan bijele Colme. Colma, ostavljena na brežuljku, sa skladnim glasom; Salgar obeća doći; ali uokrug vuče se noć. Čujte glas Colme, koja je sjedila sama na obronku.[25]

COLMA

»Noć je! — sama sam, izgubljena na burnom obronku. Vjetar huji u gori. Rijeka urla niz klisure. Ne štiti me kolibica od kiše, mene ostavljenu na burnom obronku.

»Izađi, mjeseče, iz oblakâ svojih! Ukažite se, zvijezde noći! Neka me povede ma koji trak do mjesta gdje se ljubav moja odmara od tegotnoga lova, a luk je njegov kraj njega i dahćući psi oko njega! No ja moram sjediti sama ovdje na pećini grbave rijeke. Rijeka i bura huje, ne čujem glasa svoga dragoga.

»Čemu krzma moj Salgar? Je li zaboravio riječ svoju? — Ovdje je klisura i stablo, ovdje je i bučna rijeka! Obećao si da ćeš biti ovdje, čim počne padati noć; vaj! kuda li zabludi moj Salgar? S tobom hoću bježati, ostaviti oca i majku! Ohole! Dugo su oni dušmani plemena našeg, ali mi nismo dušmani, Salgare!

»Zamukni na čas, vjetre! Utihni na čas, rijeko! Neka moj glas zabruji dolinom, da me čuje moj putnik. Salgare, ja sam, ja te zovem! Ovdje je moje stablo i klisura! Salgare, dragane moj! Tu sam! Zašto se skanjuješ doći?

»Gle, izlazi mjesec, sjaji se visoka bujica u dolini, sive stoje pećine uz obronak; ali ja njega ne vidim na visu; njegovi psi ne najavljuju njegov dolazak pred njim. Moram tu sjediti sama.

»No tko su oni što leže tamo dolje na onom polju? — Moj ljubavnik? Moj brat? — Govorite, o prijatelji moji! Ne odgovaraju. Kako je tjeskobna duša moja! — Avaj, mrtvi su! Mačevi su im rumeni od boja! O, moj brate, brate moj, zašto si ubio Salgara moga? O, moj Salgare, zašto si ubio brata moga! Tako ste mi bili obojica dragi! Oj, lijep si bio među tisućama pod obronkom! On je bio strahovit u bitki. Odgovorite mi! Čujte moj glas, ljubljeni moji! Ali vaj! Oni šute! Šute zauvijek! Hladna je kao zemlja njihova grud!

»Oj, s klisure obronka, s vrhunca burnog brda, govorite, dusi mrtvih, govorite! Ja ne strepim! — Kuda ste pošli na pokoj? U kojoj grobnici gorskoj da nađem vas? — Ne razabirem slaba glaska u vjetru, niti mi odgovor vijori u vihoru obronka.

»Sjedim u jadu svojem, u suzama čekam jutro. Iskopajte grob, drugari mrtvacâ, ali ga ne zatvarajte dok ja ne dođem. Moj život nestaje kao san, kako da ne dođem? Ta hoću prebivati sa svojim prijateljima, uz rijeku klisure što zvoni... Kad bude noć na obronku, i vjetar dođe vrh pustih polja, moj će duh stajati u vjetru i oplakivati smrt prijatelja mojih. Čut će me lovac iz svoje sjenice, plašit će se moga glasa i ljubiti ga; jer sladak neka mi bude glas za prijateljima mojim: tako su mi dragi bili oba!

»Ovo je bio tvoj pjev, o Minona, kćeri Tormanova, koja se nježno rumeniš. Naše su suze tekle nad Colmom i smračila se duša naša.

»Ullin pristupi s harfom i dade nam pjesmu Alpinovu; glas Alpinov bijaše mio, Rynova duša ognjeni trak. Ali oni već počivahu u tijesnoj kući, i njihov je glas odjeknuo u Selmi. Jednom se Ullin vraćao s lova, prije nego što su pali junaci. Čuo je gdjeno se pjevajući natječu na obronku. Pjesma im je bila nježna, no turobna. Oplakivali su pad Morava, prvog od junaka. Duša je njegova bila kao duša Fingalova, mač njegov kao mač Oskarov. — No on pade, i otac njegov jaukaše i oči sestara njegovih bijahu pune suza, pune suza bijahu oči Minoni, sestri divotnog Morara. Uzmakla je pred pjevom Ullinovim, kakono mjesec na zapadu, koji vidi prije da će biti kiše i sakriva svoju lijepu glavu u oblaku. — Udario sam u harfu pjevati i tužiti s Ullinom«.

RYNO

»Nema više ni vjetra ni dažda; podne je tako vedro, oblaci se razilaze. Istiha obasjava obronak nepostojano sunce. Rumenkasta teče rijeka planinska niz dolinu. Sladak je mrmor tvoj, rijeko; ali je slađi glas što ga čujem. Glas je Alpinov: oplakuje mrtve. Glava mu je pognuta od starosti, i crveno njegovo suzno oko. Alpine, vrli pjevaču! Zašto si sâm na obronku, koji šuti? Zašto kukaš kano zamah vjetra u šumi, kano talas uz daleki žal?«

ALPIN

»Moje su suze, Ryno, mrtve, moj glas za domare groba. Vitak si na obronku, lijep među sinovima pustoši. Ali ćeš i ti pasti kao Morar, i na tvojem će grobu sjediti naricač. Brežuljci će zaboraviti na tebe, tvoj će luk nenapet ležati u pridvorju.

»Hitar si bio, Morare, kano košuta na brdu, strašan kao noćni oganj na nebu. Tvoja je srdžba bila olujom, tvoj mač u boju ljetnim blisikanjem iznad pustog polja. Glas ti bijaše jednak šumskoj bujici iza kiše, gromu na odaljenim bregovima. Mnogi su pali od tvoje ruke, proždro ih je plamen srdžbe tvoje. No kad bi se vratio iz boja, kako je spokojno bilo tvoje čelo! Obraz ti bijaše jednak suncu iza oluje, jednak mjesecu u mučaljivoj noći; tvoja grud mirna kano jezero, kad se smiri huka vjetra.

»Tijesan je sada stan tvoj, mračan ti dom! S tri koraka izmjerim tvoj grob, oj ti, koji si negda bio tako velik! Četiri kamena mahovinom obrasla jedini su spomen na te; stablo bez lišća, duga trava što šušti u vjetru, kazuje oku lovčev grob moćnoga Morara. Majke nemaš, da te oplače, nemaš djeve sa suzama ljubavi. Mrtva je koja te je rodila, pala je kći Morglanova.

»A tko je ono, što se opire o palicu svoju? Tko je, komu je glava bijela od starosti, a oči crvene od suza? Tvoj je otac, o Morare! Otac nikojega sina osim tebe. Čuo je o tvom glasu u boju, čuo o razbitim dušmanima; čuo o slavi Moraravoj! Vaj, zar ništa o njegovoj rani? Plači, oče Morarov, plači, ali tvoj te sin ne čuje. Dubok je san mrtvih, nisko njihovo uzglavlje od praha. Nikad on neće razabrati glasa, nikad se probuditi na tvoj poziv. Oj, kada će biti jutro u grobu, da doviknemo dremljivome: probudi se!

»Zbogom, najplemenitiji od ljudi, ti osvajaču na poprištu bojnom! Ali nikad te više ne vidje bojno polje, nikad se ne zasja tmurna šuma od sjaja tvoje ocjeli. Nisi sina

ostavio za sobom, ali pjesma neka sačuva tvoje ime, buduća vremena neka čuju o tebi, čuju o palome Moraru.

»Glasno bivaše žalovanje junakâ, a najglasniji prolomljen uzdah Arminov. Podsjetilo ga na smrt sina njegova, koji je pao u danima mladosti. Carmor sjedaše blizu junaka, knez glasitoga Galmala. 'Zašto uzdiše uzdah Arminov?' reče on, 'na što tu plakati? Ne zvoni li pjev i pjesan, da raznježi i nasladi dušu? Oni su kao tanka magla što se izdiže s jezera i prska po dolini i u cvatu cvijeće napunjava mokrina; ali sunce dolazi opet u snazi svojoj i magla se razilazi. Zašto tako kukaš, Armine, vladaru Gorma, morem òplâkanog?'

»Kukam! Zaista kukam, i nije sitan razlog mojoj boli. — Carmore, ti nisi izgubio sina, nisi izgubio cvatuće kćeri; Colgar, hrabreni, živi, i Annira, najljepša od djevojaka. Cvatu grančice tvoje kuće, o Carmore; ali Armin je posljednji svoga koljena. Mračna je tvoja postelja, o Daura! Gluh je tvoj san u grobu. — Kada ćeš se probuditi sa svojim pjesmama, sa svojim skladnim glasom? Na noge se, vjetri jesenji! Na noge, hučite iznad tamne pustinje! Bujice šumske, bučite, ričite, vihori, u vršcima hrašća! Putuj kroz prolomljene oblake, oj mjeseče, kazuj na mahove svoje blijedo lice! Sjećaj me one strašne noći, kad su poginula djeca moja, kad je pao Arindal, moćni, minula Daura, mila.

»Daura, kćeri moja, lijepa si bila; lijepa kano mjesec na bregovima Fure, bijela kano tek pali snijeg, slatka kano dišući zrak! Arindale, tvoj je luk bio jak, tvoje koplje hitro na polju bojnom, tvoj pogled kao magla nad valom, tvoj štit ognjen oblak u oluji!

»Armar, slavan u ratu, dođe i zaprosi ljubav Daurinu; nije se dugo opirala. Lijepe bijahu nade njihovih prijatelja.

»Erath, sin Odgalov, bijaše ljut, jer njegov brat počivaše ubijen od Armara. Došao je, preodjeven kao brodar. Lijepa bijaše njegova korablja na valima, bijela od starosti kosa njegova, mirno ozbiljno lice njegovo. Najljepša od djevojaka, rekao je, mila kćeri Arminova, ondje na pećini nedaleko u moru, otkud bliješti crven plod, ondje čeka Armar na Dauru; dođoh da njegovu draganu povezem preko uzbibanog mora.

»Pošla je za njim i dozivala Armara; ništa nije odgovorilo osim glasa pećine. Armare, dragane moj, zašto me tako strašiš? Čuj, sine Arnathov, čuj, Daura te zove!

»Izdajnik Erath prebježe, smijući se, kraju. Ona podigne glas svoj, zovući svoga oca i brata: Arindale! Armine! Nema li nikog da spasi svoju Dauru?

»Glas njezin dopre preko mora. Arindal, sin moj, sađe s brijega, kosmat s lova, njegove strelice zvečahu mu o boku; crno-sivih doga bijaše oko njega. On ugleda na žalu smjeloga Eratha, uhvati ga i priveže uz hrast, oplete čvrsto njegova bedra. Okovani napuni vjetrove jaukom.

»Arindal u svojoj korablji izađe na valove da preveze Dauru. Armar nadođe u svome bijesu, odape strijelu sa sivim perom; ova zazuji i utone u tvome srcu, oj Arindale, sine moj! Namjesto Eratha, izdajnika, poginu ti; korablja stiže do pećine, a on u njoj padne nice i umre. Uz noge tvoje tekla je krv brata tvoga: — kakav je bio jauk tvoj, o Daura!

»Valovi razbiše korablju. Armar se baci u more, da spasi svoju Dauru ili da umre. Brzo udari bura s brijega u valove, on potone i ne diže se više.

»Sâm na morem òplâkanoj pećini slušah tužaljku kćeri svoje. Mnogo i glasno bijaše zapomaganje njezino, ali ju ne mogaše spasiti otac njezin. Cijelu sam noć stajao na žalu i gledao nju u slabom traku mjesečevom; cijelu noć slušao sam njeno vikanje; glasan bijaše vjetar, a kiša je oštro tukla o bokove brda. Njezin je glas slabio, i prije nego je svanulo jutro ona uminu kakono večernji zračak između trave na klisuri. Tugom napaćena umrije ona i ostavi Armina samog! Ode moja jakost u ratu, pade moj ponos izmed djevojaka.

»Kad udare vihori planinski, kad sjever visoko uzdigne valove, sjedim ja na zvučnom žalu, gledam put strašne pećine. Često u mjesecu sa zapada vidim duhove djece svoje: napola sumračni tumaraju zajedno u turobnoj slozi«.

Potok suza koji se prolio Loti iz očiju i dao oduška njenom stiješnjenom srcu zaustavi Wertherov pjev. On baci papir, uhvati je za ruku i zaplače pregorkim suzama. Lota se naslonila na drugu ruku, krijući oči rupcem. Njihovo ganuće bijaše strahovito. U sudbini onih vitezova osjećahu oni svoju vlastitu nevolju, osjećahu to zajedno i njihove se suze sjediniše... Usne i oči Wertherove gorahu na ruci Lotinoj; nju spopadne groza; htjede otići, a bol i samilost ležahu na njoj poput olova, omamljujući je. Dahne da se oporavi, i stane ga moliti, jecajući, neka nastavi; molila je s cijelim glasom neba. Werther je drhtao, srce mu je htjelo pući — podigao je list i stao čitati napola slomljen:

»Zašto me budiš, zrače proljeća? Umiljavaš se i govoriš: ja rosim kapljicama neba!

Ali vrijeme moga venjenja blizu je, blizu vihor koji će na zemlju zbaciti lišće moje! Sutra će doći putnik, doći će onaj koji me je vidio u mojoj ljepoti; njegovo će me oko tražiti poljem naokolo, i neće me naći«.

Cijela se snaga ovih riječi survala na nesretnika. U potpunom očaju bacio se pred noge Loti, uhvatio njene ruke, pritisnuo ih o svoje oči, o svoje čelo, a njoj kao da je dušom proletjela neka slutnja o njegovoj strašnoj namjeri. Ćutila im se smutila, ona stisne njegove ruke, pritisne ih o svoja prsa, prigne se k njemu sa sjetnim ganućem i njihovi goreći obrazi dotaknuše se... Svijet se izgubi za njih. On ovije ruke oko nje, privine ju na svoje grudi i pokrije njena drhtava, tepava usta bijesnim cjelovima. — »Werther!«, poviče ona prigušenim glasom odvrativši se od njega — »Werther!« — i slabom rukom odbije njegove grudi od svojih. — »Werther!«, klikne sabranim zvukom najplemenitijeg čuvstva. — On se nije opirao, pustio ju iz svoga naručja i bacio se luđački pred nju. Ona se istrgla, i u tjeskobnoj smućenosti, tresući se između ljubavi i srdžbe, rekla: »Ovo je zadnji put, Werther! Više me nećete vidjeti«. — I pogledavši najpunijim pogledom ljubavi bijednika, pohitila je u pokrajnju sobu i zaključala za sobom vrata. Werther ispruži ruke za njom, ali se nije usudio zadržati je. Ležao je na zemlji, s glavom na divanu, i u tom položaju ostao preko pola sata, dok ga nije dozvao k sebi štropot. Bila je djevojka, koja je htjela prostrti stol. Prešao je nekoliko puta sobom i razabravši da je opet sâm, priđe k vratima kabineta i klikne tihim glasom: »Lota! Lota! Samo još jednu riječ! Još jedno zbogom!« — Ona se nije odazivala. On je čekao i molio i čekao; napokon se otrgnuo i viknuo: »Zbogom, Lota! Zbogom zauvijek«.

Došao je do gradskih vrata. Stražari su bili navikli na nj i propustili ga bez riječi. Sipila je susnježica, i tek poslije jedanaeste pokucao je na vratima. Kad je došao kući, njegov je sluga opazio da mu gospodar nema šešira. Nije smio ništa pitati, nego ga je razodjenuo: sve je bilo mokro. Kasnije su našli šešir na pećini koja s vrleti brijega gleda u dolinu, pa je bilo neshvatljivo kako se je uspeo onamo u onoj mrkloj, vlažnoj noći; a nije se survao.

Legao je u krevet i dugo spavao. Sluga je sutradan ujutro na njegov poziv donio kavu i zatekao ga gdje piše. Pisao je ovo u pismu Loti:

*

»Dakle sam danas posljednji put otvorio ove oči! Ah, neće više vidjeti sunca, koje je prekrio turoban, maglovit dan. Tuguj, dakle, prirodo! Tvoj sin, tvoj prijatelj, tvoj ljubavnik približuje se svome koncu. Lota, ovaj je osjećaj bez primjera, a ipak je najbližî sutonskoj sanji, osjećaj kad kažeš sam sebi: ovo je posljednje jutro. Posljednje! Lota, ja već nemam smisla za riječ: posljednji! Ne stojim li sada tu u cijeloj svojoj snazi, a sutra ću ležati ispružen i ukočen na tlima. Umrijeti! Što znači to? Gle, mi sanjamo, dok govorimo o smrti. Mnogog sam vidio umirati; no čovječanstvo je tako ograničeno da nema nikakva smisla za početak i konac svoga bivstvovanja. Sad sam još svoj — tvoj, tvoj, ljubavnice! I za časak — odijeljeni, odvojeni — možda zanavijek? — Ne, Lota, ne — kako bih mogao nestati ja? I kako bi mogla nestati ti? Ta mi j e s m o ! — Nestati! — Što znači to? I opet je to samo riječ, isprazni zvuk! Bez čuvstva za moje srce. — — Mrtav biti, Lota! Ukopan u hladnu zemlju, tako tijesnu! tako mračnu!... Imao sam prijateljicu, koja je bila sve mojoj bespomoćnoj mladosti; umrla je i ja sam išao za njenim mrtvim tijelom i stajao nad grobom kad su spuštali lijes i užeta pod njim zazvrčala, kad su ih izvukli i brzo potegli gore; prva se lopata s grudom zemlje bacila u grob i tjeskobni pokrov odbio mukli zvuk, i sve mukliji i mukliji, dok napokon nije bio sav prekrit!... Pao sam nice kraj groba — moja je nutrašnjost bila potresena, prestravljena i razdrta, no nisam znao što se dogodilo — što će se dogoditi sa mnom... Umiranje! Grob! Ne razumijem tih riječi!

»Ah, oprosti mi! Oprosti! Ono jučer! Trebao je to biti posljednji trenutak moga života. O, ti anđele! Prvi put, prvi put bez ikakove sumnje prošlo je kano oganj kroz moju najdublju nutrinu raskošno čuvstvo: Ona me ljubi! Ona me ljubi! Još gori na mojim ustima sveta vatra koja se izlila s tvojih; nova i topla slast je u mom srcu. Oprosti mi! Oprosti mi!

»Ah, ja sam znao da me ljubiš, znao sam po prvom pogledu, punom duše, po prvom stisku ruke, a ipak, kad bih otišao, kad bih vidio Alberta pokraj tebe, opet sam klonuo u grozničavoj sumnji.

»Sjećaš li se cvijeća koje si mi poslala kad mi u onom fatalnom društvu nisi mogla ni reći riječ, ni pružiti ruke? Oh, pola sam noći proklečao pred njim; ono mi je pečatom utvrdilo tvoju ljubav. Ali vaj! Ovi su dojmovi prolazili, kao što pomalo opet uzmakne iz duše vjernika osjećaj milosti Boga svoga, koja mu je bila dana s cijelom punoćom neba u svetom, vidljivom znaku.

»Sve je to prolazno, ali nikoja vječnost ne može izbrisati gorući život što sam ga ju-

čer uživao na tvojim usnama, a koji osjećam u sebi! Ona me ljubi! Ova ju je ruka obujmila, ove su usne drhtale na njenim usnama, ova su usta tepala na njenima. Ona je moja! Ti si moja! Da, Lota, zauvijek.

»Pa što za to da je Albert tvoj muž? Muž! Neka bi bilo za ovaj svijet — i za ovaj svijet je grijeh što te ljubim, što bih te htio iz njegova naručja otrgnuti u svoje? Grijeh? Dobro, pa ja sebe i kažnjavam za to; ja sam taj grijeh okusio u cijeloj nebeskoj raskoši njegovoj, upio sam u svoje srce melem života i snagu. Od ovoga časa ti si moja! moja, o Lota! Ja odlazim prvi! Idem k svome Ocu, k tvome Ocu. Njemu ću se potužiti i on će me tješiti, dok ti ne dođeš, i ja ću poletjeti u susret tebi i obujmiti te i ostati uza te pred licem Beskonačnoga u vječnom zagrljaju.

»Ja ne sanjam, ne tlapim! Blizu groba meni svanjiva. Mi ćemo biti! Mi ćemo se opet vidjeti, naći ću je, ah, i pred njom ću istresti cijelo svoje srce! Majku tvoju, sliku i priliku tvoju«.

*

Oko jedanaeste upita Werther svoga poslužnika je li se Albert vratio? Sluga reče: jest, vidio je, veli, gdje su mu proveli konja. Na to mu gospodar preda otvorenu ceduljicu ovoga sadržaja:

*

»Biste li mi htjeli posuditi svoje pištolje za put na koji sam nakanio poći? Ostajte u dobrom zdravlju!«

*

Draga je gospođa posljednje noći malo spavala; ono čega se je bojala odlučilo se, odlučilo na takav način koji nije mogla ni u strahu naslutiti. Njena krv, inače tako čista i laka toka, bila je u grozničavoj uzbuni; tisuću je osjećaja smućivalo ono lijepo srce. Je li to žar od Wertherovih zagrljaja, što ga je osjećala u grudima? Je li bila srdžba radi njegove preuzetnosti? Je li bilo zlovoljno uspoređivanje njenog sadašnjeg stanja

s onim danima bezazlene, slobodne nedužnosti i bezbrižna pouzdanja u sebe? Kako da izađe pred svoga muža? Kako da mu prizna onaj prizor, koji je sasvim lako smjela priznati, a ipak se nije usuđivala priznati ga? Dugo su šutjeli jedno pred drugim, pa zar da ona bude prva koja će prekinuti mučanje, i da baš u nezgodan čas otkrije svome suprugu nešto tako neočekivano? Bojala se već i stoga da će se i sama vijest o Wertherovu posjetu njega dojmiti nemilo, a pogotovo ova nenadana katastrofa! Zar se smjela nadati da će ju njezin muž vidjeti u sasvim pravom svjetlu i primiti sasvim bez predrasude? I zar je mogla željeti da on čita u njenoj duši? A opet, zar se je mogla pretvarati spram muža, pred kojim je vazda stajala kao kristalno bistra čaša, otvoreno i slobodno, i komu nije nigda zatajila nikoji svoj osjećaj, niti ga mogla zatajiti? Jedno i drugo zadavalo joj je brige i dovodilo ju u nepriliku; i neprestano su joj se misli vraćale na Werthera, koji je za nju bio izgubljen, kojega nije mogla ostaviti, a nažalost! morala ga prepustiti samom sebi; njemu pak nije ostajalo ništa, kad je izgubio nju.

U tim časovima još nije sebi mogla sasvim predočiti kako ju je teško tištalo ono što se među njima bilo utvrdilo! Dvoje tako razboritih, tako dobrih ljudi počelo je jedno prama drugome šutjeti radi izvjesnih potajnih razlikosti, jedno i drugo razmišljalo je o svojem pravu i krivici drugog, i prilike se zaplele i gonile tako, te je postalo nemoguće razriješiti čvor baš u kritičnom momentu, o kojemu je sve ovisilo. Naš bi se prijatelj možda još bio dao spasiti da je sretna povjerljivost bila ponovo zbližila muža i ženu i da je među njima bila oživjela izmjenična ljubav i uviđavnost.

K tomu je pridošlo još nešto čudnovato. Kako znam iz njegovih pisama, Werther nije nikada tajio da želi ostaviti ovaj svijet. Albert ga je često pobijao, a gdjekada se o tome povela riječ i među Lotom i njenim mužem. Ovaj je osjećao odlučnu odvratnost prema tom činu, pa je češće s nekom vrsti osjetljivosti, koja je inače bila sasvim izvan njegova značaja, odavao da ima razloga posumnjati o ozbiljnosti takove nakane; jednom se je pače osmjelio ismijati tu nakanu i priopćio je svoje nevjerovanje Loti. Nju je ovo, doduše, s jedne strane umirivalo, kad bi joj njene misli dovodile pred oči tužnu sliku, no s druge strane je i u tom osjećala zapreku da svom mužu priopći zabrinutost koja ju je razapinjala u tom času.

Albert se vratio, a Lota pošla pred njega s nekom zbunjenom žurbom. On nije bio dobre volje, jer mu posao nije bio dovršen; u susjednom sucu našao je čovjeka sitničavog i nepokretnog. Razjadio ga je rđav put.

Zapitao je nije li se što dogodilo, a ona preuhitreno odgovorila: »Werther je sinoć bio

ovdje«. Zatim je pitao jesu li stigla kakva pisma i dobio odgovor da u njegovoj sobi leži jedno pismo i paketi. Pošao je onamo, a Lota ostala sama. Njenoga se srca nanovo dojmila nazočnost muža, kojega je ljubila i poštivala. Spomen na njegovu plemenitost, njegovu ljubav i dobrotu još je jače umirio njenu dušu; osjetila je potajni nagon da pođe za njim, pa uzela svoj ručni rad i pošla u njegovu sobu, kao što je često običavala. Zatekla ga je u poslu, gdje otvara pakete i čita. Neki kao da nisu sadržavali najugodnije stvari. Upravila je na njega nekoliko pitanja, na koja je on odgovorio kratko, i stao pred pult pisati.

Na ovaj način bili su jedan sat jedno uz drugo i Loti se sve više mračilo u duši. Osjećala je kako će joj teško biti otkriti mužu što joj je ležalo na srcu, pa i onda kad bi on bio najboljeg humora: napala ju sjeta, koja joj je bila to tjeskobnija što ju je više nastojala sakriti i progutati svoje suze.

Dolazak Wertherova dječaka smete ju do kraja; dječak preda Albertu ceduljicu, našto se ovaj mirno okrene svojoj gospođi i rekne: »Predaj mu pištolje. — Želim mu sretan put!«, rekao je momčiću. Loti je bilo kao da ju je ošinuo grom; skanjivala se ustati i nije znala što se događa s njom. Pošla je polagano do zida, dršćući skinula oružje, obrisala prašinu s njega i stajala tako, a bila bi još duže oklijevala da ju nije Albert potjerao upitnim pogledom. Dala je dječaku nesretno oruđe, ne mogavši izustiti ni riječi, a kad je dječak izašao iz kuće, pokupila je svoj rad i pošla u svoju sobu, u neizvjesnosti koja se ne da iskazati. Srce joj je naslućivalo najveće grozote. Čas je htjela baciti se pred noge svome mužu, te mu otkriti sve događaje jučerašnje večeri, svoju krivnju i svoje slutnje. Ali se nije nadala nikakvu uspjehu od tog svoga koraka, a najmanje se mogla nadati da će nagovoriti svoga muža da pođe k Wertheru. Stol se prostre, dođe neka dobra prijateljica, samo da nešto zapita pa da odmah ode, ali je ostala i tako se dao podnijeti razgovor za stolom; savladali su se, govorili, pričali, zaboravljali na sebe.

Dječak je stigao s pištoljima k Wertheru, koji ih je zanosno preuzeo kad je čuo da mu ih je dala Lota. Naložio je da mu donesu kruha i vina, poslao dječaka da jede i sjeo pisati.

*

»Kroz tvoje su ruke prošle, ti si obrisala prah s njih, cjelivam ih tisuć puta, jer si ih se

ti dotakla: i ti, duše neba, pomažeš mojoj odluci! I ti, Lota, pružaš mi ovo oruđe, ti, iz čije sam ruke želio primiti smrt i sada je, evo, primam. O, ispitao sam svoga dječaka. Drhtala si kad si mu ih pružala; nisi mi rekla »Zbogom!« — Vaj, vaj, ni zbogom! — Zar si za mene zatvorila svoje srce, radi onog časa koji me je zanavijek prikovao uz tebe? Lota, ni tisuću ljeta ne može izbrisati onog dojma! I osjećam, ti ne možeš mrziti čovjeka koji toliko gori za tebe«.

*

Poslije jela rekao je dječaku neka sve do kraja spremi u kovčege, razderao je mnoge papire, izašao i poplaćao još sitne dugove. Opet se vratio kući, izašao po drugi put, unatoč kiši, pred gradska vrata, u grofovski vrt, lutao dalje po okolici, vratio se kući, kad se stala spuštati noć, i pisao.

*

»Wilhelme, vidio sam posljednji put polje i šumu i nebo. Ostaj mi zbogom i ti! Mila majko, oprosti mi! Tješi ju, Wilhelme! Bog vas blagoslovio! Moje su sve stvari u redu. Zbogom! Vidjet ćemo se opet i to radosniji«.

*

»Zlo sam ti naplatio, Alberte, ali ćeš mi ti oprostiti. Narušio sam mir tvojega doma i donio nepovjerenje među vas. Ostaj mi zbogom! Ja hoću dokončati. O, da budete sretni po mojoj smrti! Alberte, Alberte! Usreći onoga anđela! I božji blagoslov neka bude nad tobom!«

*

Navečer je još mnogo prevrtao po svojim papirima, štošta poderao i bacio u peć, zapečatio nekoliko zavežljaja s adresom na Wilhelma. U njemu su bili sitni sastavci,

istrgane misli, od kojih sam ja vidio nekoliko. Pošto je u deset sati dao još potaknuti vatru i donijeti bocu vina, poslao je na počinak slugu, kojemu je soba bila daleko otraga vani, kao i spavaće sobe ostalih ukućana. Sluga je prilegao u odijelu, da bude rano pri ruci, jer mu je gospodar bio rekao da će prije šeste doći pred kuću poštanski konji.

*

Poslije jedanaeste.

»Sve je tiho oko mene, i tako mirna duša moja. Hvala ti, Bože, koji si ovim posljednjim trenucima poklonio ovu toplotu i ovu snagu.

»Prilazim k prozoru, predobra moja, i vidim... vidim još kroz olujne, ubrzane oblake po koju zvijezdu vječnoga neba. Ne, vi nećete pasti! Vječni nosi na svom srcu vas, i mene. Vidim zvijezde u osovini kolâ, najmilije od sviju zvijezda. Ono je stajalo nada mnom kad sam noću odlazio od tebe i kad sam izlazio iz tvojih vrata. S kolikom sam opojnošću često gledao spram tih zvijezda! Često sam ih uzdignutih ruku učinio obilježjem, svetim spomen-kamenom svog tadašnjeg blaženstva! I još — o, Lota! Što li me sve ne sjeća na tebe? Nisi li ti svuda oko mene? I zar nisam poput djeteta, nikada sit, privukao k sebi sve sitnice kojih si se bila dotakla ti, svetice?

»Draga ova silhueta! Ostavljam je u baštinu natrag tebi, Lota, i molim te, zadrži je u poštovanju. Tisuću, tisuću cjelova utisnuo sam na nju, tisuću puta mahnuo joj na pozdrav, kad sam izlazio ili se vraćao kući.

»Zamolio sam tvoga oca na jednoj ceduljici da zaštiti moje mrtvo tijelo. Na groblju su dvije lipe, otraga u kutu, prama polju; ondje želim počivati. On to može, pa će i učiniti za svoga prijatelja. Zamoli ga i ti! Ne želim tražiti od pobožnih kršćana da polažu svoja trupla kraj jednog bijednog nesretnika. Ah, htio bih da me pokopate uz cestu, ili u samotnoj dolini, da bi svećenik i levit, krsteći se, prolazili pokraj obilježenog kamena, a Samarićanin prolio jednu suzu.

»Ovdje je, Lota! Ja ne strepim dohvatiti hladni, strahoviti kalež, iz kojega trebam ispiti omamu Smrti! Ti si mi ga pružila i ja ne krzmam. Sve! Sve! Tako su ispunjena sva željkovanja i nade moga života! Da tako leden, tako ukočen zakucam na mjedene dveri Smrti.

»Oh, da mi je bila udijeljena sreća da umrem za t e b e ! Lota, da sebe žrtvujem za t e b e ! Umro bih hrabro i radosno kad bih mogao tebi povratiti mir i raskoš tvoga života. Ali, jao! Tek je rijetkim vitezima dano da svoju krv proliju za svoje, i da svojom smrću raspire svojim prijateljima nov, stostruki život.

»U ovim haljinama, Lota, hoću biti pokopan; ti si ih se dotakla i posvetila. I tvoga sam oca isto zamolio. Moja će duša lebdjeti nad lijesom. Neka ništa ne pretražuju po mojim džepovima! Ova blijedo-rumena vrpca, koju si imala na grudima kad sam te prvi put zatekao usred tvoje djece... O, poljubi ih tisuću puta i pripovijedaj im sudbinu njihovog nesretnog prijatelja. Mili moji! Oni se vrzaju oko mene... Ah, kako sam se priljubio uz tebe i nisam te mogao ostaviti od prvog trenutka!... Ova vrpca neka se pokopa sa mnom. Poklonila si mi je za moj rođendan! Kako sam gutao sve to!... Avaj, nisam mislio da će me put dovesti dovde — — Budi mirna! molim te, budi mirna! —

»Nabijeni su. — Ponoć bije! Neka bude dakle! — Lota, Lota, ostaj mi zbogom! Zbogom!«

*

Jedan je susjed vidio sijevanje praha i čuo hitac; no pošto je sve ostalo mirno, nije se dalje na to obazirao.

Ujutro, oko šeste, uđe u sobu sluga sa svijećom. Našao je na zemlji gospodara, pištolj i krv. Stao ga je zvati i drmati; nije bilo odgovora: samo je još hroptao. Potrčao je po liječnike, po Alberta. Lota je čula gdje netko poteže za zvonce i drhtavica joj prođe po svim udima. Probudila je muža; oni ustanu. Sluga, lelečući i mucajući, objavi vijest. Lota se bez svijesti sruši na tlo pred Alberta.

Kad je medikus došao k nesretniku, našao ga je na zemlji. Nije mu više bilo spasa, bilo mu je još kucalo, a uda bila sva uzeta. Prostrijelio je glavu iznad desnog oka; mozak mu je bio izbačen. Suviše su mu pustili žilu na ruci; krv je tekla, a on još uvijek hvatao dah.

Po krvi na naslonu stolca moglo se zaključiti da je izveo čin sjedeći za pisaćim stolom, našto je pao na tlo i konvulzivno se valjao oko stolca. Ležao je nemoćan na leđima prema prozoru; bio je potpuno odjeven, u čizmama, u plavom fraku sa žutim prslukom.

Pobunila se kuća, susjedstvo, grad. Ušao je Albert. Werthera su položili na postelju; čelo mu je bilo povezano, lice već kano u mrtvaca; nije micao ni jednim udom. Pluća su još strahovito hroptala, sad slabo sad jače; čekali su konac.

Od vina je bio popio samo čašu. Na pultu je ležala rasklopljena »Emilia Galotti«.[26]

Dopustite mi da ništa ne govorim o Albertovu zaprepaštenju i o Lotinu jaukanju.

Stari je sudac na vijest dotrčao skokom i poljubio umirućega sav u suzama. Malo poslije njega došli su pješke njegovi najstariji sinovi, pali na koljena pokraj kreveta s izrazom najneodoljivije boli, ljubili ga u ruke i u usta, a najstariji, kojega je Werther uvijek najviše ljubio, pripio se o njegove usne sve dok nije bio preminuo i dok dječaka nisu silom otrgli. Umro je o podne. Nazočnost suca i njegove naredbe pridušiše strku. On ga je noću oko jedanaeste dao pokopati na mjestu koje je sâm sebi bio izabrao. Starac je išao sa sinovima za lijesom, Albert nije mogao. Bojali su se za Lotin život. Nosili su ga zanatlije. Nije ga ispratio nikakav svećenik.

Bilješke

[1] Lik iz starofrancuskih i bretonskih legendi i folklora, ženski duh voda koji obitava u svetim izvorima i rijekama, s donjim dijelom tijela zmije (ili ribe, nalik sireni). Majka joj Pressina rodila je trojke, tri kćeri: Meluzinu, Melior i Palatinu, koje su imale nesretnu sudbinu, a živjele su uz Zdenac žeđi. (nap. ur.)

[2] Wertherova (i Goetheova) fascinacija Homerom (tepa mu: "mein Homer") tipična je za romantizam, koji ponovno otkriva izvornost grčke umjetnosti i književnosti. Do otkrića "Ossiana", Homer je jedini pjesnik kojega Werther čita. (nap. ur.)

[3] *Charles Batteux* (1713.-1780.) je vodeći katolički filozof 18. stoljeća; pisao je o estetici i poeziji. *John Wood stariji* (1704.-1754.) je slavni engleski klasicistički (georgijanski) arhitekt, autor Queens Square i The Circusa u gradu Bathu, koji je vjerojatno pripadao prvim masonima jer su mu djela puna masonskih simbola; proučavao je Stonehenge i bio promicatelj neodruidizma. Glasoviti arhitekt je i njegov sin John Wood mlađi (1728.-1782.), koji je nastavio očevo djelo. *Roger de Piles* (1635.-1709.) je francuski slikar, kritičar i autor estetičkih rasprava, utjecajan u 17. stoljeću. *Johann Joachim Winckelmann* (1717.-1768.) je njemački povjesničar umjetnosti i arheolog; proučavao je starogrčke spomenike i prvi artikulirao razlike između izvorne grčke i kasnije rimske umjetnosti i stila. Autor je klasičnog djela *Povijest antičke umjetnosti* (1764). Osnivač je znanstvenog pristupa arheologiji i utemeljitelj suvremene povijesti umjetnost. Utjecao je ne samo na arhitekturu (začetnik je neoklasicističkog pokreta), nego i na brojne njemačke pisce i umjetnike (Lessing, Herder, Goethe, Hölderlin, Heine, Nietzsche...), kao i na stvaranje kulta Grčke u Njemačkoj i Europi. *Johann Georg Sulzer* (1720.-1779.) je švicarski prosvjetiteljski filozof i matematičar. Spomenuta njegova teorija odnosi se na elektricitet. *Christian Gottlob Heyne* (1729.-1812.) je njemački klasicist i arheolog, autor stotina znanstvenih rasprava i komentara o starogrčkoj i rimskoj književnosti, filologiji i umjetnosti. (nap. ur.)

[4] Odnosno govori samo o činjenicama. (nap. ur.)

[5] Čitatelj neka se ne trudi potražiti ovdje spominjana mjesta; morali smo izmijeniti prava imena koja se nalaze u originalu.

[6] Lipe imaju posebno značenje u germanskoj mitologiji i njemačkom folkloru, pa tako i kod romantičara. (nap. ur.)

[7] Moramo izostaviti ovo mjesto iz pisma, da ne bismo dali nikome prilike da se požali. Premda — pravo uzeto — ni jednome autoru ne mora biti stalo do suda kakve djevojke i mladog vjetrenjastog čovjeka.

[8] Izraz za prosječnu, običnu djevojku. (nap. ur.)

[9] I ovdje smo izostavili imena nekih domaćih autora. Tko pristaje uz Lotino povlađivanje, osjetit će to sigurno u svom srcu kad bude čitao ovo mjesto, a inače ne treba nitko znati.

[10] *The Vicar of Wakefield*, sentimentalni roman irskog pisca Olivera Goldsmitha (1730.-1774.) objavljen 1766. Goldsmith je jedan od najdražih Goetheovih (Wertherovih i Lottinih) pisaca, a roman opisuje nevolje provincijskog vikara, te slavi radosti obiteljskog života.

[11] Francuska riječ za šešir; koristi se kao izraz iz poštovanja ili obožavanja jer su šešire nosili samo uglednici, odnosno kao skraćena fraza za "skidam šešir", "klanjam se". (nap. ur.)

[12] *Friedrich Gottlieb Klopstock* (1724.-1803.) – njemački pjesnik religiozne orijentacije, preteča romantizma, autor epa *Mesija*; jedan je od najvažnijih Goetheovih književnih uzora. Aluzija se odnosi na njegovu odu *An meine Freunde* (*Mom prijatelju*, 1747.), kasnije prerađenu i objavljenu pod naslovom *Wingolf* (1767.), koja je pohvala uzvišenom prijateljstvu. (nap. ur.)

[13] Njemačko ime Karlovyh Vary, čuvenog termalnog lječilišta u današnjoj Češkoj. (nap. ur.)

[14] Ipak imamo o tom izvrsnu propovijed Lavaterovu, među onima u kojima govori o knjizi Joninoj.

[15] *Ossian* – legendarni škotski galski bard, pod čijim je imenom škotski pjesnik James MacPherson (1736.-1796.) objavio pjesme za koje je tvrdio da ih je sakupio i preveo sa gaelskog jezika. Objavljene su 1760. pod naslovom *Fragments of ancient poetry, collected in the Highlands of Scotland, and translated from the Gaelic or Erse language*. Pjesme su stekle iznimnu popularnost, prevedene su na gotovo sve europske jezike, utjecale su na književnost predromantizma i romantizma (obožavali su ih, osim Goethea, i Napoleon, Voltaire, Diderot, Thomas Jefferson, Byron, Walter Scott, Herder i pripadnici *Sturm und Dranga*...), no pokazalo se da ih je stvorio MacPherson sâm i da se radi o "najuspješnijoj književnoj krivotvorini suvremene povijesti " (Th. Curley). Navodne izvorne epske pjesme "prevedene" su (tj. napisane) u prozi, te se doduše dijelom temelje na starijim predlošcima i napisane su u njihovom duhu; donose tajanstvenu atmosferu, opise divlje sjevernjačke prirode, melankolična raspoloženja. Werther je oduševljen "Ossianom", a Goethe ignorira činjenicu da pjesme nisu autentične, premda su rasprave o tome započele odmah nakon njihove objave. (nap. ur.)

[16] *Bononia* je antički naziv za Bolognu u Italiji; oko toga grada doista ima kamena koji sadrži mineral barit i ima fosforescentna svojstva; otkrio ga je i opisao alkemist Vincenzo Casciarolo 1602. godine. (nap. ur.)

[17] *R. & J. Wettstein* je poznata izdavačka i tiskarska kuća u 17. i 18. stoljeću. *Johann August Ernesti* (1707.-1781.) je nizozemski teolog, filolog i priređivač starogrčkih klasika. Werther misli na njegovo izdanje Homera objavljeno 1759.-1764. (nap. ur.)

[18] Njemački: *Raritätenkasten*, drvena kutija s rupama za gledanje, u kojoj se prikazuje predstava s mehaničkim lutkama i slikama, kojima se upravlja pomoću žica. Naziv dolazi odatle što se slična naprava koristila na sajmovima za prikazivanje raznih neobičnih stvari i rariteta, dakako uz plaćanje. (nap. ur.)

[19] Ovo pismo izuzeli smo iz ove zbirke, radi osobitog poštovanja prema onom vrijednom gospodinu, a tako i još jedno koje se dalje spominje, jer smo držali da takovu smjelost ne bismo mogli ispričati ni najtoplijom zahvalnošću publike.

[20] Franjo I, Sveti rimski car i Veliki vojvoda Toskane (1708.-1765.). Okrunjen je 1745. godine, dakle 27 godina ranije. (nap. ur.)

[21] *Johann Kaspar Lavater* (1741.-1801.), švicarsko-njemački pjesnik, sljedbenik Klopstocka, svećenik kalvinističke crkve, teolog, mistik i propovjednik, te autor popularnih rasprava iz fiziognomike, nekoć popularne pseudoznanosti koja se zasnivala na pretpostavci da je moguće odgonetnuti nečije osobine na temelju obilježja njegovog lica. Nakon objave *Werthera* Lavater i Goethe postali su dobri prijatelji, no prijateljstvo je Goethe kasnije raskinuo optuživši ga za hipokriziju i praznovjerje. (nap. ur.)

[22] *Kennikot*, ispravno Benjamin Kennicott (1718.-1783.) je engleski teolog i hebrejist. *Johann Salomo Semler* (1725.-1791.) je njemački povjesničar crkve i biblijski komentator, poznat i kao "otac njemačkog racionalizma". *Johann David Michaelis* (1717.-1791.) je njemački izučavatelj Biblije i teolog. (nap. ur.)

[23] Fingalov sin je pjesnik Ossian. (nap. ur.)

[24] *Generalstaaten*, konfederalni staleški parlament Nizozemske republike u Hagu, u kojemu su sjedili predstavnici iz sedam pokrajinskih parlamenata (do 1795.) (nap. ur.)

[25] Likovi iz Ossiana: Fingal je Ossianov otac; Ullin, Ryno, Alpin (ime ima veze s Albion, antičkim nazivom za Britaniju) i Minona su bardovi-pjesnici; Selma je fiktivno kraljevstvo; Salgar i Colma su nesretni ljubavnici; dalje u tekstu spominju se i drugi likovi i geografski pojmovi, dijelom MacPhersonovi a dijelom preuzeti iz keltske

predaje. (nap. ur.)

[26] Jedna od najpoznatijih Lessingovih drama, objavljena 1772. Naslovni lik je lijepa građanka koju opsjeda jedan plemić; ona radije bira smrt (otac je ubija) nego da bude obeščašćena. Ta građanska tragedija i navođenje na samoubojstvo ima paralela s Wertherovom sudbinom. Goetheov prijatelj Karl Wilhelm Jeruselum, jedan od modela za lik Werthera, doista je počinio samoubojstvo s ovom knjigom otvorenom na stolu. Gotthold Ephraim Lessing (1729.-1781.) je njemački dramatičar, prosvjetiteljski filozof i teoretičar umjetnosti, utemeljitelj građanske tragedije i "drame ideje"; raspravama *Laookon* i *Hamburška dramaturgija* utemeljitelj je suvremene estetike. (nap. ur.)

Rječnik

billet (franc.) – cedulja

deraisonnement (franc.) – nerazuman razgovor, brbljanje
duodez – duodecim, format knjige sa 12 listova u arku (uobičajeno je 16)

en passant (franc.) – u prolazu, uzgred, usput

filistar – malograđanin, uskogrudan čovjek (prema *Filistri* – Filistejci, biblijski narod)

grstiti se – gaditi se

inkonsekvencija (lat.) – nedosljednost, nesuvislost, proturječje, nepromišljenost
in qualitate (lat.) – u kvaliteti; ovdje: među "kvalitetnim", uglednim ljudima

kaštiga (lat.) – kazna
kontratanac – ples kontradans, četvorka, kadrila
kramar – sitni trgovac; malograđanin

lavirati (prema nizoz.) – bordižati, jedriti u vjetar cik-cak; prenes: izmicati, vrludati
lijeha – gredica u vrtu

medikus (lat.) – liječnik

neva – nevjesta

ocjel – čelik

partikula (lat.) – prilog, prijedlog, veznik, uzvik
pečal – tuga, bol
pedepsati – kazniti
počitanje – poštovanje
podrug – jedan i pol
postiljon (franc.) – poštar, osobito nekad u doba diližansa, poštanski kočijaš

prelest – draž, čar, zanos, ljubav

runiti – čistiti zrno (graška, kukuruza i sl.)

subalteran (lat.) – podređen
surtout (franc.) – ogrtač, mantil

šatiran (njem.) – osjenčen, nijansiran
švadronirati (njem.-franc.) – hvalisati se, razmetati se, bahatiti se (od riječi *escadron*, konjica)

tercerol (tal.) – mali džepni pištolj

vaj! (uzvik) – jao!
valsovati – plesati valcer

znaličan – radoznao

Bilješka o autoru

Johann Wolfgang von Goethe

(Frankfurt na Majni, 28. kolovoza 1749. - Weimar 22. ožujka 1832.)

Johann Wolfgang von Goethe prema općem slaganju najveći je njemački pisac, "veliki duh" koji je snažno obilježio svoje vrijeme i cjelokupnu svjetsku književnost. Epistolarni roman *Patnje mladoga Werthera* (1774.) njegovo je najčitanije i najpopularnije djelo, a drama *Faust* (1808.-1832.) smatra se za jedno od najvećih i najsloženijih djela svjetske književnosti.

Rođen je u Frankfurtu na Majni u uglednoj građanskoj obitelji, te je stekao odlično privatno obrazovanje, osobito po pitanju jezika: učio je latinski, grčki, francuski, talijanski, engleski i hebrejski, te se zainteresirao za književnost, znanost i kazalište. Konvencionalne pjesme u stilu rokokoa počinje pisati kao mladić, za vrijeme studija prava u Leipzigu (1765.-1768.). Za njegovo će stvaranje presudan biti boravak u Strasbourgu (1770.-1772.), gdje je nastavio studij prava i upoznao pjesnika i filozofa Johanna Gottfrieda von Herdera (1744.-1803.), s kojim je postao blizak prijatelj. Pod Herdeovim utjecajem prihvaća ideje ranog romantizma, čita Homera i Shakespearea, MacPhersonovog "Ossiana", upoznaje narodnu poeziju i oduševljava se folklorom. Nakon što se preselio u gradić Wetzlar nedaleko Frankfurta i tamo otvorio odvjetničku kancelariju, godine 1773. objavljuje dramu *Götz von Berlichingen* s temom iz nacionalne njemačke povijesti, koja mu donosi prvi književni uspjeh. U toj je drami primjetan utjecaj Shakespearea; inovativna je u sadržaju i formi, napušta tada dominirajuće kanone francuskog klasicizma, te se jako dopala Goetheovim suvremenicima. Goethe tada staje na čelo grupe mladih revolucionarnih građanskih pjesnika i glazbenika *Sturm und Drang* (*Oluja i nagon*; 1760-tih do 1780-tih), koji se

suprotstavljaju konvencijama prosvjetiteljstva, racionalizma i klasicizma, te zagovaraju proto-romantičarske ideje kao što su osjećajnost, povratak prirodi, buntovništvo i sloboda; vodeći ideolog tog pokreta je filozof Johann Georg Hamann, a članovi, uz Goethea i Herdera, i književnici Schiller, Bürger, Lenz i Klinger, po čijoj je istoimenoj drami pokret dobio ime. Pokretu su u to vrijeme bliski i skladatelji kao što su Haydn i Mozart.

Godine 1774. izlazi mu djelomično autobiografski epistolarni roman *Patnje mladoga Werthera*, potpuno izvan tradicionalnih književnih shema. Goethe njime stiče neviđenu književnu slavu sa samo 25 godina. Imao je nemjerljiv utjecaj na duh vremena ("verterizam" - prenaglašena osjetljivost, neuklopljenost izuzetnog pojedinca...), te je čak zabilježen i određeni broj samoubojstava mladića motiviranih ovim romanom.

Iduće, 1775. godine, Goethe je, zbog slave koju je stekao zahvaljujući *Wertheru*, pozvan na dvor vojvode Karla Augusta u grad Weimar, gdje će proživjeti ostatak života. Tamo se bavi raznim državničkim i dvorskim poslovima, obnaša niz dužnosti, te postepeno postaje vojvodin glavni savjetnik, osoba od povjerenja i prijatelj. 1782. godine dobiva plemstvo i svom imenu dodaje pridjevak "von". Bio je i upravitelj weimarskog kazališta. Zbog silnih obaveza, u prvoj fazi boravka u Weimaru piše malo, no tada nastaju njegova najuspjelija lirska djela, koja je inače pisao cijeli život različitim stilovima i metrom. Bavi se i književnim prevođenjem s raznih jezika, pa je tako godine 1775. preveo našu narodnu pjesmu *Asan-aginica* (*Asanaginica – Klaggesang von der edlen Frauen des Asan Aga*), kojom je, u duhu romantizma, oduševljen.

Goethe je svestrana osoba renesansnog tipa: osim književnošću, bavio se i znanstvenim izučavanjima - mineralogijom i geologijom (sakupio je najveću privatnu kolekciju minerala i stijena u Europi, a jedan je mineral nazvan po njemu *goethit*), anatomijom, optikom, botanikom i drugim, osobito teorijom boja. Iza sebe je ostavio i tisuće crteža i slika.

Za njegov je duhovni razvoj iznimno važno putovanje u Italiju (1786.-1788.), gdje upoznaje klasičnu umjetnost i širi vidike. Putovao je cijelom zemljom, sve do Sicilije gdje je imao prilike upoznati starogrčke spomenike i umjetnost.

Za boravka u Italiji i nakon povratka sijedi najplodnija njegova stvaralačka faza. Veliki je utjecaj na njega imalo i prijateljstvo s Friedrichom Schillerom, s kojim je blizak od 1794. godine do Schillerove smrti 1805. Goethe tada prekida s idejama pokreta *Sturm und Drang*, te održava veze i surađuje s njemačkim velikanima kao

što su spomenuti Schiller i Herder, filozof Johann Gottlieb Fichte, pjesnik i pisac Christoph Martin Wieland, geograf, prirodoslovac i istraživač Alexander von Humboldt, njegov brat filozof, lingvist i sveučilišni reformator Wilhelm von Humboldt, romantičarski pjesnici braća August i Friedrich Schlegel; ta skupina izuzetnih pojedinaca kasnije će dobiti naziv "Weimarski klasicizam".

U tom svom najplodnijem razdoblju Goethe stvara tragediju *Ifigenija* (prozna verzija 1779. godine, u stihu 1787. godine), tragediju u prozi *Egmont* (1788.), tragediju u stihu *Torquato Tasso* (1790.), satirički životinjski ep *Lisac Reineke* (1794.), zbirke pjesama *Rimske elegije* (1795.) i *Mletački epigrami* (1795.), roman *Naukovanje Wilhelma Meistera* (1795.-96.), uzor tzv. razvojnog (odgojnog) romana (*Bildungsroman*) i prvi veliki njemački realistički roman s temom iz građanskog života. Osobito je među suvremenicima cijenjen i popularan njegov idilični ep *Hermann i Dorothea* (1797.). Svoje najpoznatije, životno djelo *Faust*, Goethe stvara gotovo 60 godina. Na prvim skicama radi od sredine 1750-tih (koncem 19. stoljeća pronađena je kopija tog ranog tzv. *Urfausta* ili *Prafausta*), a 1790. godine objavljuje jedan fragment tog djela. Prvi dio izašao je 1808. godine, a drugi, kojega je dovršio nekoliko mjeseci pred smrt, objavljen je posthumno 1832. godine. *Faust* je dramska pjesma, tzv. "sobna drama" (namijenjena više čitanju nego izvedbi na pozornici). Već je prvi dio bio književna senzacija. Goethe obrađuje poznatu srednjovjekovnu legendu o astrologu i alkemičaru dr. Faustusu koji prodaje dušu vragu. Faust je simbol ljudske težnje za znanjem i napretkom, a njegova je drama kozmička saga o borbi između dobra i zla, duha i tvari, života i ništavila, parabola s čovječanstvom koje se nezaustavljivo razvija unatoč posljedicama. Drugim dijelom Fausta još se više udaljio od konvencionalne tragedije i dramske kompozicije, a tema mu više nije toliko čovjek koji prodaje dušu vragu, nego širi društveni fenomeni kao što su psihologija, povijest i politika, uz mistične i filozofske teme prisutne i u prvom dijelu.

Do kraja života Goethe stvara još i psihološko-socijalni roman *Srodne duše* (1809.), svoje najpoznatije znanstveno djelo *Nauk o bojama* (1810.), koje je on osobno smatrao svojim najvažnijim djelom, a koje je kasnije inspiriralo filozofe poput Schopenhauera i Wittgensteina; zatim zbirku *Zapadno-istočni divan* (1819.), lirske pjesme u perzijskom stilu inspirirane perzijskim pjesnikom Hafezom (14. stoljeće), u kojemu se okreće mudrosti Istoka, autobiografske zapise *Poezija i zbilja* (objavljivano u dijelovima 1811, 1812, 1814, 1833.), te roman *Putovanja Wilhelma Meistera* (1821.-29.).

Umro je 1832. godine u Weimaru, a posljednje su mu riječi navodno bile "Mehr Licht!" ("Više svjetlosti!"). Pokopan je u weimarskoj vojvodskoj kapeli, pored svog prijatelja Schillera.

Goetheovo je stvaralaštvo obilježio njegov odnos prema religiji: rođen je u pobožnoj luteranskoj obitelji (i nije imao dobro mišljenje o katoličkoj crkvi), ali je kasnije počeo sumnjati i udaljavati se od vjere, te prihvaćati ideje panteizma, misticizma, interes za ezoteriju, što se osobito vidi u drugom dijelu *Fausta*. Politički je bio konzervativan i nije imao povjerenja u revolucije i narodne mase koje u to vrijeme mijenjaju Europu. Cijenio je ideje prosvjetiteljstva, ali je ujedno i romantičarski shvaćao da razum i racionalizam sâm nije dovoljan ljudskoj vrsti. Na razmeđu je dviju epoha, vinovnik velike duhovne promjene europske misli, suprotstavljanja razuma, reda, poretka, sustava s intuitivnim, subjektivnim, senzibilnim, buntovničkim i slobodarskim.

Nakon nekoliko mladenačkih ljubavi iz 1770-tih godina, Goetheov je književni rad obilježila neostvarena ljubav prema Charlotti Buff, koja ga je inspirirala za stvaranje *Werthera*. Od 1788. godine Goethe u Weimaru živi sa svojom ljubavnicom Christiane Vulpius (sestra Christiana Augusta Vulpiusa, dramatičara i romanopisca), koju će oženiti tek 1806. godine, dobiti sina Juliusa Augusta Walthera von Goethea, i ostati s njom do njezine smrti 1816., nakon čega je Goethe imao još nekoliko romantičnih veza.

Goethe je svojim djelom presudno utjecao na cjelokupnu kasniju njemačku književnost (Nietzche, Hesse, Thomas Mann), ali i na filozofiju i društvene znanosti (Hegel, Schopenhauer, Nietzsche, Jung, Wittgenstein...) Njegove su pjesme uglazbili veliki skladatelji kao što su Mozart, Beethoven, Schubert, Schumann, Brahms, Wagner, Mahler; prema *Faustu* opere i oratorije stvaraju Schumann, Berlioz, Gonoud i drugi, simfonije Liszt, Wagner i Mahler.

Recepcija i utjecaj Goethea u Hrvatskoj također su izuzetni; osobito ga se čitalo i često citiralo u njemačkom izvorniku. Njegova se dramska djela, u prijevodu i na izvorniku, izvode još od prve polovice 19. stoljeća. Vrijedno je spomena i da je Nikola Tesla znao je cijeli tekst *Fausta* napamet, smatrao ga je najvećim književnim djelom, a ideja o rotacionom magnetskom polju pala mu je na um dok je u parku u Budimpešti recitirao stihove iz tog Goetheovog djela.

* * *

Goetheov prvi roman *Patnje mladoga Werthera* (*Die Leiden des jungen Werthers* 1774., revidirana verzija objavljena je 1787.) tragična je priča o neuklopljenom i preosjetljivom građanskom mladiću i intelektualcu, koji se nesretno se zaljubljuje u djevojku Lotu koja je zaručena za drugog "vrlog muža", Alberta. Nastao je u samo nekoliko tjedana, a sastavljen je kao epistolarni roman (slijed pisama koja najvećim dijelom Werther šalje svom prijatelju Wilhelmu), što je uobičajena forma u to vrijeme. Djelo je prvi svjetski bestseler, a Goethe je sa svega 25 godina zbog njega postao jedan od prvih svjetski slavnih književnika.

Romanom dominira romantičarski *Weltschmerz*, "svjetska bol", čime je oblikovao i potakao rani romantizam i njegove omiljene teme kao što su neuklopljenost izuzetnog pojedinca i prenaglašena emotivnost. Skovan je pojam *verterizam*, koji označava prekomjernu sentimentalnost i emocionalnu labilnost. Tema nesretne ljubavi i samoubojstva bila je vrlo kontroverzna i šokirala je, ali i zaintrigirala i privukla suvremenike. Mladići toga doba masovno su oponašali Werthera, čak i njegov stil odijevanja (plavi frak i žuti prsluk), te je zabilježen određeni broj samoubojstava po uzoru na glavni lik romana (tzv. *Werther-Fieber*, "Wertherova bolest"). Goethea su optuživali da glorificira samoubojstvo, koje je u to vrijeme, dakako, moralno i društveno izuzetno neprihvatljivo i tabu-tema: samoubojice nisu imali pravo na crkveni pogreb, njihova je imovina bivala konfiscirana, i slično. Romantičarski motivi i ideje, te moralne dvojbe o kojima Goethe piše zasjenili su umjetničku dimenziju djela, gotovo savršeni stil i pripovijedanje i izuzetnu psihološku studiju karaktera.

Werther se temelji se na autobiografskim motivima i na osobama koje je Goethe poznavao. Godine 1772. u gradiću Wetzlaru, gdje je bio odvjetnik, Goethe je upoznao par Charlotte Buff i njezinog zaručnika Johanna Christiana Kestnera, i u nju se nesretno zaljubio. Njegov prijatelj Karl Wilhelm Jerusalem, slično Wertheru, počinio je samoubojstvo zbog neuzvraćene ljubavi prema udanoj ženi. Goethe je izjavio da je u ovom romanu "ubio svog junaka da bi spasio sebe", jer je i sam tada bio sklon suicidalnim mislima.

Roman je isprva objavljen anonimno, no u vrlo je kratkom roku preveden na desetke jezika, stekao je iznimnu popularnost i rado se čita i do danas. Uzor je brojnim književnim imitacijama.

Zanimljivo je da *Patnje mladog Werthera* na hrvatski nisu prevedene sve do 1931. godine, zbog toga što se Goethe u Hrvatskoj čitao u originalu. Mi objavljujemo, redigiran i tumačenjima nadopunjen, upravo taj prvi prijevod *Werthera* književnika Milutina Cihlara Nehajeva iz 1931. godine.